

SUKUPUOLITTUNUTTA TOIMIJUUTTA TUOTTAMASSA

- **Sukupuoli psykologian oppikirjojen kuvissa**

Suvi Antikainen
Tampereen yliopisto
Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö
Sosiologian pro gradu-tutkielma
Huhtikuu 2012

Sisällysluettelo

1. Johdanto	1
2. Koulutusjärjestelmä ja sukupuoli	5
2.1. Lukio-opiskelu ja Lukion opetussuunnitelman perusteet	8
3. Oppikirjat tutkimuskohteena	10
3.1. Oppikirjojen kuvat	12
3.2. Sukupuolen näkökulmasta tehdyt oppikirjatutkimukset	13
4. Teoreettiset lähtökohdat	16
4.1. Representaatiot	16
4.2. Sukupuoli ja seksuaalisuus	19
4.3. Toimijuus	28
5. Aineisto ja menetelmät	35
5.1. Aineistona psykologian oppikirjat	35
5.2. Menetelmänä sisällönanalyysi ja semiotiikka	38
6. Sukupuoli ja toimijuus lukion psykologian oppikirjoissa	42
6.1. Perhe-elämä	44
6.2. Työelämä ja opiskelu	49
6.3. Vapaa-aika	56
6.4. Seksuaalisuus ja ihmissuhteet	62
7. Sukupuoli ja toimijuus semioottisesti tarkasteltuna	65
7.1. Vanhemmuuden representaatiot	65
7.2. Koulutus ja työelämä	71
7.3. Harrastukset	75
7.4. Parisuhde ja ystävyys	79

8. Yhteenveto	84
8.1.Miesten ja naisten erilaisuus ja heteroseksuaalisuus.....	85
8.2. Koulutusjärjestelmän yhteiskunnalliset tehtävät ja itsestään selvät kuvat.....	88
8.3. Diskursiivisten representaatioiden kautta kohti sukupuolittunutta toimijuutta.....	90
Lähteet	95

ANTIKAINEN, SUVI: Sukupuolittunutta toimijuutta tuottamassa. Sukupuoli psykologian oppikirjojen kuvissa.

Pro gradu-tutkielma 103 s.

Sosiologia

Huhtikuu 2012

Tässä tutkielmassa tarkasteltiin sitä, millaisten toimijuuksien pariin eri sukupuolta olevia ihmisiä representoidaan psykologian oppikirjojen kuvissa. Tutkimuksen aineistona olivat Otavan ja WSOY:n lukion psykologian oppikirjojen kuvat. Analysoin aineistoani sisällönanalyysin ja semioottisen kuva-analyysin avulla. Lukion opetussuunnitelman perusteissa psykologian kerrotaan olevan ihmisen toimintaa tutkiva ja kriittiseen ajatteluun ohjaava oppiaine, joten hypoteesini oli, että psykologian oppikirjoissa kyseenalaistettaisiin sosiaalisia järjestyksiä ja miehet ja naiset esitettäisiin stereotyyppioita rikkovan toiminnan parissa.

Tutkimukseni lähtökohtana oli havainto siitä, että suomalaisessa yhteiskunnassa on monta toimijuuden aluetta, joille miehet ja naiset eivät osallistu tasaisesti. Esimerkiksi suomalaiset työmarkkinat ovat vahvasti sukupuolittuneet. Sukupuolittuneiden työmarkkinoiden takaa löytyvät sukupuolittuneet koulutusvalinnat. Valintoja eivät näytä ohjaavan niinkään lahjakkuuserot, kuin jäykät käsitykset kullekin sukupuolelle parhaiten sopivista ammateista. Tutkimukseni lähtökohtana vaikutti myös ajatus siitä, että käsitykset eri sukupuolten ominaisuuksista ovat pitkälti sosiokulttuurisesti tuotettuja. Yhteiskunnalliset diskurssit, eli puhe- ja ajattelutavat ja yleisesti hyväksytyt käsitykset, ohjaavat sitä kuinka eri ihmisryhmien toimijuutta representoidaan eli kuvataan. Muodostetuilla representaatioilla puolestaan on konkreettista vaikutusta yksilöiden elämään ja toimintamahdollisuuksiin.

Tutkimuksessani selvisi, että psykologian oppikirjoissa kuvataan miesten ja naisten toimijuutta toisistaan poikkeavalla tavalla. Miesten toimijuutta esitetään naisia enemmän työelämän ja urheilun alueella, naistoimijuutta esitetään miestoimijuutta enemmän vain perhe-elämän piirissä. Miehet ja naiset esitetään toisistaan poikkeaviin toimijuuksiin työelämän, perhe-elämän ja vapaa-ajan alueilla. Kirjojen kuvissa myös ylläpidetään heteronormatiivisuutta esittämällä lähes yksinomaan heteroseksuaalisia pariskuntia. Psykologian oppikirjoissa eri sukupuolille annetut toimijuusmallit ja toimijuuden representaatiot näyttäisivät osallistuvan yhteiskuntamme sukupuolidiskurssin tuottamiseen, jossa miehistä ja naisista rakennetaan kahta toisistaan poikkeavaa kategoriaa. Semioottisen kuva-analyysin avulla selvisi, että kirjojen pedagogiset tarkoitukset ja opetettavien asioiden tehokas havainnollistaminen näyttäisivät olevan sukupuolijaon purkamista tärkeämpää. Vaikuttaa siltä, että yhteiskunnassamme vallitseva sukupuolijako on vahva ja että koulutusjärjestelmämme kyky kyseenalaistaa sitä on heikko. Toistamalla toisistaan poikkeavia mies- ja naistoimijuuden esityksiä, oppikirjat tulevat vahvistaneeksi käsitystä miesten ja naisten erilaisista kyvyistä ja ominaisuuksista. Näin oppikirjojen kuvien representaatiot ohjaavat miehiä ja naisia toisistaan poikkeaviin toimijuuksiin perhe-elämässä, työelämässä ja vapaa-ajalla ja heteroseksuaalisiin suhteisiin keskenään.

1. JOHDANTO

Tässä tutkielmassa tarkastelen sitä, millaisia toimijoita eri sukupuolta oleville ihmisille tarjotaan koulutusjärjestelmämme kautta psykologian oppikirjojen kuvissa. Hypoteesini on, että psykologian oppikirjoissa kyseenalaistetaan perinteisiä eri sukupuolille annettuja toimijoita, koska Lukion opetussuunnitelman perusteissa psykologian kerrotaan olevan ihmisen toimintaa tutkiva tiede, joka auttaa opiskelijoita ymmärtämään ihmisen toimintaan vaikuttavia tekijöitä. Psykologian pohdiskelevan otteen kerrotaan myös auttavan opiskelijaa kehittämään kriittistä ajatteluaan. (Opetushallitus 2003, 190.) Tutkielmani sijoittuu aineistonsa puolesta oppikirjatutkimuksen piiriin. Teoreettiselta pohjaltaan tutkielmani osallistuu keskusteluun siitä, tuotetaanko eri sukupuolille yhteiskunnassamme ja kulttuurissamme diskurssien ja representaatioiden avulla toisistaan poikkeavia rooleja ja toimijoita ja jos tuotetaan, niin miten ja millaisia.

Nykyisin sukupuolten välisestä tasa-arvosta keskusteleminen luo usein vaivaantuneen ilmapiirin. Suomi nähdään jo tarpeeksi tasa-arvoisena yhteiskuntana, sillä meillä ei ole vakavia sukupuolten tasa-arvoon liittyviä ongelmia. Kansainvälisesti tarkasteltuna sijoitumme tasa-arvovertailujen kärkipäähän. Tämän vuoksi ihmisistä ja tasa-arvosta puhutaan mieluiten sukupuolineutraalein termein. Uskotaan, että kun virallisissa esityksissä ei puhuta erikseen miehistä ja naisista, edistetään tasa-arvoa ja tarjotaan kaikille samanlaiset mahdollisuudet. (Julkunen 2010, 74, 227, 257-258.)

Toisaalta sukupuolten välillä on edelleen selittämättömiä tilastollisia eroja. Koulutus- ja ammattialat ovat eriytyneet sukupuolen mukaan. Naiset työskentelevät useammin julkisella sektorilla ja miehet yksityisellä ja naisten työt ovat keskimäärin huonommin palkattuja. Sama, myös kansainvälisesti havaittu kahtiajako, näkyy muilla yhteiskuntaelämän alueilla ja organisaatioissa. Maasta toiseen miesten alueiksi piirtyvät koneet, raha ja hallinta. Naisten alueina ovat siivous, ruuanlaitto ja huolenpito. (Tarkki & Petäjäniemi 1998, 30; Jokinen 2005, 79; Julkunen 2010, 232, 131.) Töiden sukupuolten mukaisen jakautumisen alkuperää on selitetty sillä, että naiset tullessaan työmarkkinoille valtasivat aloja, joilla miesvalta oli heikointa ja joissa he pystyivät hyödyntämään naisiin liitettyjä taitoja. Tasa-arvoisen Suomen näkökulmasta työmarkkinoiden sukupuolijaon pysyvyys ja uusiutuminen on kuitenkin mysteeri. Osittain sukupuolen mukaan eriytyneitä työmarkkinoita selittävät niitä edeltävät sukupuolituneet koulutusvalinnat. (Julkunen 2010, 131-135.)

Sukupuolen mukaan jakautuvat työmarkkinat ovat vastoin tasa-arvoideologiaa ja murentavat käsitystä tasa-arvoisesta Suomesta. Tämän segregaatian, eli sukupuolten eriytymisen, ajatellaan toistavan kulttuurisia stereotypioita ja näin jättävän hyödyntämättä yksilöiden kykyjä. Sukupuolten väliset lahjakkuuserot eivät ole niin jyrkkiä, että se selittäisi eri sukupuolta olevien hakeutumisen eri ammatteihin. Näin esimerkiksi matemaattisesti lahjakkaiden naisten ja sosiaalisesti lahjakkaiden miesten potentiaalit voivat jäädä hyödyntämättä. On nähty, että jyrkkä sukupuolijako työmarkkinoilla vahvistaa stereotypioita ja jäykistää työmarkkinoita entisestään. Toisekseen sukupuolinen segregatio myös antaa mahdollisuuden hierarkiaan, jossa miesten ammatteja pidetään arvokkaampina. Sukupuolten palkkakuilusta suuri osa selittyykin siitä, että naiset ja miehet työllistyvät eri aloille. Sitä kuitenkin ei selitetä, miksi juuri miesten työn katsotaan olevan tuottavampaa ja vaativampaa, miksi siitä kuuluu maksaa parempaa palkkaa. (Jokinen 2005, 79, Julkunen 2010, 138.) Yksittäistä naista miesvaltaisella alalla voidaan pitää harmittomana vierailijana tai tunkeilijana, mutta useammat naiset voivat herättää pelon alan naisistumisesta. Yksittäistä miestä naisvaltaisella alalla voidaan samoin pitää vierailijana tai tunkeilijana, mutta samalla naiset toivovat yhteisön ja ammatin hyötyvän palkassa ja arvostuksessa miesten mukaantulosta. (Julkunen 2010, 133-138.)

On nähty, että käsityksiä sukupuolten luontaisista ja toisistaan poikkeavista toimijuuksista tuotetaan paitsi arjessa toistojen kautta, myös yhteiskunnallisten koneistojen ja kuvastojen kautta (de Lauretis 2004, Rossi 2010, 269). Tämän vuoksi on kiinnostavaa tarkastella, millaisia toimijuuksia eri sukupuolille tuotetaan koulutusjärjestelmämme piirissä oppikirjojen kuvissa. Rakennetaanko oppikirjojen kuvissa tietoa, jonka mukaan miehille ja naisille sopivat erilaisilla ammattialoilla toimiminen ja erilaiset toimijuudet myös vapaa-ajalla ja kodin piirissä? Entä millaisissa suhteissa eri sukupuolta olevat hahmot esitetään keskenään? Representaatioiden avulla tuotetuilla kuvauksilla sukupuolille sopivista toimijuuksista voidaan joko vahvistaa tai horjuttaa sukupuolijärjestelmää.

Tutkijat ovat havainneet sukupuolten välistä jakoa tuotettavan myös koulutusjärjestelmässämme ja oppikirjojen avulla. On esitetty, että sukupuoli rakentuu koulun teksteissä siten, että miehin ja maskuliininen asettuu kirjoissa normiksi ja ensisijaiseksi ja kirjoissa tarjotaan jäykkiä kuvauksia sukupuolista ja tuotetaan kahta toisistaan poikkeavaa ryhmää, miehet ja naiset. (Palmu 2003, 188.) Sukupuolten eriytymistä peruskoulussa opetussuunnitelmia ja oppikirjoja analysoimalla tarkastellut Elina Lahelma on tehnyt samoja havaintoja. Varsinkin kirjojen kuvituksen kautta käy selväksi itsestään selvä jako ja kirjojen työtä käsittelevät osiot on kuvitettu yleensä siten, että ammatin edustaja on samaa sukupuolta kuin siinä ammatissa toimivien enemmistö; naisvaltaisten alojen

työntekijänä esitetään naishahmo, miesvaltaisten alojen työntekijänä mieshahmo. Koska tekstissä vältellään sukupuolen mainitsemista, korostuu kuvan välittämä informaatio. Koulun välittämät oppisisällöt kuvastavat yhteiskunnan sukupuolijärjestystä ja oppisisältöjen kyseenalaistaminen olisi tärkeää tai muuten on vaarana, että oppilaiden käsitykset esimerkiksi sukupuolten välisen työnjaon luonnollisuudesta vahvistuvat. (Lahelma 1992, 79.)

Tutkimukseni aineistona ovat lukion psykologian oppikirjat. Psykologian oppikirjat ovat mielenkiintoinen tutkimuskohde, sillä Lukion opetussuunnitelman perusteissa kerrotaan psykologian olevan oppiaine, joka auttaa opiskelijaa ymmärtämään ihmisen toimintaan vaikuttavia tekijöitä. Psykologian sanotaan myös tarjoavan opiskelijalle mahdollisuuden kehittää kriittistä ajatteluaan. (Opetushallitus 2003, 190.) Tämän valossa olettaisi, että psykologian oppikirjoissa kyseenalaistettaisiin yhteiskuntamme sukupuolijärjestystä ja käytäisiin keskustelua esimerkiksi siitä miksi miehet ja naiset suuntautuvat eri ammattialoille. Psykologian oppikirjat ovat hyvä tutkimuskohde myös siksi, että ne käsittelevät runsaasti ihmisten arkielämän eri elämänalueita, kuten perhe-elämää, työelämää ja vapaa-aikaa. Tarkastelen etupäässä oppikirjojen kuvia, sillä tutkijat ovat havainneet, että kirjojen ideologinen materiaali esiintyy tekstin sijaan piilotettuna tekstin sisältöä havainnollistaviin kuviin. On esitetty, että systemaattisella tutkimuksella näitä yhteiskunnallisia itsestäänselvyyksiä on mahdollista saada näkyviksi. (Selander 1991, 53-54.)

Länsimainen kulttuuri on muuttunut kohti visuaalisempaa suuntaa kuvallisten medioiden nopean kehityksen kautta (Koskela 2005, 7). Siksi on mielenkiintoista tutustua siihen millaista todellisuutta kuvat tuottavat. Oletan kuvien olevan todellisuuden representaatioina esityksiä, jotka eivät vain heijastele todellisuutta vaan myös osallistuvat sen luomiseen ja tuottavat ”tietoa” kohteistaan. (Koivunen 1996, 52.) Se, kuinka todellisuutta esitetään ja edustetaan kuvissa, ei tapahdu umpimähkään vaan yhteiskunnalliset diskurssit ohjaavat tapoja representoida jokin kohde (Hall 1999, 105). Näin representaatiot voidaan siis nähdä yhteiskunnallisen diskurssin eli vallitsevien uskomusten ja ajattelutapojen joukkoon sisältyvien ideologioiden materialisoituneina kuvina ja symboleina (Jokinen 2000, 118-119).

Tutkimukseni teoreettisena taustana vaikuttaa myös käsitys siitä, että erot sukupuolten välillä ovat pitkälti sosiaalisesti tuotettuja ja sukupuolta rakennetaan kulttuurisesti representaation avulla erojen kautta (Seppänen 2005, 88). Sukupuoli ruumiillisine ja sosiaalisine ulottuvuuksineen nähdään paikassa ja ajassa muotoutuvaksi rakennelmaksi (Ojala, Palmu & Saarinen 2009, 17-18). Sosiaalisesti tuotetut kategoriat ja erot, kuten esimerkiksi sukupuoli ja ikä, eivät ole ihmisten

kannalta yhdentekeviä, vaan ne rakentavat eriarvoisuutta ja ohjaavat ja rajoittavat ihmisten toimintamahdollisuuksia (Koivunen 1996, 69; Eteläpelto, Heiskanen, Collin 2011, 12-18; Ojala, Palmu & Saarinen 2009, 16). Siksi hypoteesini on, että perinteistä sukupuolijakoa pyrittäisiin psykologian oppikirjoissa purkamaan.

Kiinnostuksen kohteenani on myös toimijuus ja sen suhde representaatioon. Yhteiskunnallisten kuvastojen esitykset toimivat yksilöiden identiteettien ja toimijuuksien rakennusvälineinä (de Lauretis 2004, 47; Rossi 2003, 11). En näe toimijuutta yksilöiden vapaana, sosiaalisista, taloudellisista, materiaalisista ja kulttuurisista rakenteista riippumattomana toimintana, mutten myöskään täysin rakenteiden pakottamana. Rakenteet ohjaavat toimintaa, mutta jättävät myös vastarinnalle tilaa. (Koivunen 1996, 69; Eteläpelto, Heiskanen, Collin 2011, 12-18; Ojala, Palmu & Saarinen 2009, 16.) Näin kulttuuriset representaatiot eivät tunkeudu passiivisiin yksilöihin vaan niiden kanssa neuvotellaan päivittäin siitä, millaisiin ruumiinkuviin ja toiminnan malleihin samaistumme (de Lauretis 2004, 47; Rossi 2003, 11).

2. KOULUTUSJÄRJESTELMÄ JA SUKUPUOLI

Tarkastelen tutkielmassani sukupuolille annettuja toimijuuksia lukion psykologian oppikirjoissa. Tutkielmani tässä osiossa esittelen sitä taustaa, jossa oppikirjoja käytetään. Lukion opetussuunnitelman perusteen mukaan lukio jatkaa perusopetuksen opetus- ja kasvatustehtävää (Opetushallitus 2003, 12). Esittelen hieman myös sitä, kuinka lukion jälkeiset koulutusvalinnat ohjaavat opiskelijoita kohti sukupuolittuneita työmarkkinoita (Julkunen 2010, 134).

Suomalaisen koulutuksen tärkeä julkinen tavoite on sukupuolten tasa-arvon tukeminen. Tämä tavoite on kirjattu myös Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteisiin:

”Opetuksessa otetaan huomioon erilaiset oppijat ja edistetään sukupuolten välistä tasa-arvoa antamalla tytöille ja pojille valmiudet toimia yhtäläisin oikeuksin ja velvollisuuksin yhteiskunnassa sekä työ- ja perhe-elämässä.” (Opetushallitus 2004, 14.)

Koulun käytännöissä on havaittu kuitenkin paljon piirteitä, jotka vaikeuttavat tämän tavoitteen toteutumista. Tytöt ja pojat sosiaalistetaan erilaisiin sukupuolirooleihin, jotka vakiinnuttavat perinteistä miesten ja naisten välistä työnjakoa perheessä ja työmarkkinoilla ja vahvistavat stereotyyppisiä käsityksiä sukupuolen mukaan jakaantuvista persoonallisuuden piirteistä (Antikainen 2000, 236; Matero 1996, 249). Koulun käytännöt ja oppimateriaalit tarjoavat tytöille ja pojille toisistaan eroavia toimintamahdollisuuksia ja -malleja. Pojilta odotetaan enemmän omatoimisuutta ja poikien rajua käytöstä ymmärretään paremmin, tytöiltä taas odotetaan passiivisuutta ja ahkeruutta. Myös tyttöjen ja poikien koulumenestyksestä on erilaisia odotuksia ja tyttöjen ja poikien koulumenestystä selitetään eri syillä. (Lahelma 2009, 146.)

Viimevuosina on monissa maissa oltu erityisen huolissaan poikien heikosta koulumenestyksestä. Kiinnostus poikien koulumenestystä ja -asenteita kohtaan ei ole uusi ilmiö sikäli, että esimerkiksi työläispoikien koulumenestystä ja asennetta koulunkäyntiä kohtaan on tutkittu jo 1970-luvulta lähtien (esim. Willis 1984). Uutta koulumenestykseen liittyvissä keskusteluissa on se että nykyisin heikosta koulumenestyksestä puhuttaessa ei enää tarkastella poika- ja tyttöryhmien sisäisiä menestymiseroja. Sen sijaan vahvistetaan käsitystä tytöistä ja pojista toisistaan merkitsevästi poikkeavina kategorioina ja puhutaan yleisellä tasolla poikien heikkenevästä koulumenestyksestä, ikään kuin kaikki pojat menestyisivät nykyisin tyttöjä huonommin koulussa. (Epstein, Eldwood,

Hey & Maw 1998, 4-10.) Tämä sukupuolen kategorian korostaminen ja muiden erojen huomiotta jättäminen näkyy esimerkiksi kansainvälistä oppimista mittaavien PISA-tutkimusten tietojen esittämistavassa. PISA-tutkimusten tiedot esitetään jakaumien sijaan keskiarvolukuina, jolloin jää huomaamatta, että erot tyttöjen ja poikien kesken ovat suurempia kuin tyttö- ja poikaryhmien välillä. Kun tätä ei huomioida eikä sosiaalista ja kulttuurista taustamuuttujaa käytetä, jää esimerkiksi maahanmuuttajataustaisten tai työväenluokkaisten lasten koulumenestys huomiotta. (Lahelma 2009, 139.)

Suomalaiset lapset kasvavat siis koulumaailmassa, jossa tytöt ja pojat esitetään kahtena toisistaan perustavanlaatuisesti eroavana ryhmänä. Tytöistä ja pojista luodaan kategorisia yleistyksiä ja käsityksiä ”kaikkien” tyttöjen ja ”kaikkien” poikien ominaisuuksista. Hiljalleen luodut kategoriset yleistykset luonnollistetaan ja saadaan näyttämään biologisilta totuuksilta ja ajatellaan, että tytöt ovat luonnostaan tunnollisia ja pojat vähän kurittomia. Tällaisten käsitysten myötä tytöiltä myös odotetaan poikia enemmän tunnollisuutta ja ahkeruutta ja parempia koulutuloksiakin, mutta tätä ahkeruutta ei kuitenkaan arvosteta. (Lahelma 2009, 139.) Lisäksi sekä suomalaisessa että kansainvälisessä tutkimuksessa on havaittu, ettei tyttöjen parempi koulumenestys takaa tytöille parempaa menestystä työmarkkinoilla vaan naiset päätyvät edelleen työmarkkinoilla miehiä huonompiin asemiin (Metso 1992, 270; Tarmo 1992, 297; Epstein, Eldwood, Hey & Maw 1998, 10).

Eri sukupuolta olevien oppilaiden koulumenestystä myös selitetään eri syillä. Poikien menestymisen katsotaan johtuvan heidän luontaisesta älykkyydestään, mutta poikien epäonnistumiset nähdään ulkoisista syistä, kuten vääränlaisesta pedagogiikasta tai opettajista johtuviksi. Tyttöjen suhteen selitysmallit käännetään toisinpäin. Tyttöjen menestyksen katsotaan johtuvan ulkoisista syistä, olosuhteista tai opettajista, mutta tyttöjen epäonnistumisten katsotaan johtuvan heidän sisäisistä taipumuksistaan, kuten heikosta älykkyydestä. (Cohen 1998, 20, Tarmo 1992, 294.) Tämän suuntaisen ajattelun hedelmät näkyvät esimerkiksi USA:ssa tehdyissä tutkimuksissa tyttöjen huonosta menestyksestä matematiikassa, joissa syitä on etsitty lähinnä tyttöjen aivotoiminnasta, ei matematiikan opetuksesta (Lahelma 2009, 141). Toisaalta kun poikien huonoa koulumenestystä perustellaan sillä, ettei kirjakeskeinen koulujärjestelmä sovi eloisille poikaoppilaille, annetaan samalla ymmärtää, että tällainen koulujärjestelmä suosii tyttöjä ja soveltuu erityisesti tyttöjen erityislaatuun. Samalla tunnutaan unohtaneen, että tytöt ovat itse asiassa tulleet kouluun historiallisesti paljon poikia myöhemmin. (Lahelma 2009, 141.)

On havaittu, että näennäisesti neutraali koulujärjestelmä kohtaa tyttö- ja poikaoppilaat eri tavoin kolmella tavalla. Ensinnäkin opettajat suhtautuvat poikiin ja tyttöihin eri tavoin ja pojat saavat luokkatilanteessa enemmän näkyvyyttä ja ovat enemmän vuorovaikutuksessa opettajan kanssa. Toisekseen oppisisältöjen on havaittu olevan melko mieskeskeisiä ja oppikirjoissa kuvataan enemmän miehiä kuin naisia ja sukupuolet esitetään usein perinteisissä tehtävissä ja ammateissa. Opettajat eivät juuri kiinnitä huomiota oppikirjojen tasa-arvokysymyksiin, koska luottavat kirjojen tekijöiden kiinnittävän niihin paljon huomiota. Kolmanneksi koulun henkilökunnan rakenne heijastelee muun yhteiskunnan epätasa-arvoista rakennetta: miehiä on usein johtotehtävissä kuten rehtorina ja ruokalasta löytyvät naispuoleiset keittäjät. (Lahelma 1992, 42; Metso 1992, 272-277.)

Vaikka opettajat yrittävät olla sukupuolineutraaleja, niin puheissa tyttöjen hyviä puolia vähätellään ja poikien huonoja puolia selitellään ja idealisoidaan. Tyttöjen hyvät puolet alkoivat puheissa sisältää negatiivisia vivahteita: kiltit ja ahkerat tytöt mielistelivät eivätkä kyseenalaista tehtäviä. Heiltä koulujärjestelmän näennäisesti vaatima käytös ei olekaan arvostettavaa. Poikien huonot puolet taas alkavat sisältää myönteisiä vivahteita: poikien suurpiirteisyys nähtiin luovuutena ja tapana etsiä helpompia tapoja tehdä jonkin asia ja protestointi haluna keksiä toiminnalle järkeviä syitä. (Tarmo 1992, 296.) On ongelmallista, että opettajat ajattelevat kohtelevansa oppilaita yksilöinä, vaikka todellisuudessa näkevätkin nämä omien yhteiskunnassa yleisesti vallitsevien ennakkokäsitysten läpi (Tarmo 1992, 287).

Kouluinstituutio siis heijastelee yhteiskunnan sukupuoli-ideologiaa ja koulussa opetetaan paljon myös sellaisia asioita, joita ei ole varsinaisesti kirjoitettu mihinkään. Sukupuolen mukaan eriytyvien tapojen ja toimijuuksien lisäksi koulun piiloisia opetuksia ovat esimerkiksi monet käytössäännöt kuten kärsivällisyys. Oppilaat oppivat kouluissa myös kilpailemaan keskenään ja kunnioittamaan opettajan auktoriteettia. (Lahelma 1992, 41.) Koulun piilo-opetussuunnitelman on nähty liittyvän kouluinstituution yhteiskunnallisiin tehtäviin, joissa oppilaita valmistetaan työvoimaksi ja yhteiskunnan jäseniksi ja alistumaan vallitsevan järjestyksen säännöille (Althusser 1984, 90-93; Lahelma 1992, 41-42).

2.1. Lukio-opiskelu ja Lukion opetussuunnitelman perusteet

Lähes kaikki suomalaiset nuoret jatkavat peruskoulun jälkeen toisen asteen opintoihin joko lukioon tai ammatilliseen koulutukseen. Jatkokoulutukseen hakeudutaan vielä tässä vaiheessa suoraan välivuotia pitämättä, sillä peruskoulun päättäneistä jopa 93-95% jatkaa opiskelua heti peruskoulun jälkeen. (Tilastokeskus 2009.) Lukioon ja ammatilliseen koulutukseen hakeneiden määrä vaihtelee hieman vuodesta toiseen, mutta Opetushallituksen vuoden 2003 tiedotteen mukaan peruskoulun jälkeen lukioon haki 56% ja ammatilliseen koulutukseen 35% ikäluokasta (Opetushallituksen tiedote 2003). Jo tässä vaiheessa sukupuolten välille alkaa muodostua koulutuseroja; naisista yli puolet ja miehistä alle puolet hakeutuu tässä vaiheessa lukioon. Ammatillisten opintojen pariin suuntaa kolmannes naisista ja puolet miehistä. Osa lukiokoulutuksen ja ammatillisen koulutuksen aloittaneista keskeyttää tai vaihtaa linjaa, mutta lopulta 20-24-vuotiaista suomalaisista 81% on suorittanut jonkin perusopetuksen jälkeisen tutkinnon. (Tilastokeskus 2009.) Tutkintotavoitteisessa lukiokoulutuksessa oli vuonna 2010 yhteensä 111 800 opiskelijaa. Vuoden 2010 lukio-opiskelijoista hieman yli puolet oli naisia. (Tilastokeskus 2011.)

Opetushallituksen laatiman Lukion opetussuunnitelman perusteiden mukaan lukio jatkaa perusopetuksen opetus- ja kasvatustehtävää. Lukiokoulutuksen tehtäväksi mainitaan laaja-alaisen yleissivistyksen antaminen sekä riittävien valmiuksien tarjoaminen lukion jälkeisiin jatko-opintoihin. Lukiokoulutus on järjestettävä opetussuunnitelman perusteiden mukaan siten, että opiskelijalla on mahdollisuus suorittaa lukion oppimäärään sisältyvät opinnot kolmessa vuodessa. Lukio-opetuksen arvopohjana on elämän ja ihmisoikeuksien kunnioitus ja sivistysihanteena totuuden, inhimillisyyden ja oikeudenmukaisuuden tavoittelu. Opetussuunnitelman perusteiden mukaan lukiokoulutuksen tulisi myös edistää demokratiaa, tasa-arvoa ja hyvinvointia. (Opetushallitus 2003, 8-12.) Koska peruskoulun ja lukiokoulutuksen välissä ei yleensä pidetä välivuotia, ja koska lukiokoulutus on tarkoitettu kolmivuotiseksi, voidaan olettaa, että suuri osa opiskelijoista on lukiota suorittaessaan noin 16-19-vuotiaita nuoria.

Ainoa maininta sukupuolten väliseen tasa-arvoon liittyen löytyy Lukion opetussuunnitelman perusteiden ohjauksen järjestämisen osiosta. Ohjaustoiminta on perusteiden mukaan kokonaisuus, joka tukee opiskelijaa opintojen eri vaiheissa ja kehittää hänen valmiuksiaan tehdä koulutustaan ja

uraansa koskevia valintoja. Ohjauksen on edistettävä koulutuksellista, etnistä ja sukupuolten välistä tasa-arvoa sekä ehkäistävä syrjäytymistä. (Opetushallitus 2003, 18.)

Kyseiselle tasa-arvomaininnalle Lukion opetussuunnitelman perusteessa on syynsä, sillä oppilaiden ohjauksen avulla opiskelijoita voidaan auttaa löytämään itselleen sopiva jatkokoulutuspaikka. Suomessa työmarkkinat ovat eriytyneet sukupuolen mukaan ja alat ovat jakautuneet naisten ja miesten ammatteihin. Nämä erot on helppo havaita, mutta niitä tuottavat käytännöt ovat hankalammin hahmotettavissa. Sukupuolen mukainen eriytyminen juontaa osittain juurensa koulutusjärjestelmästä, sillä se on usein väylä jonka kautta työmarkkinoilla tullaan. Ammattikouluissa ja ammattikorkeakouluissa tekniikka ja luonnontieteet ovat miesvaltaisia opiskelualoja ja loput, varsinkin sosiaali- ja terveysala, naisvaltaisia aloja. Vain luonnonvara- ja ympäristöalan opiskelijoissa on tasainen määrä eri sukupuolta olevia opiskelijoita. Yliopistossa tasapainoa on enemmän, mutta pitkälle naisistuneita aloja on kuitenkin paljon ja teknis-tieteellinen ala on ainoa miesvaltainen ala. Tästä seuraa, että sosiaalityöntekijät ja sairaanhoitajat ovat usein naisia ja insinöörit miehiä. Koulutusvalinnat siis selittävät osaltaan ammatillista eriytymistä, mutta epäselvemmäksi jäävät sukupuolittuneiden koulutusvalintojen syyt. (Julkunen 2010, 130-134.)

3. OPPIKIRJAT TUTKIMUSKOHTENA

Tässä luvussa käsittelen oppikirjojen ominaislaatua tietoa ja arvoja välittävänä yhteiskunnallisena tuotoksena sekä oppikirjojen kuvitusta ja aiempaa sukupuolinäkökulmasta tehtyä oppikirjatutkimusta.

Oppikirjoja on tutkittu Suomessa jo pitkään ja oppikirjatutkimuksen suosiota on kritisoitu jonkin verran. On muun muassa sanottu, että oppikirjoja on jo tutkittu tarpeeksi tai etteivät oppikirjat enää nykyisin ole merkittävä oppimateriaali kun opettajat kannustavat opiskelijoita itsenäiseen tiedonhankintaan tai jakavat tiedot muiden materiaalien ja Internetin avulla. (Metso 1992, 277; Selander 1991, 35-36.) Tutkimukset ovat kuitenkin osoittaneet, että oppikirjat ovat edelleen luokassa eniten käytetty materiaali ja oppilaiden perustietolähde, jonka sisältö noudattelee usein suoraan kansallista opetussuunnitelmaa. Oppikirjat ovat paikka, jossa ”todellinen” opetussuunnitelman mukainen tieto esitetään. (Selander 1991, 35-36; Hannus 1996, 11-13.)

Oppikirjat voidaan nähdä myös eniten käytettynä ”massamediana” television ja lehtien sijaan, sillä oppikirjoja käyttävät kaikki oppilaat ja opiskelijat eri oppitasoilla. Oppikirjojen välittämällä tiedoilla, arvoilla, ideologioilla ja piiloisilla oletuksilla voidaankin olettaa olevan suuri vaikutus yhteiskunnan kansalaisiin (Selander 1991, 35-36). Myös lukioden oppikirjat ovat merkittävä massamedia tavoittaessaan noin puolet peruskoulun päättäneistä. Psykologian oppikirjat päätyvät kaikkien lukiota suorittavien käsiin, sillä psykologian ensimmäinen kurssi on kaikille pakollinen (Opetushallitus 2003, 191).

Oppikirjatutkimusta tehtäessä on hyvä huomata, että oppikirjan sisältö ei ole kuva käsittelemästään fyysisestä todellisuudesta. Todellisuus ja käsiteltävät asiat eivät itsessään ole tarkasti jäsentyneitä tai jaettuina osiin. Oppikirjan sisältö tarjoaa ympäröivälle todellisuudelle jäsennyksen ja tulkinnan. Oppikirjan sisältöön vaikuttaa myös oppikirjan tavoite ja tulkinta siitä millaisia lukijat ovat. Oppikirjoja ei siis ole syytä tarkastella yksilöiden tuotoksena tai todellisuuden kuvaajina vaan kirjojen tekstejä ja kuvia kannattaa tarkastella sosiaalisen todellisuuden luomisen välineinä. (Karvonen 1995, 20-22.) Oppikirjat eivät siis vain neutraalisti jakele tosiasioita, vaan kouluissa opetettava tieto on yhteisön arvoihin perustuvan valinnan tuotetta. Oppikirjojen välittämää maailmaa on tästä syystä tarkasteltava niiden sosiaalisessa kontekstissa. (Aapola 1999, 149.)

On havaittu, että yhteisö säätelee sitä, miten mistäkin on missäkin sopivaa puhua tai kirjoittaa, eli sen tavan kuinka ja millaista oppikirjatekstiä voi tuottaa. Ajan kuluessa tietyt tavat tulkita ja ilmaista asioita luonnollistuvat. Yhteisön jäsenet omaksuvat jo nuorina sen tulkintatavan, jonka tekstit ja kuvaukset luovat todellisuudesta. Tämä on tärkeää; se tekee ympäröivän todellisuuden ymmärrettäväksi. Toimintatapojen sosiaalinen luonne unohtuu nopeasti ja kieli ja tulkinta alkaa ohjata havaintoja. (Karvonen 1995, 22-23; Fairclough 1989, 84-85.)

Ruotsalaisten ja suomalaisten oppikirjojen tutkimuksessa on havaittu, että oppikirjat välittävät usein stereotyyppisiä käsityksiä eri ihmisryhmistä. Varsinkin 1980-luvulta lähtien kirjojen yleiskuvassa on vältetty suoran rasismien ilmaisemista, mutta pinnan alta löytyy edelleen rasistisia asenteita. Ruotsalaisissa peruskoulun tekstikirjoissa esimerkiksi maahanmuuttajan käsitettä käytettiin sekaisin ulkomaalaisuuden, muiden maiden kansalaisuuden ja etnisyyden kanssa, vaikka joku voi olla maahanmuuttaja ja asuinmaan kansalainen yhtä aikaa, saatuaan maan kansalaisuuden. (Selander 1991, 50-52.)

Oppikirjoja tutkinut Selander kirjoittaa oppikirjojen stereotypisoinnista seuraavaa:

“What makes the whole thing even more complicated is what here shall be called the level of mentality, what we share in beliefs, what we have in common but what we in our daily life do not speak about”. (Selander 1991)

Selander kutsuu mentaliteetin tasoksi ilmiötä, jonka voisi käsittää myös yhteiskunnallisiksi tiedon diskursseiksi, joita käsittelen lisää luvussa neljä. Käsitykset sukupuolten ominaisuuksista ovat yhteiskunnassa jaettuja uskomuksia, joita ei arkielämässä tiedosteta tai ajatella. Kirjojen piilosanoma ilmenee esimerkiksi kun ihmiskunnan kehityksen viimeisimpänä tuotoksena kuvataan toistuvasti valkoinen keskiluokkainen mies pelaamassa tennistä tai lukemassa sanomalehteä. Teksti ei ole ilmeisen syrjivä, mutta piiloviestissä valkoinen keskiluokkainen mies asettuu jälleen ensisijaiseksi naisiin, tummaihoisiin tai työväenluokkaisiin verrattuna. (Selander 1991, 52.)

Oppikirjojen tärkein tarkoitus oppilaitoksessa on tiedon välittäminen eivätkä niiden piilopetuksiin, kuten naisten ja miesten sosiaalistamiseen stereotyyppisiin sukupuolirooleihin, osaa välttämättä opettajatkään kiinnittää huomiota (Metso 1992, 277). Selander toteaa, että kirjojen ideologinen materiaali on nykyisin oppikirjoissa hyvin piilotettuna. Se esiintyy selitysten ja ääneen lausuttujen ideologioiden alapuolella kirjojen kuvissa ja yhteisesti tiedetyissä itsestäänselvyyksissä.

Oppikirjojen harjoittaman ideologisen tiedon jakamisen tehokkuus piilee osin siinä, että ne eivät jakele oppilaille käsittämättömiä muusta yhteiskunnasta irrallaan olevia hullutuksia, vaan samaa yhteiskunnallista ideologiaa, joka on oppilaille jo muista yhteyksistä tuttua. On kuitenkin havaittu, että systemaattisella ja vertailevalla tutkimuksella nämä itsestäänselvyydet ja ideologiat voidaan saada näkyviin. (Selander 1991, 53-54.)

Selander tekee samansuuntaisia päätelmiä Elina Lahelman kanssa, joka on peruskoulun oppikirjoja tutkiessaan havainnut, että vallan jakautuminen sukupuolten välille on oppikirjojen oppisisältöihin kätkeytyä. Vallan jakautumiset ja sukupuolten erilaisen esittämisen huomaa usein vasta tarkemman tarkastelun avulla, esimerkiksi kun oppilaanohjauksen kirjojen haastatelluista esimiesasemassa olevista henkilöistä suurin osa on miehiä. Lahelma toisaalta muistuttaa, ettei koulua ole syytä syyttää erityisestä seksismistä, sillä oppisisällöt välittävät yhteiskunnan sukupuolijärjestystä kouluun. Mutta jos oppisisältöjen luomaa kuvaa ei kyseenalaisteta, voivat oppilaiden käsitykset esimerkiksi sukupuolten työnjaosta luonnollisuudesta vahvistua. (Lahelma 1992, 79.)

3.1. Oppikirjojen kuvat

Oppikirjojen kuvitusta tutkineen Matti Hannuksen mukaan kuvitetun oppikirjan perinne on nykyisin vahva ja kuvan uskotaan lisäävän oppimista, vaikkei asiasta olekaan kiistatonta näyttöä. Oppikirjojen hintaan kauniit värikuvat kuitenkin vaikuttavat paljon. Oppikirjat ovat koululaitoksen keskeisimmät opetusvälineet ja niiden hankinnat muodostavat 30-60% peruskoulun opetusvälineiden käyttömenoista. Kallista hintaa vastaan toivotaan laadukkaita oppikirjoja. (Hannus 1996, 11-13.) Lähes kaikissa Suomen lukioissa opiskelijat hankkivat kirjat itse, ja se voi tietää jopa noin 500 euron vuosikuluja opiskelijaa kohti (Yle 2011).

Hannus huomauttaa, että oppikirjojen tekeminen on nykyisin pääasiassa liiketaloudellista kustannustoimintaa, jonka tavoitteena on tuottaa kustantamoille taloudellista tulosta ja oppilaitosten käyttöön materiaaleja. Oppikirjat eivät ole siis vain pedagogisin tavoittein tuotettu opetusväline vaan sen on tarkoitus olla myös mahdollisimman myyvä tuote. Markkinoinnin ja myynnin kannalta oppikirja on 4-8 vuoden välein uusittava tuote, joka on onnistunut kun sitä saadaan myytyä paljon. Oppilaitosten kannalta hyvän kirjan pitäisi olla pedagogisesti asianmukainen, käytännön

opetustyössä toimiva ja kohtuullisen hintainen. Näiden lisäksi oppikirjan muotoon vaikuttavat myös esimerkiksi kustannusjuridiset ja tekijänoikeudelliset tekijät. Oppikirjat syntyvät siis erilaisten intressien kompromisseiksi, mutta yleisesti ottaen voi todeta, että kustantaja laatii liiketalouden ehdoin opettajan valittavaksi oppikirjan oppilaan työvälineeksi. (Hannus 1996, 13-14.)

Kirjoja tarkasteltaessa on huomattu, että kuvilla on oppikirjoissa ainakin kolmenlaisia tehtäviä. Kuvilla voidaan esittää ja kuvailla asioita tai vain kaunistaa kirjojen sivuja. Esittäviä kuvia ovat esimerkiksi kartat ja diagrammit. Kuvailevat kuvat ovat nimensä mukaisesti kuvia, joilla kuvitetaan tekstin sanomaa; erilaisia psykoterapiamuotoja käsittelevän kappaleen vieressä oleva kuva parrakkaasta psykoterapeutista ja sohvalla makaavasta asiakkaasta on esimerkiksi tällainen. Kirjan sivuja kaunistavilla kuvilla ei ole yhteyttä tekstin sisällön kanssa. Samaa kuvaa voidaan käyttää monella eri tavalla, riippuen tekstin sisällöstä. (Selander 1991, 68.)

3.2. Sukupuolen näkökulmasta tehtyt oppikirjatutkimukset

Oppikirjatutkimuksia sukupuolen näkökulmasta on tehty peruskoulun äidinkielen oppikirjoista (Palmu 2003), peruskoulun oppikirjoista ja opetussuunnitelmista (Lahelma 1992) ja opetushallituksen tilauksesta peruskoulun äidinkielen, matematiikan ja oppilaanohjauksen oppikirjoista (Tainio & Teräs 2010). Teemu Laajasalo (2001) on tehnyt melko pinnallisen kartoituksen seksuaalisuudesta lukion oppikirjoissa. Jukka Lehtonen on useaan otteeseen kartoittanut seksuaalisuutta kouluissa, sivuten tutkielmissaan myös oppikirjojen sisältöjä (Lehtonen 1998). Lisäksi gradututkielmia kokonaan tai osittain sukupuolinäkökulmasta on tehty peruskoulun uskonnon ja elämäntutkimustiedon oppikirjoista (Korhonen 2011, Alenius-Taipalus 2003, Harjula 2008), lukion äidinkielen ja kirjallisuuden oppikirjoista (Heinonen 2007) ja peruskoulun matematiikan oppikirjoista (Kallio & Rehn 2003). Peruskoulun oppikirjoja on siis tutkittu sukupuolen näkökulmasta jonkin verran, mutta lukion oppikirjoja on tutkittu sukupuolinäkökulmasta melko vähän ja psykologian oppikirjoista en löytänyt tällaisia tutkimuksia lainkaan.

Tarja Palmun tekemä väitöskirja sukupuolesta peruskoulun äidinkielen opetusmateriaaleista ja luokkahuonediskursseista on kiinnostava. Tutkimuksensa pohjalta Palmu esittää, että sukupuoli

rakentuu koulun teksteissä kolmella tavalla. Ensinnäkin sukupuoli rakentuu teksteissä maskuliinisena konstruktiona. Tällä tarkoitetaan sitä, että oppikirjoissa ylläpidetään toiston kautta kuvaa sukupuolesta, jossa miehinen ja maskuliininen asetetaan normiksi ja ensisijaiseksi. Teksteissä esimerkiksi käytetään usein ihmistä miehen synonyyminä. Samoin opettajan kalvo ihmisen kehityksestä on usein kuvasarja, jossa apina kehittyy luolamiehen kautta nykyaikaiseksi ihmiseksi. Miesten toimintaa ja maskuliinisia hahmoja esitellään kirjoissa myös monipuolisemmin kuin naisia. Näin oppikirjat uusintavat kulttuuria, jossa miesten kirjoittamat tekstit ja miestoimijuus näyttäytyvät arvokkaampina kuin naisten. (Palmu 2003, 109, 130-131, 187.)

Sukupuoli rakentuu Palmun mukaan oppikirjoissa ja koulussa luetussa kaunokirjallisuudessa myös selkeänä kahtiajakona ja jäykkinä kuvauksina sukupuolista. Sukupuolista luodaan tekstin sisällä toiston kautta toisistaan poikkeavat ryhmät, miehet ja naiset, joiden toimijuus ilmenee eri tavoin. Kolmanneksi Palmu havaitsi kouluympäristössä ilmenevän myös sukupuolen kyseenalaistamista. Sukupuolijärjestystä kyseenalaistavat erityisesti tyttöoppilaat, jotka saattoivat esimerkiksi kysyä, miksi kaunoluistelu oli tyttöjen toimintaa, vaikka jotkut tytöt pelasivat mieluummin jääkiekkoa. (Palmu 2003, 188.)

Oppikirjoja seksuaalisuuden näkökulmasta tutkinut Jukka Lehtonen on haastatellut ei-heteroseksuaalisia nuoria heidän koulukirjakokemuksistaan. Tutkimuksessa ilmeni, että kirjoissa heteroseksuaalisuus esitetään ensisijaisena ja usein ainoana vaihtoehtona. Terveysopin oppikirjoissa ei korostu erilainen seksikäyttäytyminen vaan nuoreen keskitytään heteroseksuaalisena biologisena olentona, jonka pyrkimyksenä on muodostaa heteroseksuaalinen perhe. Homoseksuaalisuus mainitaan usein kirjoissa lyhyesti erilaisuutena ja homoseksuaali esitellään toisena, jota pitäisi ymmärtää, eivätkä kirjat anna peilauspintaa homoseksuaalisille nuorille. Biologian ja terveystieteen kirjojen lisäksi ihmishahmoja esiintyy esimerkiksi kielten ja historian kirjoissa. Näissä hahmot on esitetty joko heteroseksuaaleina tai niin, ettei heidän seksuaalisuudestaan voi päätellä mitään. (Lehtonen 1998, 220-222.)

Elina Lahelma on tutkinut sukupuolten eriytymisen piirteitä peruskoulussa sen opetussuunnitelmia ja oppikirjoja analysoimalla. Eräs hänen tutkimustehtävistään oli selvittää, kuinka peruskoulun oppimateriaalit ilmentävät yhteiskunnan sukupuolen mukaista jakautumista. Yhteiskunnan sukupuolen mukaisella jakautumisella Lahelma tarkoittaa sukupuolten välistä työnjakoa kuten hoivavastuun kasautumista naisille ja yhteiskunnallisen vallan keskittymistä miehille. (Lahelma 1992, 3, 58.)

Lahelman tutkielmasta käy ilmi, että työtä ja ammatteja käsiteltäessä oppikirjoissa ei pohdita sukupuolten välistä työnjakoa ja siihen liittyviä ongelmia. Ala-asteen kirjat on kuvitettu yleensä siten, että ammatin edustaja on samaa sukupuolta kuin siinä ammatissa toimivien enemmistö; naisvaltaisten alojen työntekijänä esitetään naishahmo, miesvaltaisten alojen työntekijänä mieshahmo. Myös yläasteen oppilaanohjauksen kirjoissa toistuu sama jako. Koska tekstissä vältellään sukupuolen mainitsemista, korostuu kuvan välittämä informaatio. Miesvaltaiset ammatit, kuten tuotantotoiminta ja erilaiset sotilasalat ovat enemmän esillä kuin sosiaali- ja terveydenhuoltoalat. Kirjoissa kuvataan harvoin palkallista tai palkatonta hoivatyötä. Kotona äidit ja isät esitetään eri tavoin; äidit toruvat ja ovat huolestuneita, isät tekevät lasten kanssa mukavia asioita usein muualla kuin kotona. Historiankirjoissa kuvataan enemmän miesten kuin naisten toimintaa. (Lahelma 1992, 79.)

Luvussa kaksi esittelin sitä, kuinka moninaisin keinoin peruskoulu ja lukio sosiaalistavat opiskelijoita kohti sukupuolelleen tavanomaisia toimijuuksia. Tämän sosiaalistamisen tulos näkyy myöhemmin sukupuolen mukaan eriytyneinä työmarkkinoina (Julkunen 2003, 134). Tässä luvussa käsittelin oppikirja tutkimusta ja sitä, kuinka oppimateriaalit osaltaan osallistuvat tähän sukupuolittuneiden toimijuuksien tuottamiseen. On havaittu, että oppikirjat osallistuvat yhteiskunnallisen todellisuuden tuottamiseen. Tämän kirjat tekevät varsin huomaamattomasti kulttuurissamme vallitsevia itsestäänselvyksiä toistamalla. Sukupuolia ei eriytetä toisistaan kirjojen teksteissä useinkaan suorasanaisesti, vaan viesti sukupuolten erilaisuudesta on ujutettu esimerkiksi kirjojen kuviin. (Selander 1991, 52-54; Lahelma 1992, 79.) Näissä miestoimijuuksia esitellään naistoimijuuksia enemmän ja monipuolisemmin ja naisista ja miehistä rakennetaan vastakkaisia, toisistaan poikkeavia kategorioita (Palmu 2003, 187; Lahelma 1992).

4. TOOREETTISET LÄHTÖKOHDAT

Tässä luvussa esittelen tutkimustani ohjaavat teoreettiset sitoumukset. Koska tutkimustehtäväni on analysoida psykologian oppikirjojen kuvissa eri sukupuolta oleville hahmoille annettuja toimijuuksia, on selvennettävä sitä, millaiseksi kuvien ja todellisuuden välisen suhteen ymmärrän.

Ensin käsittelen representaatiota yleisesti ja tarkemmin yhteiskunnallisten diskurssien materialisoituneena esityksenä (Koivunen 1996, 51-52). Seuraavaksi tarkastelen sukupuolta neljän teeman kautta. Ensimmäiseksi esittelen sitä kuinka sukupuoli on nähty yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa. Toiseksi tarkastelen sukupuolen ja seksuaalisuuden rakentumista diskursseissa ja kolmanneksi sukupuolen teknologioita. Neljänneksi avaan vielä sukupuolijärjestelmän käsitettä. Lopuksi esittelen toimijuuden käsitettä yhteiskuntatieteissä ja toimijuuden ja sukupuolen suhteesta tehtyjä tutkimuksia. Tämä teoreettinen luku luo pohjan myöhemmälle tarkastelulleni ja ohjaa analyysiäni kun tarkastelen psykologian oppikirjoissa eri sukupuolta oleville hahmoille annettuja toimijuuksia.

4.1. Representaatiot

Representaatiolla tarkoitetaan yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa usein sosiokulttuurisesti muodostettua esitystä, kuvaa tai kuvausta. Tutkielmassani keskityn psykologian oppikirjojen ihmistä esittäviin kuvauksiin. Jotain asiaa esittävä representaatio ei koskaan ole täsmälleen samanlainen kuin kuvaamansa kohde, sillä kohteita esitettäessä niiden joitain piirteitä korostetaan toisia enemmän. Esimerkiksi tikku-ukko on yksinkertainen piirros, josta tunnistamme neljän raajan ja pyöreän pään perusteella ihmisen, vaikka kuvasta puuttuu iso joukko muita ihmisen piirteitä. Nähdäkseni representaatiot eivät siis toista todellisuutta vaan esittävät sen tietyllä, yleensä yhteisesti jaettujen kulttuuristen ”tietojen” eli diskurssien ohjaamalla tavalla. (Jokinen 2000; Sarpavaara 2004, 32). Tarkastelen sukupuolen representaatioita siis diskurssien, eli yhteiskunnassa kulloinkin vallitsevien uskomusten ja ajattelutapojen, mukaisten ideologioiden konkretisoituina kuvina ja esityksinä (Jokinen 2000, 118-119). Representaatiot eivät siis kuvasta olemassa olevaa todellisuutta vaan jäsentävät ja tuottavat sitä kytköksissä muihin esityksiin. (Koivunen 1996, 51-52, Gordon 2002, 39).

Visuaalisen kulttuurin kuvastot, mainokset, elokuvat tai vaikkapa oppikirjojen kuvat, ovat myös poliittisia kuvastoja. Ne tuotetaan tietyssä yhteiskunnassa ja kulttuurissa ja niihin kytketään merkityksiä sulkemalla toisia merkityksiä niiden ulkopuolelle. Vaikka oppikirjojen kuvasto ei määräydykään yhtä vahvasti kaupallisuuden ehdoilla kuin esimerkiksi mainosten, niin myös oppikirjojen tuottaminen on liiketoimintaa. (Seppänen 2005, 15; Hannus 1996, 13-14).

Stereotyyppinen sukupuolen esittäminen voi palvella sekä oppikirjan tekijän taloudellisia tarkoituksia (kirja myy hyvin) että kirjan pedagogisia tarkoituksia (kaavamaisesti esitetyt sukupuolikuvaus on helppo tunnistaa). Poliittisuudella tarkoitetaan kuvavalintoja, joiden avulla rakennetaan tietynlaisia visuaalisia järjestyksiä, takaamalla vaikkapa pitkähiuksisten kotitöitä tekevien naishahmojen näkyvyys, perinteisiä arvoja vastaan sotivien naiskuvausten kustannuksella. (Seppänen 2005, 15). Myös esittämällä sukupuolet systemaattisesti toisistaan poikkeaviksi, rakennetaan representaation keinoin sukupuolten järjestystä (Seppänen 2005, 11). Merkit ja merkitykset sisältävät siis poliittista kamppailua. Representaatioista päättäminen on kamppailua merkkien järjestyksistä ja siitä mistä on sopivaa puhua ja miten. Esitykset eivät muodostu tyhjästä vaan ovat valtasuhteiden muotoilemia. (Rossi 2010, 263.)

Representaatio liittyy myös merkkeihin ja merkkijärjestelmiin. Ferdinand de Saussuren pohjalta voidaan käsittää, että merkit tulevat ymmärretyiksi tietyssä merkkijärjestelmässä ja usein sen kautta, että ne eroavat muista merkeistä. Seppänen siirtää Saussuren kielen tarkastelun koskemaan myös kuvia. Kulttuurisen kuvaston hahmot ovat merkkejä, joihin liitetään sukupuoleen liittyviä merkityksiä, naiseen erilaisia kuin mieheen. Merkkien piirteet herättävät ajatuksissamme sukupuoleen liittyvät mentaaliset mallit ja kuvan henkilöt tunnistetaan mieheksi ja naiseksi. Ratkaisevaa tässä tunnistusprosessissa ovat nimenomaan merkkien välille rakennetut, tunnistamista helpottavat, erot. Sukupuoli rakennetaan kulttuurisesti representaation avulla siis erojen kautta (de Saussure 1974; Seppänen 2005, 88). Erojen kautta tulee tuotettua helposti myös hierarkkisia kahtiajaotteluita. (Rossi 2010, 272). Sukupuoli on siis suhteen ja eron representaatio ja kategoriaan kuulumista ilmaiseva käsite; ei suinkaan yksilöä kuvaava piirre (Manner-Raappana 2006; de Lauretis 2004, 40).

Yhteiskunnassa kamppaillaan jatkuvasti siitä millaiset toimijat tai kuvat saavat edustaa mitään. Representaatioiden diskursiivista voimaa voidaan käyttää asioiden luonnollistamiseen. Sekä sukupuolen että seksuaalisuuden tapauksessa mieliimme on jo iskostettu useita ”totuuksia”. Näemme jatkuvasti ympäröivissä representaatioissa toistettavan esimerkiksi ajatusta naisista miehiä

kauniimpana sukupuolena. (Rossi 2010, 271.) Diskursiivisia representaatioita voidaan kutsua myös myyteiksi. On havaittu, että myyteillä on kyky muuttaa historian saatossa muodostuneet ilmiöt näyttämään luonnolta. Lukija näkee myytit luonnollisina ja viattomina eikä hahmota niiden semilogista muodostumisprosessia. Semiloginen järjestelmä on arvojen järjestelmä, tiettyjen diskurssien pohjalta päätetään mitä esitetään ja miten esitetään, mutta kuluttajalle merkityksenanto näyttäytyy tosiasioiden järjestelmänä. (Barthes 1994, 190-192).

Valta ei ole vain fyysistä pakottamista tai koneisto vaan myös valtaa esittää joku tai jokin tietyllä tavalla tietyssä representaatiojärjestelmässä. Yksi symbolisen vallankäytön muoto on stereotypittäminen. Stereotypittäminen on käytäntö, jossa tiettyyn ryhmään kuuluva ihminen pelkistetään representaatioissa muutamaksi liioitelluksi ominaispiirteeksi, jotka esitetään ”luonnollisina” ja pysyvinä. (Hall 1999, 189, 193). Representaatioilla on siis valtaa merkitä, luonnollistaa ja luokitella. Stereotypit ovat kulttuurisia uskomuksia tietyn ryhmän jäsenten ominaisuuksista. Stereotyppien tärkeimpänä tehtävänä on ylläpitää raja-aitoja ja eroavuuksia ja jähmettää epävakaiset asiat pysyviksi. Stereotyppinen esittäminen tehdään usein siten, että eroja pelkistetään, liioitellaan, luonnollistetaan ja jähmetetään muuttumattomiksi (Hall 1999, 190-191). Stereotyppien on nähty kytkeytyvän yhteiskunnalliseen valtaan. Stereotypiat herättävät suurissa joukoissa vastakaikua, sillä stereotyypeissä näkyvät niiden käsitykset, joilla on valtaa taivutella muutkin hyväksymään stereotyyppi. (Torvinen-Määttä 2006, 77.) Kuvat jatkavat yhteiskunnallisia merkitysprosesseja eivätkä vain heijastele valtasuhteita (Rossi 2010, 268).

On kuitenkin havaittu, että yksilöt eivät vain alistu yhteiskunnallisille representaatioille vaan neuvottelevat näiden kanssa millaisiin identiteetteihin ja toimijuuksiin samaistuvat. Representaatio ei ole siis vain yhteiskunnallisen diskurssin pakkosyöttöä vaan sen piirissä tapahtuu monenlaista mukautumista ja myös vastarintaa ja toisin tekemistä. Sukupuoli representaationa ja omaksuttuna itserepresentaationa onkin nähty sukupuoliteknologioiden tuotteeksi ja prosessiksi. (de Lauretis 2004, 35-76.) Sukupuolen representaatiojärjestelmä on merkityksellinen, sillä sukupuoli arvottaa yhteiskunnassa yksilöitä ja antaa heille tietyn aseman. Samalla sukupuolen omaksuminen on myös siihen liitettyjen merkitysten ja arvostusten omaksumista. (de Lauretis 2004; Rossi 2010, 270.)

4.2. Sukupuoli ja seksuaalisuus

Tässä alaluvussa käsittelen sukupuoleen liittyviä teorioita. Ensin tarkastelen sitä miten sukupuolta on yhteiskuntatieteissä käsitelty ominaisuutena, roolina, tapana tai toistona. Sitten pohdin tarkemmin sukupuolen diskursseihin, sukupuolen teknologioihin ja sukupuolijärjestelmään liittyviä teemoja.

Sukupuoli yhteiskuntatieteissä

Sukupuolesta on yhteiskuntatieteiden sisällä vallinnut erilaisia käsityksiä. Sukupuoli on ymmärretty biologisena olemuksena, roolina, tekemisenä tai tapana. (Ojala, Palmu, Saarinen 2009, 17; Lahelma 1992, 6-7). Sukupuolen käsittäminen henkilön olemuksena, tarkoittaa, että sukupuoli ymmärretään yksilön biologiasta nousevana ominaisuutena ja pysyvänä asiantilana. Sukupuolen olemuksellisuuden käsityksen pohjalta on tehty runsaasti muun muassa sukupuolierotutkimusta, jonka tarkoituksena on ollut todistaa sukupuolten välisiä luontaisia lahjakkuus- ja kykyeroja. Mutta silloinkin, kun tilastollisesti merkitseviä sukupuolieroja voitiin osoittaa, havaittiin myös että vaihtelut sukupuolten sisällä olivat suurempia kuin keskimääräiset erot sukupuolten välillä. Lahjakkuuserojen sijaan on havaittu, että miesten ja naisten välillä on eroja kiinnostuksen kohteiden ja elämänarvojen suhteen. Sitä mistä nämä erot johtuvat ei kuitenkaan ole pystytty osoittamaan. (Lahelma 1992, 7.) Kun sukupuoli ymmärretään olemuksena, voidaan miesten hakeutumista insinöörialalle perustella, jos nyt ei suorastaan miesten suuremmalla matemaattisella älyllä, niin sentään miesten ”luontaisella” kiinnostuksella tekniikkaa kohtaan, vaikkei tämän kiinnostuksen luontaisuudesta olisikaan todisteita.

Sukupuoli on yhteiskuntatieteissä nähty myös roolina. Tällöin viitataan niihin normeihin, odotuksiin ja käyttäytymismalleihin, joita eri sukupuolta olevilta henkilöiltä odotetaan hänen sukupuolensa perusteella. (Lahelma 1992, 7.) Sukupuolirooliteorioiden on kuitenkin nähty pohjaavan jaottelulle, jossa sosiaalinen sukupuoli erotetaan biologisesta sukupuolesta. Sukupuoliroolin, sosiaalisen sukupuolen, on nähty rakentuvan biologisen sukupuolen päälle. Tällöin huomaamattaan tullaan hyväksyneeksi luonnossa itsessään olemassa oleva kaksijakoinen jaottelu, joka itsestään selvästi jakaa ihmiset miehiin ja naisiin ja kulttuurista riippuen langettaa näille luonnollisille kategorioille erilaisia tehtäviä. Tällaista selkeää ja perustavanlaatuista

kahtiajakoa miehiin ja naisiin, sen kummemmin kuin valkoisiin ja mustiin ei kuitenkaan voida väittää olevan luonnossa itsessään. (Liljeström 1996, 118-119, Karvonen 1995, 21.)

Ihminen hahmottaa fyysistä maailmaa kielen, jäsentelyn ja luokittelun avulla ja tulee samalla luoneeksi luontoon luokkia ja kategorioita, joita ei ole käsitettävissä ennen kuin niistä aletaan puhumaan. Ihmisen luomat jäsenyykset luonnosta eivät ole absoluuttisia, sillä luonto on yhtäläisyyksiä ja eroavuuksia pullollaan. Ihmisten merkitsevä kahtiajako voitaisiin sukupuolielinten sijaan muodostaa jonkin muunkin piirteen perusteella. (Ojala, Palmu & Saarinen 2009, 17-18; Lahelma 1992, 8; Liljeström 1996, 118-119; Karvonen 1995, 21; Foucault 1998, Jokinen 2000, 208.) Voidaan sanoa, että sosiaalinen sukupuoli rakentuu biologiselle perustalle, jonne kuitenkin pääsee vain sosiaalisen kautta. Biologista sukupuolta ei näet voi tulkita ja ymmärtää ilman sen sosiaalisia määrittelyjä. Sosiaalinen sukupuoli on siis tavallaan sisältää ja korvaa biologisen. ”Oikeaa” ruumista on vaikea erottaa siitä tuotetuista kulttuurisista määritelmistä. (Liljeström 1996, 118-120, Jokinen 2000, 208.)

Tuoreempi näkemys sukupuoleen saadaan kun sitä tarkastellaan sosiokulttuurisesti tekemisen, tapojen ja diskursiivisten representaatioiden työstämisen kautta muotoutuneena. Kulttuuristen kuvien kanssa neuvotellaan millaisiin ruumiinkuviin, toiminnanmalleihin ja ihanteisiin samaistumme ja voimme samaistua. Näin kulttuurissamme muodostetut representaatiot tuottavat ja rakentavat sukupuolia ja toimivat keskeisinä toimijuuksien muokkaajina (Rossi 2003, 12.) Sukupuoli ruumiillisine ja sosiaalisine ulottuvuuksineen on siis paikassa ja ajassa muuttuva kontekstisidonnainen rakennelma (Ojala, Palmu & Saarinen 2009, 17-18.) Tätä rakennelmaa, kuten muitakin sosiaalisia rakennelmia ja uskomusjärjestelmiä, ylläpidetään yhteiskunnassa vakiinnutetun diskursiivisen vallankäytön avulla (Hall 1999).

Sukupuolen ja seksuaalisuuden diskurssit

Käsitys sukupuolesta ja seksuaalisuudesta yhteiskunnallisten representaatioiden ja tekemisen tuotteena pohjautuu diskurssiteorialle. Diskurssit käsitetään useimmiten yhteiskunnallisiksi puhe- ja ajattelutavoiksi sekä käytännöiksi representoida jokin kohde tai aihe. Näin diskurssit tuottavat representaatioiden kautta tietoa kohteistaan ja tällä tiedolla on vaikutusta sosiaalisiin käytäntöihin ja ihmisten elämään. (Hall 1999, 105; Koivunen 1996, 55; Butler 2006). Diskurssit ovat siis ajassa ja paikassa muodostuvia käsityksiä asioista. Ne ohjaavat mistä kohteista voidaan ylipäätään ”tietää” jotain tai puhua. Diskurssit tuottavat kohteensa ja tekevät ne ymmärrettäväksi tietyllä tavalla ja

diskurssien kautta vakiinnutetaan yhteiskunnallista tietoa ja totuuksia. Diskursseissa muotoutuneet puhutavat ja käsitykset muodostavat tiedon rakenteita, joiden kautta ihmiset toimivat. (Foucault 2005b, 54-78; Foucault 1980, 131). Tieto sukupuolille ominaisesta toiminnasta siis muodostaa sukupuolidiskurssia ja tiedon rakenteita, joilla on vaikutusta yksilöiden toimintamahdollisuuksiin.

Diskurssitutkimuksessa tutkitaan tarkoituksella diskursseja ja niiden sisäisiä sääntöjä eikä yritetä etsiä niiden alta lopullista ”totuutta”. (Foucault 2005b, 67). Tämä käsitys siitä, että on tutkittava pikemmin diskurssin sisäistä logiikkaa kuin etsittävä sen alapuolelta jotakin todellisuutta, ohjaa myös omaa analyysiani. En etsi oppikirjojen kuvien avulla absoluuttista tietoa sukupuolten luontaisista taipumuksista, vaan tarkastelen sitä millaista diskurssia sukupuolille ominaisista toimijuuksista tuotetaan representaatioiden avulla.

Diskursiivisen vallankäytön kautta luodaan tietoa eri ryhmien ominaisuuksista. Monet sosiaalisen erottelun kategoriat, kuten sukupuoli tai etnisyys, ovat esimerkkejä diskursiivisesta toiminnasta, jolla on käytännönseurauksia. Tämä ilmenee kun tummaihoisen määritetään suhteessa siihen mitä se ei ole, eli suhteessa ”valkoihoisuuteen”. Tummaihoisesta tulee toinen, joka on ulossuljettava valkoihoisuuden identiteetin turvaamiseksi. Kategoriat kytkeytyvät vallanjakoon, resursseihin ja yksilöiden toimintamahdollisuuksiin. Judith Butlerin mukaan heteroseksuaalisessa matriisissa on tuotettu biologista ja lääketieteellistä tietovaltaa, joka järjestää ruumiit ja ruumiiden halut täydentämään toisiaan. Näin tuotetaan kaksi kategoriaa, mies ja nainen, jotka koostuvat tiettyjen, toisistaan poikkeavien, ruumiin, seksuaalisen halun ja käytöksen ykseydestä. Näin luonnollistetaan käsitys kahdesta erilaisesta sukupuolesta ja näiden välisestä luontaisesta heteroseksuaalisuudesta. (Koivunen 1996, 55.)

Sukupuolen käsitteen luonnollisuus on kyseenalaistettava. Michel Foucault jäljittää nykyisen sukupuolikäsityksemme synnyn 1700-lukuun kun porvariston oli varmistettava ”verensä puhtaus” valvomalla entistä tarkemmin seksuaalisuuttaan ja ruumiita, niiden lisääntymiskykyä ja terveyttä. Kaupungistumisen, kulkutautien ja varsinkin uusien tuotantovoimien takia myös työläisten lisääntymiskyvystä alettiin olla huolissaan. Tällöin seksuaalisuuden valvominen ulottui myös proletariaatin valvonnaksi ja erilaiset väestön kontrolloinnin ja ruumiin alistamisen tekniikat lisääntyivät. Tätä valvontaa ja kuria, johon kietoutuu ruumiin tarkkailu ja tieto ruumiista, kutsutaan myös biovallaksi ja sen tavoitteet olivat toisaalta kurinpidolliset ja toisaalta väestöhallinnalliset. Biovalta kytkeytyy myös kapitalismiin, jossa tarvittiin lisääntyviä kontrolloituja ruumiita tuotantokoneistoon. (Foucault 1998, 90-101.)

Foucault ei näe ruumista ja sukupuolta ankkurointipaikkana, joka kannattelisi seksuaalisuuden ilmentymiä. Hänelle sukupuoli on monimutkainen kehitelmä, joka on rakentunut seksuaalidiskurssissa. Sukupuolen käsitteen muodostumisella oli neljä tärkeää tehtävää. Ensinnäkin se mahdollisti anatomisten elementtien, tunteiden ja nautintojen niputtamisen kuvitteelliseksi ykseydeksi, jonka avulla se saatiin selittämään itseään. Sukupuolesta tuli tärkeä ilmaisu ja merkityssisältö. Toisekseen olemalla yksipuolinen anatomia tai vietti se toimi sukupuolitiedon ja biologiatiteen ymmärrettävänä yhtymäkohtana: näin seksuaalitiede sai biologialta uskottavuutta. Kolmanneksi valtasuhteiden ja seksuaalisuuden välinen suhde voitiin selittää sukupuolen ”luonnollisuudella”. Neljänneksi sukupuoli ja seksuaalisuus muodostuivat reitiksi, jonka kautta yksilöt pystyivät ymmärtämään itseään ja määrittelemään identiteettinsä. Luomalla kaksi toisistaan poikkeavaa sukupuolta, seksuaalidiskurssi on kehittänyt sukupuoleen kohdistuvan heteroseksuaalisen halun. (Foucault 1998, 110-112.)

Foucault kiteyttää ajatuksensa sukupuolesta ja seksuaalisuudesta seuraavassa lainauksessa:

”Sukupuolta ei pidä asettaa todellisuuden puolelle ja seksuaalisuutta sekavien ideoiden ja illuusioiden maailmaan. Seksuaalisuus on hyvin todellinen historiallinen hahmo, ja se juuri on synnyttänyt sukupuolen käsitteen omalle toiminnalleen välttämättömänä spekulatiivisena ainesosana. —Seksuaalidispositiiviin suunnatussa vastahyökkäyksessä ei pidä ottaa tukikohdaksi sukupuolihalua, vaan ruumiit ja nautinnot.” (Foucault 1998, 112-113)

Lainauksesta käyvät hyvin ilmi Foucault’n sukupuolikiinnostuksen tarkoitusperät. Normatiivista heteroseksuaalisuutta perustellaan kahden sukupuolen luonnollisella toisiaan täydentävyydellä. Foucault’n on välttämättä kyseenalaistettava sukupuolen luonnollisuus, päästäkseen irti tästä ”oikeanlaisen” seksuaalisuuden perustelusta sukupuolella. Mutta jotta sukupuolen diskurssiin päästäisiin syvemmin kiinni eikä vain sen kieltämiseen seksuaalisuuden vuoksi, on seuraavaksi tarkasteltava naistutkijoiden teorioita.

Judith Butler kehittää eteenpäin Foucault’n ajatusta diskursseista ja ruumiiden tuottamisesta sukupuolen näkökulmasta. Myös Butlerin toistaa ajatuksen kuvitteellisesta sukupuolesta, joka on tuotettu oikeuttamaan ”oikeanlaista” seksuaalisuutta. Normatiivisen seksuaalisuuden järjestelmässä sukupuolta valvotaan ja säännellään siis osittain myös heteroseksuaalisuuden varmistamiseksi. Sukupuolen ja seksuaalisuuden diskurssit vaikuttavat Butlerilla kuitenkin toinen toisiinsa: myös

normatiivinen seksuaalisuus tukee käsitystä tietynlaisista normatiivisista sukupuolista. (Butler 2006, 21.)

Yhteiskunnassamme muodostettu sukupuolta koskeva luonnollistettu tieto, sukupuolen diskurssi, rajaa todellisuutta ja määrittää ymmärrettävissä olevaa. Sukupuolinormit, joita ovat esimerkiksi ruumiiden heteroseksuaalinen toisiaan täydentävyys ja sopivan ja epäsopivan maskuliinisuuden ja feminiinisuuden ihanteet, luovat perustan sille miten sukupuolia on mahdollista ymmärtää ja kuinka niistä on mahdollista puhua. (Butler 2006, 34.) Sukupuolilla oletetaan olevan toisistaan poikkeavia sisäisiä ominaisuuksia. Olettaessamme sukupuolen toimivan sisäisenä olemuksena toimimme ja ennakoimme muiden toimintaa oletuksemme mukaisesti ja näin oletus tuottaa ennakoimansa ilmiön. Se mitä pidettiin sisäisenä taipumuksena, onkin jotain mitä ennakoidaan ja siksi tuotetaan. (Butler 2006, 25.) Sukupuoli muotoutuu siis toistoissa ja esityksissä, joiden pohjana toimivat kulttuuriset esitykset, jotka ovat toistettavissa yhä uudelleen. (Butler 2006, 235-236.)

Ajatus sukupuolen jakautumisesta biologiseen ja sosiaaliseen sukupuoleen on kyseenalaistettava, sillä se sisältää ajatuksen luonnollisesta biologisesta sukupuolesta, jonka päälle sukupuolen kulttuurinen ja sosiaalinen muoto rakentuu. Myös biologinen sukupuoli oletettuine ominaisuuksineen on ymmärrettävä diskursseissa muodostuneeksi sepitelmäksi, koska siinä satunnaiset biologiset elementit on koottu keinotekoiseksi ykseydeksi ja kokonaisuudeksi (Butler 2006, 55, 168.) Tätä sepitelmää tuotetaan ja ylläpidetään ruumiillisin merkein ja diskursiivisin keinoin. Sisäinen olemus onkin diskurssin tuote, ei luonnollinen alkutila. Sisäinen ja järjestäytynyt sukupuoli ydin on diskursiivisesti ylläpidetty harha, jonka tarkoitusperät ovat heteroseksuaalisen lisääntymisen varmistaminen. Toinen sukupuolidiskurssin strateginen tavoite on pitää yllä käsitystä kaksinapaisesta sukupuolisuudesta. Nämä tavoitteet eivät ole subjektien tavoitteita vaan subjektien syntyä. (Butler 2006, 229, 235.)

Käsitykset sukupuolten erilaisuudesta ja heteroseksuaalisuudesta kietoutuvat tiiviisti yhteen. Heteronormin mukaan biologisesti ja psyykkisesti erilaisiksi oletetut mies ja nainen tuntevat seksuaalista halua eri sukupuolta olevia kohtaan. Kahden sukupuolen oletetusta erilaisuudesta kumpuavalla toisiaan täydentävyydellä selitetään heteroseksuaalista halua, romanttista rakkautta ja työnjakoa sukupuolten välillä. Ajatus romanttisesta rakkaudesta kutsuu sitoutumaan erilaiseen toiseen. Avioliitossa miehellä ja vaimolla on toisistaan poikkeavia oikeuksia ja velvollisuuksia ja näin korostuu ajatus kahden perustavanlaatuisesti erilaisen yhteenliittymisestä ja toisiaan täydentävyydestä. Luonnollistettu heteroseksuaalisuus on sukupuolijakoa ja oletettua sukupuolen

erilaisuutta ylläpitävä mekanismi ja toisaalta myös luonnollistettu sukupuolten erilaisuus ylläpitää heteroseksuaalisuutta. (Julkunen 2010, 18.) Näin siis luomalla kaksi toisistaan poikkeavaa sukupuolta, seksuaalidiskurssi on kehittänyt sukupuoleen kohdistuvan luonnolliselta vaikuttavan heteroseksuaalisen halun. (Foucault 1998, 110-112.)

Ruumis ei ole siis olemus vaan pinta jolla käydään diskursiivisia kamppailuja. Sukupuoli on kulttuurinen eloonjäämisstrategiana pakottavassa heterojärjestelmässä ja se koostuu erilaisista esityksistä. Niitä, jotka eivät onnistu esittämään sukupuoltaan oikein, rangaistaan järjestelmällisesti. Sukupuoli ei ole tosiasia, vaan sen luovat arjessa monenlaiset sukupuoliteot, jotka muodostavat sukupuolen. Sukupuoli onkin nähtävä olemuksen sijaan rakennelmana. Tämän vuoksi sukupuolta ei voida enää nähdä toiminnan selittäjänä: pikemminkin toiminnasta tulee sukupuolen selittäjä. Ihminen ei siis pukeudu mekkoon koska on nainen, vaan on nainen koska pukeutuu mekkoon. (Butler 2006, 234-235.)

Subjektin muotoutumista ei myöskään voida asettaa diskurssin ulkopuolelle, siten, että diskurssin kentälle saapuisi muualla muotoutunut itsenäisesti ajatteleva toimija. Toisaalta diskurssin muotoilema subjekti ei kuitenkaan ole täysin diskurssin määräämä. Kulttuurisesti ymmärrettävät subjektit ovat kuitenkin sääntöjen sitomia diskurssin tuloksia; yhteisesti jaetut säännöt ja käsitykset tekevät ”minän” ymmärrettävän esityksen mahdolliseksi. Säännöt ovat sukupuolihierarkian mukaiset ja toimivat toiston avulla. Nämä säännöt eivät kuitenkaan määritä subjektia täysin vaan ne ovat säännelty toistoprosessi, joka toisaalta pakottaa ja toisaalta piiloutuu. Toimijuuden mahdollisuus ilmenee toistossa esiintyvän muuntelun mahdollisuuden kautta. (Butler 2006, 238-241.)

Foucault’n ja Butlerin teorioiden pohjalta nousee käsitys diskursiivisesta seksuaalisuudesta ja sukupuolesta; käsitys jossa tieto ruumiista, seksuaalisuudesta ja sukupuolesta rakentuu ajassa ja tilassa erilaisten kamppailujen kautta. Diskursseissa vakiintuvat erilaiset tavat ymmärtää ja representoida kohteita. Näin syntyneellä tiedoilla ja representaatioilla, sukupuolen ilmiöllä, on käytännön vaikutuksia ihmisten elämään. Ne luovat sukupuolesta kahta suurta kategoriaa, ajatusta toisistaan perustavanlaatuisesti eroavasta miehistä ja naisista ja näiden välisestä heteroseksuaalisuudesta. Kategorioita ylläpidetään arjessa ja kulttuurinkuvastoissa kuvaamalla naisia ja miehiä eri tavoin ja heteroseksuaalisissa suhteissa keskenään.

Foucault'n kehittänyt diskurssiteoria on nähty kiinnostavaksi sukupuolitutkimuksen piirissä, sillä se tarjoaa tavan ylittää symbolisen ja materiaalisen välinen kuilu (Braidotti 1993, 83-84). Diskursiivisten käytäntöjen tarkasteleminen naiseutta ja mieheyttä tuottavina tarjoaa myös lähtökohdan sukupuolituneen yhteiskuntajärjestyksen ymmärtämiselle. Toisaalta Foucault'n valtateoriaa on kritisoitu siitä, että siinä valta nähdään ensisijaisesti verkostomaisena ymmärrystä tuottavana voimana. Tällöin vallan hallinnallinen ulottuvuus jää helposti huomaamatta ja valta voi näyttäytyä vapaiden toimijoiden suhteina. Myös diskurssin käsite on ongelmallinen jos se käsitetään vain kielelliseksi, sillä silloin sen materiaallinen ulottuvuus katoaa. (Koivunen 1996, 53.)

Sukupuolen teknologiat

Foucault'n mukaan ihmisen ruumis on poliittinen kysymys ja vallan haltijat asettavat siihen tavoitteitaan. Ruumista kasvatetaan tietynlaiseksi ja pakotetaan tiettyihin toimiin ja siltä vaaditaan tietynlaisia merkkejä. Ihmisruumista muodostetaan ”tietoa” ja tämä tieto ja hallinta muodostavat ihmisruumiin poliittisen teknologian. Ihmisruumiin poliittista teknologiaa, siis tietoa jonka avulla ihmisruumista hallitaan, ei voida samaistaa tiettyyn instituutioon, vaikka instituutiot sitä käyttävätkin. Seksuaalisuus voidaan nähdä ihmisruumiin poliittisen teknologian osana, sillä seksuaalisuus on tietylle poliittiselle teknologialle olennaisen strategian ruumiissa ja yhteiskunnallisissa suhteissa tuottamien vaikutusten muodostama kokonaisuus. Seksuaalisuus muodostuu siis ihmisruumiin poliittisen teknologian vaikutuksista. (Foucault 2005a, 39-40; Foucault 1998, 93.)

Teresa de Lauretis on kehittänyt eteenpäin Foucault'n ajatusta ruumiin poliittisista teknologioista. Hän kirjoittaa:

”Voidaan esittää, että myös sukupuoli on sekä representaationa että itserepresentaationa erilaisten yhteiskunnallisten teknologioiden, esimerkiksi elokuvan, ja institutionalistuneiden diskurssien, tietoteorioiden ja kriittisten käytäntöjen samoin kuin jokapäiväisen elämän käytäntöjen tuote.” (de Lauretis 2004, 37)

Seksuaalisuuden tapaan de Lauretis näkee myös sukupuolen poliittisten teknologioiden ruumiissa ja käyttäytymisessä muodostamaksi. Samalla hän toteaa, että sukupuoli on sosiokulttuurisesti tuotettu diskursiivinen ilmiö, jolla on konkreettisia ja yhteiskunnallisia vaikutuksia yksilöiden elämään.

(Foucault 1998, 93; de Lauretis 2004, 37-38, 82.) Sukupuolen representaatiot kumpuavat kaikista institutionaalisista koneistoista: koulutusjärjestelmästä, mediasta, lääketieteestä, oikeusjärjestelmästä sekä lisäksi taiteesta, kirjallisuudesta, kielestä ja elokuvasta (de Lauretis 2004, 82).

Sukupuolijärjestelmä on yhteiskunnallis-kulttuurinen rakennelma ja representaatiojärjestelmä, joka muodostaa yksilön merkityksen yhteiskunnassa ja sen perusteella määräytyvät yksilön identiteetti, arvo ja asema yhteiskunnallisessa arvoasteikossa. Mutta representaatiojärjestelmä ei vain paina leimaansa passiivisiin yksilöihin; se, että joku tulee käsitetyksi ja esittää itsensä miehenä tai naisena, tarkoittaa representaatiojärjestelmän miehelle tai naiselle kuuluvien merkitysten omaksumista. (de Lauretis 2004, 41-42.) Koska sukupuolen representaatio vaikuttaa subjektin rakentumiseen, ja koska subjektien sukupuolen representaatio vaikuttaa sukupuolen representaatioiden yhteiskunnalliseen rakentumiseen, niin on mahdollista, että arkielämän käytäntöjen yksilöllisellä tasolla voi ilmetä toimijuutta ja itsemääräytymistä. Tämän vuoksi sukupuoli on nähtävä representaation ja itserepresentaation tuotteena ja prosessina. (de Lauretis 2004, 47.)

De Lauretis painottaa kirjoituksissaan sukupuolijärjestelmää järjestelmänä, jonka ulkopuolelle on käytännössä mahdoton asettua. Jo hyvin yksinkertaisissa arjen käytännöissä edellytetään, että ihmiset kykenevät ymmärtämään (ja esittämään) itsensä joko naisina tai miehinä. Esimerkiksi hakulomaketta täyttäessä naispuolinen henkilö rastittaa ruudun N ruudun M sijaan. ”Väärän” ruudun valitseminen tuntuisi huijaukselta ja sillä voisi olla ikäviä seurauksia. Kun nainen rastittaa ruudun N, yhteiskunnalliset representaatiot astuvat yksilön sisään; ei ole vain niin, että muut pitävät häntä naisena vaan hän esittää myös itse itsensä naisena. (de Lauretis 2004, 50-51.)

Palataan Foucault’n teoriaan seksuaalisuudesta kulttuurin rakennelmana. Foucault käyttää sanaa ”seksuaalisuuden teknologia” tarkoittaen niitä tekniikoita, joilla tietynlaista seksuaalisuutta luonnollistetaan. Oikeanlaisen seksuaalisuuden diskursseja toteuttavat kasvatustiede, lääketiede ja psykiatria ja niitä tukevat valtion instituutiot, kiinnittäen huomionsa erityisesti perhemuotoihin. Seksuaalisuuden teknologiat tekevät seksistä valtion asian ja kutsuvat yksilön ruumiin tarkkaan tarkkailuun. Keskusteluissa sukupuolen teknologioista ei kysytä ainoastaan kuinka sukupuolen representaatio rakentuu vaan siinä tarkastellaan myös sitä, kuinka kukin yksilö ottaa representaation omakseen ja kuinka joku alkaa kokea itsensä mieheksi tai naiseksi. (de Lauretis 2004, 52-53, 61)

Voidaan nähdä, että sukupuoli tulee sosiaalisesti ”synnytyksi” kun subjektit omaksuvat subjektipositioita ja merkitysefektejä ja samaistuvat niihin. Yhteiskunnan sukupuolijärjestelmä määrää sen, millaiset subjektipositiot kullekin ovat mahdollisia. Sosiaalinen subjekti siis syntyy sukupuoliteknologioille alistuttaessa. Toisaalta on huomattava, että sukupuoli on juurrutettu subjettiin heti sen synnystä alkaen, jo ennen kuin sukupuoliero ymmärretään ja omaksutaan. Sekä sosiaalinen että biologinen sukupuoli, siis sukupuoli kaikkineen, on ymmärrettävä diskursiiviseksi konstruktioksi. (de Lauretis 2004, 83-85.)

Sukupuolijärjestelmä

Sukupuolijärjestelmän muodostavat kulttuuriset käsitykset mies- ja naissukupuolesta kahtena toisiaan täydentävänä ja toisensa pois sulkevana kategoriana, joihin kaikki ihmisten on asetuttava. (de Lauretis 2004, 41). Sukupuolijärjestelmän käsitteen tunnetuimpana kehittäjänä pidetään ruotsalaista Yvonne Hirdmania. Sukupuolijärjestelmä on historiallisesti muotoutunut muiden sosiaalisten järjestysten edellytys ja se muotoutuu vastakkainasetteluista, erillään pidosta ja hierarkioista. Miehinen normi oikeutetaan vastakkainasettelulla, kuten sukupuolen mukaan eriytyneillä työmarkkinoilla ja miehisyyden ja naisellisuuden erilaisilla esittämistavoilla. Sukupuolten esittäminen yhä uudelleen hierarkkisesti ja dikotomisesti ylläpitää ja uusintaa sukupuolijärjestelmää. (Liljeström 1996, 122.)

Sukupuolijärjestelmän pohjana voidaan nähdä myös heterosuhteutunut todellisuus, luonnollistetut heterosuhteet. Sukupuolen on nähty muodostuvan eroina ja vastakohtaisuuksina. Järjestys on heterosuhteutunut ja sen normit ja ajatusrakenteet määrittävät naisen miehelle eikä päinvastoin. Hierarkkisen ja dikotomisen sukupuolijärjestelmän on nähty rakentuvan miesten välisille homososiaalisille suhteille ja liittoumille. Heterosuhteiden tarkoitus on varmistaa miehille ylläpito ja hoiva naisten taholta. Tällainen heterotodellisuus, miesten ja naisten väliset parisuhteet, on peite miehelle homososiaalisuudelle ja miesten välisten suhteiden tärkeydelle. Järjestelmässä turvataan miesten rajattomat käyttöoikeudet naisiin ja vahvistetaan samalla heterojärjestelmää ja siihen liittyvää vastakkainasettelua. (Liljeström 1996, 131-132.)

Sukupuolijärjestelmää ylläpitävät tietyt mekanismit. Yksi tärkeä sukupuolijärjestelmää vahvistava mekanismi on sukupuolisidonnainen sosiaalistuminen ja kasvatustapa, jotka ohjaavat yksilöitä sukupuolen mukaan eriytyneeseen käytökseen. Myös sukupuolten välinen segregatio työelämässä

ja koulutuksessa on nähty yhteiskunnalliseksi elementiksi, joka vahvistaa sukupuolijärjestelmää ja sukupuolieroa. Niin ikään heteroseksuaalisten käytäntöjen kuten kosinnan ja romanssien on nähty vahvistavan sukupuolijärjestelmää. (Liljeström 1996, 132.)

On huomattava, että sukupuolijärjestelmä yhteiskunnallisena diskurssina on alati muuttuva sosiaalis-symbolinen kokonaisuus. Sen vuoksi sukupuolijärjestelmää jatkuvasti kyseenalaistetaan, mutta toisaalta myös uusinnetaan ja vallitsevia valtasuhteita pyritään oikeuttamaan. (Liljeström 1996, 130.)

4.3.Toimijuus

Tarkasteluani ohjaa käsitys siitä, ettei yksilöiden toimijuus ei ole täysin representaatioiden ja rakenteiden pakottamaa, vaan kulttuuristen representaatioiden kanssa neuvotellaan päivittäin siitä, millaisiin ruumiinkuviin ja toimintamalleihin samaistutaan (Rossi 2003, 11). Neuvottelun käsitettä käytetään kuvaamaan sitä, ettei toimijuus tapahdu täysin rakenteiden pakottamana, muttei kuitenkaan myöskään niistä irrallaan (Koivunen 1996, 69).

Toimijuus yhteiskuntatieteissä

Toimijuus, varsinkin rakenteen ja toimijuuden välinen suhde, on ollut yhteiskuntatieteilijöiden kiinnostuksen kohteena jo pitkään. Berger ja Luckmann määrittivät todellisuuden sosiaalisesti rakentuneeksi siten, että yksilöiden toiminta muodostaa yksilöiden ulkopuoliselta vaikuttavan todellisuuden ja objektiiviselta vaikuttavia ”tosiasioita”. Tämä on kehämäistä liikettä, jossa toimijoiden muodostama sosiaalinen todellisuus vaikuttaa jatkossa yksilöiden toimijuuteen ja toimintamahdollisuuksiin. Yhteiskunta ja kulttuuri, tämä luotu sosiaalinen todellisuus, ohjailee ihmisten biologisten viettien ilmenemistapaa. Myös esimerkiksi seksuaalivietti voidaan nähdä useimpien ihmisten biologiseksi ominaisuudeksi, mutta se kehen tai mihin se kohdistuu tai miten se ilmenee, on kulttuurin ohjaamaa. Näin tämä ihmisten tuottama sosiaalinen todellisuus ohjailee heidän tulkintojaan ja toiminnan muotoja. (Berger & Luckmann 1994, 204.)

Yksi tunnetuimmista yrityksistä selventää rakenteen ja toimijuuden välistä suhdetta on Anthony Giddensin rakenteistumisteoria (Saaristo & Jokinen 2004, 144; Eteläpelto, Heiskanen & Collin

2011). Teoriassaan Giddens painottaa ajatusta rakenteiden kaksinaisuudesta, jossa toimijat toimivat olemassa olevista järjestelmistä ja säännöistä käsin, mutta muodostavat samalla uusia sääntöjä ja järjestyksiä. Näin sosiaalisista rakenteista muodostuu yksilöiden toiminnan tulos ja toiminnan tuloksen syntymisen edellytys. (Giddens 1984, 117-121.) Giddensille toimijuus on tietoista ja tarkoituksenmukaista toimintaa, jolla on seurauksia. Toimijalla on tällöin valtaa vaikuttaa asioiden kulkuun ja valita eri vaihtoehtoista. Eteläpelto, Heiskanen ja Collin toteavat tutkimuksessaan, että Giddensiä on kritisoitu siitä, että hän olettaa ihmisen toiminnan liian tietoiseksi ja päämäärähakuiseksi. On huomautettu, että useilla ihmisten teoilla voi olla myös ei-toivottuja seurauksia ja monet teot eivät ole järin suunniteltuja. Giddens onkin korjannut määritelmäänsä todeten, että toimijuus heikkenee kun ihmisellä ei ole tarpeeksi tietoa toimintaansa liittyvistä asioista ja toimintansa seurauksista. (Eteläpelto, Heiskanen & Collin 2011, 19.)

Toimijuutta voidaan tarkastella kolmella erilaisella tasolla. Toimijuuden analysointi makrotasolla on diskursiivisten rakenteiden tarkastelua ja siinä kysytään millaista asenneilmastoa erilaiset diskurssit tuottavat toimijuudelle. Mesotasolla toimijuuden käsitteen avulla tarkastellaan esimerkiksi diskursiivisia valtarakenteita ja institutionaalisia käytäntöjä, jotka tuottavat toimijuudelle paikkoja, joihin pääsyä ohjaavat toimijan kulttuuriset ja materiaaliset resurssit. Mikrotasolla tarkastellaan puolestaan sitä, kuinka yksilöt määrittelevät ja kokevat oman toimijuutensa. (Ojala, Palmu & Saarinen 2009, 16.) Omassa tutkimuksessani käytän toimijuuden käsitettä makro- ja mesotason analyysiin. En tietenkään psykologian kirjojen kuvia tarkastellessani pääse käsiksi siihen, kuinka kirjoja lukevat oppilaat kokevat tai määrittelevät omaa toimijuuttaan. Sen sijaan voin tarkastella millaisia toimijuuden malleja ja asenneilmapiiriä psykologian kirjojen kuvissa tuotetaan.

Toimijuutta voidaan lähestyä myös joko rakenteen tai yksilön näkökulmasta, mutta nykyisin yleensä pyritään yhdistämään rakenteellinen ja yksilökeskeinen tarkastelu (Eteläpelto, Heiskanen & Collin 2011, 18). Toimijuus nähdään rakenteen, vallan, toimijan ja muiden toimijoiden välisissä suhteissa muotoutuvana neuvotteluna. Näissä neuvotteluissa odotetulla, omalle subjektipositiolleen ”tyypillisellä”, tavalla toimiminen voi olla yksilölle helpompaa, mutta vastarintakaan ei ole mahdotonta. (Ojala 2010, 39.) Toimijuus ei siis ole siinä mielessä vapaata, että kuka tahansa voisi yhtä helposti valita minkä tahansa toimintatavan missä tahansa tilanteessa. Ihmisen sosiaaliset, taloudelliset, materiaaliset ja kulttuuriset edellytykset määrittävät vahvasti valintoja ja rajaavat mahdollisuuksia toimia. Toimijuus liittyy valtaan, sillä se mahdollistuu vain jos toimijalla on valtaa päättää miten toimii ja tehdä itsenäisiä valintoja. Valta ilmenee henkilön resursseina; esimerkiksi

tieto ja sosiaaliset verkostot lisäävät vaikutusvaltaa. Vallan ja toimijuuden välinen tiivis suhde näkyy varsinkin jos tarkkaillaan toimijuutta rajoittavia tekijöitä. Valta on tällöin rajoite, jota instituutiot ja kulttuuriset normit harjoittavat ja siten rajoittavat yksilön toimijuutta.

Sukupuolijärjestelmä voidaan nähdä sekä naisten että miesten toimijuutta rajoittavaksi järjestelmäksi, joka ulottaa valtansa yksilöiden elämään ja rajaa näiden toimijuutta ja vapaata valintaa. (Eteläpelko, Heiskanen & Collin 2011, 12-14.)

Erilaiset taloudelliset ja institutionaaliset positiot eli paikat ja asemat eivät siis ole kaikkien yksilöiden tasavertaisesti saavutettavissa. Subjektiviteettia rakennetaan yksilön positioista käsin. Positioita, yksilön asemia rakenteissa, voidaan tarkastella kolmella position käsitteellä: subjektipositio, diskursiivinen positio ja sosiaalinen positio. Subjektipositio viittaa rakenteisiin, joissa yksilöistä tulee tietynlaisia toimijoita. Diskurssit muotoilevat subjektipositioita instituutioiden yhdessä instituutioiden kanssa ja sisältävät diskursiivisia positioita. Diskurssipositiot ovat subjektipositioita vapaampia, mutta nekin sisältävät symbolisia väitteitä eri positioista. Yksilön positioon rakenteissa vaikuttavat yleensä monet tekijät, kuten yksilön ikä, yhteiskuntaluokka ja sukupuoli. (Skeggs 1997, 12.) Korkeampaan yhteiskuntaluokkaan kuuluvilta iäkkäiltä ihmisiltä sujuvat esimerkiksi paremmin kolmanteen ikään liitetyn aktiivisuuden ja matkustelun odotukset kuin työväenluokkaisilta (Ojala 2010, 40). Diskursiiviset positiot sisältyvät erilaisiin subjektipositioihin, ja institutionaaliset rakenteet vaikuttavat siihen mitkä diskurssiiviset positiot ovat mahdollisia kellekin (Skeggs 1997).

Se mikä subjektipositio on mahdollinen, rakentuu sosiaalisten positioiden kautta. Sosiaalisina positioina nähdään rakenteellisesti järjestäytyneet eron kategoriat kuten sukupuoli tai luokka. Tätä kautta mahdollistetaan tai rajoitetaan ihmisten pääsyä pääomiin tai toimintamahdollisuuksia. Sosiaaliset positiot siis ohjaavat subjektipositioihin pääsyä ja sitä millainen toimijuus on kellekin mahdollista. (Skeggs 1997, 12-13.) Diskursiiviset valtajärjestelmät ja instituutiot tuottavat toimijuudelle paikkoja ja yhteiskunnalliset asemat ja materiaaliset mahdollisuudet vaikuttavat niihin pääsyyn (Skeggs 1997; Ojala 2010, 41). Diskursiivisesti ja institutionaalisesti luodut eron kategoriat kuten sukupuoli rajaavat tai mahdollistavat eri yksilöiden toimijuutta. Nämä erot ovat sosiaalisesti tuotettuja ja hierarkioihin ja diskursiivisiin järjestyksiin paikantuneita. (Ojala 2010, 47.)

Yksilön rakenteisiin ja diskursseihin sidottu subjektipositio siis tarjoaa toiminnalle rajat ja mahdollisuudet, mutta myös toisin tekemisen ja reflektion mahdollisuuden. Diskurssien sisällä on mahdollisuus myös tekstien ja kuvien toisin tulkitsemiseen ja diskurssin esittämisen tavan vastaisesti

toimimiseen. (Ronkainen 1999, 34, Braidotti 1993, 260; Ojala 2010, 43.) Toimijuuden käsitettä on laajennettava myös siten, ettei se koske vain pitkään harkittua ja suurta toimintaa, vaan toimijuus kiinnittyy laajemmin tekoihin, olemiseen ja rutinoituneeseenkin toimintaan (Ojala 2010, 47; Jokinen 2005). Toimijuudella on tarkoitettu myös historiallisesti muotoutuneita kokemuksia omaista toiminnan mahdollisuuksista ja rajoituksista. Kokemus omista toiminnan mahdollisuuksista on usein sidoksissa erilaisiin sosiaalisiin positioihin, kuten ikään tai sukupuoleen. Toimijuus on yksilön ja häntä ympäröiviin rakenteisiin kiinnittyvien normien ja odotusten vuoropuhelua. (Ojala 2010, 36-37.)

Toimijuus ja sukupuoli

On syytä tarkastella toimijuuden käsitettä myös sukupuolen näkökulmasta. Toimijuutta ohjaavat ja rajoittavat ihmisten väliset sosiaalisesti tuotetut eron kategoriat. Tällaisia ovat esimerkiksi sukupuoli, ikä, yhteiskuntaluokka ja etnisyys. Eron kategoriat ovat sosiaalisia positioita ja ne mahdollistavat tai vaikeuttavat yksilön mahdollisuutta saavuttaa erilaisia taloudellisia, sosiaalisia, kulttuurisia ja symbolisia resursseja. Tämän kautta erot vaikuttavat yksilön mahdollisuuksiin toimia erilaisissa tilanteissa. Sukupuoli sosiaalisena kategoriana siis merkityksellistää ja ohjaa, mahdollistaa tai rajoittaa, toimijuutta. (Ojala, Palmu & Saarinen 2009, 16; Lempiäinen 2007, 109.) Sukupuoli määrittää millaisia odotuksia naisille ja miehille asetetaan ja millaisia toimintatapoja nämä odotukset muodostavat naisille ja miehille instituutioissa ja yhteisöissä. Sukupuoli ohjaa myös sitä, millaisia resursseja yksilöllä on käytössään ja sitä kautta myös millaiset mahdollisuudet yksilöllä on vastata asetettuihin odotuksiin sekä yksilön käsityksiä omista mahdollisuuksista. (Ojala, Palmu & Saarinen 2009, 27.)

Sukupuolen on nähty olevan kategoria, joka juurrutetaan subjektiin jo sen synnystä alkaen jo ennen kuin yksilö itse kykenee käsittämään sukupuolieroa tai omaksumaan sitä (de Lauretis 2004, 83). Näin sosiaalinen subjekti tuotetaan jo alusta alkaen joko mieheksi tai naiseksi ja se syntyy kun subjektit tunnistavat sukupuolensa ja omaksuvat sukupuolelleen ominaisia subjektipositioita ja samaistuvat niihin. Tämä edellyttää yksilöiltä aktiivista identiteettityötä ja kuvien kanssa neuvottelua ja näin kulttuuriset kuvastot toimivat myös yksilöiden toimijuuksien rakennusvälineinä. (de Lauretis 2004, 41-42, 83; Rossi 2003, 11.) Sukupuolen mukaan eriytyneeseen toimijuuteen kuuluukin itsensä tiettyyn kategoriaan kuuluvaksi tunnistaminen prosessissa, jossa yksilö omaksuu yhteiskunnallisen representaation naisesta tai miehestä omakseen. Itsensä tunnistaminen mieheksi

tai naiseksi on välttämätöntä niinkin pienissä toimissa kuin viraston lomakkeen täyttämässä, jossa usein on merkittävä sukupuolekseen mies tai nainen. Valinta osoittaa, että subjekti myös itse esittää itsensä naisena. (de Lauretis 2004, 50-51.)

Yhteiskunta ei salli yksilön asettua sukupuolijärjestelmän ulkopuolelle ja olla tunnistamatta itseään joko mieheksi tai naiseksi. Sukupuolisuutensa on paitsi tunnistettava, se on lisäksi tunnistettava ”oikein”. Mikä on oikea sukupuoli, sen määrittävät yhteiskunnalliset diskurssit ja instituutiot, ei yksilö itse. Sukupuolen kulttuurisen representaation sisäistäminen ja sen uudelleen esittäminen tarkoittaa sukupuolen kategoriaan liittymistä ja sieltä käsin toimimista. Kuuluminen johonkin kategoriaan merkitsee myös erottautumista joistakin toisista kategorioista. (Ojala 2010, 52-53.)

Sukupuolen vaikutusta toimijuuteen voidaan ymmärtää myös sen kautta kuinka ruumiit koetaan ja kuinka niitä kohdellaan. Ihmisen ruumiista voidaan erottaa objektiruumis (kuinka muut subjektin näkevät) ja eletty/koettu ruumiis. Ruumiin sosiaaliset representaatiot ja objektiruumis normalisoivat ja ”pitävät kurissa” elettyä ruumista kokemuksineen. Tietyissä tilanteissa objektiruumis tulee hallitsevaksi ja ohittaa eletyn ruumiin aistimukset. Objektiruumiin ja eletyn ruumiin loksautaminen refleksiiviseen merkityssuhteeseen (kun objektiruumis ja eletty ruumis eivät osukkaan kohdakkain) sukupuolittaa aistihavaintoja. (de Lauretis 2004, 88-89.) Sukupuolen vaikutus toimijuuteen näyttää siis nivoutuvan yhteen sukupuolen tunnistamisen kanssa. Sukupuolesta tullaan tietoisiksi sosiaalisissa tilanteissa ja varsinkin sosiaalisissa konflikteissa. Toimittaessa kulttuurisesti ”väärällä tavalla” ja muiden havaittua toimijan toimivan kategoriansa vastaisesti, toimija tiedostaa toimineensa ”väärin” ja saa ”vääränlaisesta” toiminnastaan mahdollisesti palautetta myös muilta. (Adkins 2004, 191).

Sukupuolikäsitysten horjuttaminen vaatii oman toimintansa reflektoimista ja sukupuolittuneiden käytäntöjen tunnistamista. Toisaalta refleksiivisyys voi olla sitäkin, että tiedetään tasa-arvodiskurssi, mutta toisaalta arki ja toimintatavat ovat muotoutuneet sukupuolittuneiksi. Tällöin tiedetään, että esimerkiksi kotityöt olisi reilua jakaa tasaisesti, mutta silti nainen tiskaa ja hoitaa lapset, koska niin on tapana tehdä. Jotta reflektiivisyys tuottaisi muutosta, sen pitäisi johtaa tekoihin, eikä vain tasa-arvodiskurssin pohdiskeluun. (Ojala 2010, 56; Jokinen 2005, 55.)

Sukupuoli ei ole ainoa eronteon kategoria. Paikantumalla naisen kategoriaan erottaudutaan miehen kategoriasta, mutta naisen kategorian sisälläkin on runsaasti eroja. Naiset eroavat toisistaan esimerkiksi iän tai luokan perusteella. Lisäksi yksilöt paikantuvat ja ilmaisevat sukupuoltaan

erilaisissa tilanteissa, töissä tai kotona, moni eri tavoin. (Ojala 2010, 53.) Bourdieulaisittain sukupuolen voi nähdä osana toimijoiden habitusta ja siten, että sukupuoli on osatekijä symbolisen pääoman muodostuksessa (Lempiäinen 2007, 116). Sukupuolella kuvaillaan ja selitetään toimintapaa – sukupuoli selittää toiminnan tyyliä. Myös ikä ja luokka jäsentävät ihmisten olemusta sukupuolen tapaan: yksilöt jo itse pyrkivät esimerkiksi pukeutumaan ikänsä tai sukupuolensa määrittämällä tavalla ja muut tulkitsevat heitä tältä pohjalta. Kyse on sosiaalisista järjestyksistä. (Lempiäinen 2007.)

Eeva Jokinen on tarkastellut toimijuutta sukupuolitapaisuuden käsitteen avulla. Näyttäisi siltä, että yksilöt toimivat helposti niin kuin heidän kategoriassaan on tapana toimia ja näin miehet ja naiset ”ajautuvat” työelämässä erilaisille aloille ja tekevät kotona eri verran ja erilaisia kotitöitä. Yhteiskunnassamme on esimerkiksi naistapaista hoitaa lapsia ja miestapaista käyttäytyä väkivaltaisesti. Tämä tapaisuus ja kulttuuristen tapojen tietäminen auttaa yksilöitä mukautumaan rakenteisiin ja se kutsuu tietynlaiseen toimintaan. Tapojen kautta ihmisten toiminta rakenteissa muodostuu jatkuvaksi ja ennustettavaksi. Sukupuolitapaisuus ei ole yksilön ominaisuus vaan kulttuurisesti olemassa oleva käyttäytymismallisto, joka sisältää normeja, sääntöjä ja paikkoja. Merkittävä sukupuolitapaisuuden tukipuu on heterotapaisuus eli ajatus kahdesta toisistaan perustavanlaatuisesti eroavasta sukupuolesta, jotka täydentävät toisiaan. (Jokinen 2005, 50.)

Tarkastelen tutkimuksessani kuvissa tuotettuja toimijuuden representaatioita eli sitä millaisia toimijuuden malleja miehille ja naisille oppikirjojen kuvissa tuotetaan. Yksilöiden toimijuus ei ole täysin rakenteiden pakottamaa vaan kulttuuristen representaatioiden, myös oppikirjoissa esitettyjen kuvausten, kanssa neuvotellaan päivittäin siitä, millaisiin ruumiinkuviin ja toimintamalleihin samaistutaan (Rossi 2003, 11, Koivunen 1996, 69). Koska yhteiskunnallinen diskurssi ja sen pohjalta luodut sukupuolen representaatiot vaikuttavat subjektin sukupuolen rakentumiseen ja sukupuolen representaatio vaikuttaa sukupuolen representaatioiden yhteiskunnalliseen rakentumiseen, voi arkielämän yksilöllisellä tasolla ilmetä toimijuutta ja itsemääräytymistä. Sukupuoli nähdäänkin siis toimijuuden ja rakenteen vuoropuhelussa vuoropuhelussa muotoutuvana, representaation ja itserepresentaation tuotteena ja prosessina. (de Lauretis 2004, 47.) Diskurssin kentälle ei saavu muualla muotoutunut itsenäisesti ajatteleva toimija vaan subjektit toimivat diskurssin puitteissa. Diskurssin muotoilema subjekti ei ole kuitenkaan täysin diskurssin määräämä, sillä diskurssin ylläpito tapahtuu toiston kautta. Rakenteiden toisin toistaminen horjuttaa niiden valtaa. (Butler 2006, 238.) Tällaisessa jälkistrukturalistisessa näkökulmassa valtaa on havaittu rakennettavan diskursseissa, jotka tuottavat subjektien toimijuutta rajoittavia positioita.

Näkökulmaa on kritisoitu siitä, että se ei kykene tarjoamaan alistetuille välineitä sorron lopettamiseksi, vaikka sen avulla saadaankin näkyväksi piiloisia valtasuhteita. (Eteläpelto, Heiskanen & Collin 2011, 19-20.)

5. AINEISTO JA MENETELMÄT

Valitsin tutkimukseni aineistoksi kaksitoista psykologian oppikirjaa, joista kuusi on WSOY:n kustantamaa ja kuusi Otavan. Analysoin kirjoja sisällönanalyysin kautta määrällisesti sekä semioottisen kuva-analyysin avulla laadullisesti.

5.1. Aineistona psykologian oppikirjat

Käytän tutkimukseni aineistona kahden suuren kustantajan uusimpia lukion psykologian opetukseen tarkoitettua kirjasarjoja: Otavan PS Lukion psykologia-sarjaa ja WSOY:n Mielen maailma-kirjasarjaa. Kumpikin kirjasarjoista sisältää viisi oppikirjaa eli oppikirjat psykologian pakolliselle ja syventäville kursseille. Otin aineistooni mukaan myös Otavan ja WSOY:n sosiaalipsykologian kurssin kirjat. Sosiaalipsykologian oppikirja ei kuulu edellä mainittuihin kirjasarjoihin, koska sosiaalipsykologian kurssi kuuluu valinnaisiin kursseihin. Aineistonani on siis kuusi kirjaa kummaltakin kustannusyhtiöltä. Lukion psykologian kurssien aihealueet ovat:

1. Psykologian perusteet ja oppiminen
2. Kehityopsykologia
3. Kognitiivinen ja neuropsykologia
4. Tunteet ja motivaatio
5. Yksilöllisyys ja mielenterveys

(Opetushallitus 2003, 191-193)

Vain psykologian ensimmäinen kurssi, psykologian perusteet ja oppiminen, on kaikille lukio-opiskelijoille pakollinen. Valtakunnallisesti tarjolla on oltava syventävinä opintoina myös kehityopsykologian, kognitiivisen ja neuropsykologian, tunteiden ja motivaation ja yksilöllisyyden ja mielenterveyden kurssit. Näiden lisäksi lukiossa voi olla tarjolla valinnaisena kurssina myös sosiaalipsykologian kurssi. Otin kyseisen kurssin kirjan mukaan tarkasteluuni, sillä kumpikin kustannusyhtiö oli nähnyt aiheelliseksi tehdä oppikirjan myös sosiaalipsykologian kurssille.

Lukion opetussuunnitelman perusteissa psykologiasta kerrotaan seuraavalla tavalla:

”Ihmisen toimintaa tutkivana tieteenä psykologia antaa opiskelijalle valmiuksia havainnoida ja ymmärtää monipuolisesti ihmistä ja hänen toimintaansa vaikuttavia tekijöitä. Psykologisen tiedon ja käsitteiden avulla opiskelija voi omakohtaisesti tunnistaa, tiedostaa ja käsitellä psyykkisiä ilmiöitä. Psykologian tiedot ja taidot tukevat itsetuntemusta, itsensä kehittämistä ja psyykkisen hyvinvoinnin ylläpitämistä. Psykologian yhtäältä empiirinen ja toisaalta pohdiskeleva ote luo opiskelijalle mahdollisuuden kehittää omaa kriittistä ajatteluaan.

Opetuksessa luodaan edellytykset psykologisen tiedon ymmärtämiseen ja omakohtaiseen soveltamiseen. Opiskelijaa autetaan oivaltamaan psykologisen tiedon yhteys sosiaalisiin, kulttuurisiin ja ajankohtaisiin kysymyksiin sekä ymmärtämään psyykkisten, biologisten ja sosiaalisten tekijöiden välistä vuorovaikutusta ja vastavuoroista riippuvuutta.” (Opetushallitus 2003, 190.)

Tämän Lukion opetussuunnitelman perusteiden psykologian oppiaineen kuvauksen pohjalta muodostin hypoteesin siitä, että psykologian oppikirjoissa ja niiden kuvituksissa kyseenalaistettaisiin perinteisiä sukupuolijakoja. Yllä olevassa kuvauksessa psykologia määritellään tieteenä, joka käsittelee ihmisten toimintaa ja auttaa opiskelijaa ymmärtämään ihmistä ja tämän toimintaan vaikuttavia tekijöitä. Koska psykologian opetuksessa käsitellään ihmisten toimintaa elämän eri vaiheissa ja kentillä ja siihen vaikuttavia tekijöitä, ovat psykologian oppikirjat mielenkiintoinen tarkastelun kohde sukupuolittuneen toimijuuden kannalta. Sukupuolittunutta toimijuutta voi olettaa kirjojen sivuilla myös kyseenalaistettavan, sillä psykologian mainitaan myös kehittävän opiskelijan kriittistä ajattelua.

Psykologian oppikirjoissa on runsaasti kuvia. Kirjat on kuvitettu pääasiassa värillisillä valokuvilla ja väripiirroksilla. Suuriosa näistä kuvista esittää ihmishahmoja jonkin toiminnan parissa. Useimmiten kuva liittyy tekstiin siten, että se havainnollistaa ja tukee tekstin viestiä. Kun kirjan tekstissä kerrotaan jonkun kuuluisan psykologin teoriasta, on viereen laitettu kyseisen henkilön kuva. Suuri osa kirjan kuvista esittää kuitenkin ihmisiä ”yleisesti”, ei ketään tunnettua merkkihenkilöä. Kuvitukselle on tyypillistä, että kun tekstissä puhutaan esimerkiksi ihmisen liittymisen tarpeesta ja ihmissuhteiden merkityksestä ihmisen mielenterveydelle, on tekstin viereen laitettu piirroskuva saunan verannalle vilvoittelemaan tulleista tyytyväisen näköisistä naisista. Kuva siis havainnollistaa tekstin viestiä; ihmissuhteet, tässä tapauksessa saunominen ystävän kanssa, aiheuttavat ihmiselle tyytyväisyyden kokemuksia. (PS Lukion psykologia 4 2007, 44.) Tällaisten

kuvien lisäksi psykologian kirjoja on kuvitettu myös sarjakuvan pätkillä, valokuvilla kuuluisien maalarien maalauksista ja lasten tai psyykkisistä häiriöistä kärsivien ihmisten piirustuksilla. Lasten piirustuksia on varsinkin kehityspsykologian kirjassa kun halutaan kuvastaa lapsen hienomotoriikan kehittymistä eri ikävaiheissa. Psyykkisistä häiriöistä kärsivien ihmisten piirroksia on asetettu varsinkin mielenterveyden ongelmia koskevan osion yhteyteen. Kirjoja on edellä mainittujen kuvaustapojen lisäksi kuvitettu myös erilaisilla tietoa jäsentävillä ja esittävillä käsitelkartoilla, taulukoilla ja diagrammeilla. Omassa analyysissäni keskityn erityisesti ihmisiä ja ihmisten toimintaa esittäviin piirros- ja valokuvaan.

Osa kirjojen kuvista oli epäselviä, joten otin analyysiini mukaan vain ne kuvat, joissa esiintyvä hahmo oli melko selkeä ja tunnistettavissa melkoisella varmuudella joko naiseksi tai mieheksi. Koska kuvien merkityksiä opitaan tulkitsemaan siinä kulttuurissa jossa eletään, niin minulla ei ollut suuria vaikeuksia tunnistaa suurinta osaa psykologian oppikirjojen hahmoista ihmisiksi ja usein vieläpä joko miehiksi tai naisiksi. Kuvan henkilöä katsoessa aktivoituvat sukupuoleen liittyvät mentaaliset representaatiot ja kuvan henkilö tulkitaan ”kuin itsestään” mieheksi tai naiseksi. Merkkien keskinäiset erot ohjaavat myös tulkintaa, koska sukupuolten representaatioiden on havaittu rakentuvan erojen kautta. (Seppänen 2005, 88.) Pois tarkastelusta ovat jääneet sellaiset ihmisiä sisältävät kuvat, joissa näkyvät vain vaikkapa ihmisen kädet sekä sellaiset väkijoukkoja kuvaavat kuvat, joista ei kunnolla erota ihmishahmoja tai heidän sukupuoltaan.

Aineistoni muodostavat 722 kuvaa, joissa esiintyy miehiksi tai naisiksi tunnistettavia ihmishahmoja jonkin toiminnan parissa tai ihmissuhteissa keskenään. Olen pyrkinyt kartoittamaan siis kuvauksia, jotka ovat kirjojen kuvissa tyypillisiä, en kaikkia mahdollisia yksittäisiä toimimjuuksia. Analysoin näitä 722 kuvaa sisällönanalyysin keinoin tarkastellen kuinka usein eri sukupuolta olevia hahmoja esitetään eri toimimjuuksien parissa. Hahmotettuani sisällönanalyysin keinoin aineistoni tyypillisimpiä toimimjuuksia ja toiminnan kenttiä, analysoin tarkemmin kuva-analyysin keinoin vielä kahdeksaa aineistolleni tyypillistä kuvaa. Tarkempaan analyysiin valitsin kuvat, jotka kuvastavat mielestäni hyvin kirjoissa miehille ja naisille tyypillisimmin annettuja toimimjuuksia sisällönanalyysin pohjalta hahmottuvilla neljällä elämän osa-alueella: perhe-elämässä, työelämässä, vapaa-ajalla ja ihmissuhteissa.

Tiedustelin sähköpostitse kummaltakin kustantajalta lupaa käyttää opinnäytetyössäni psykologian oppikirjojen kuvia. Otavalta vastattiin, että kuvat ovat kuvatoimimstosta, joten kuvien käyttöoikeutta pitäisi kysyä sieltä eikä kustantajalta. Lisäksi toivottiin, että analyysissä huomioitaisiin, että kuvien

valintaa rajoittavat kuvatoimistojen valikoimat. WSOY:ltä vastattiin, että kuvasitaattia koskevan säädöksen nojalla tekstiin liittyviä kuvia saa liittää tieteelliseen esitykseen kysymättä tekijän lupaa, kunhan tekstillä ja kuvalla on asiallinen yhteys. Koska omassa työssäni kuvat toimivat kuvasitaatteina ja esitän kuvia vain niitä analysoidakseni, katsoin omalta osaltani kuuluvani kuvasitaattia koskevan säädöksen piiriin enkä lähtenyt kyselemään enää kuvatoimistoilta lupia kuvien käyttämiseen. Suomen tekijänoikeuslaissa taideteosten käyttämisestä kerrotaan, että julkaistuista taideteoksista saa ottaa arvostelevaan tai tieteelliseen esitykseen tekstiin liittyviä kuvia tekijöiden lupaa kysymättä (Tekijänoikeuslaki 8.7.1961/404).

5.2. Menetelmänä sisällönanalyysi ja semiotiikka

Käytän tutkielmani analyysimenetelminä sisällönanalyysiä ja semioottista kuva-analyysiä. Pyrin yhdistämään näiden menetelmien parhaat puolet: sisällönanalyysin täsmällisyyden ja semioottisen kuva-analyysin syvyyden. Tarkoitus on valottaa merkityksentuotannon moninaisia keinoja, mutta samalla sanoa jotain yksittäisen toimijuusrepresentaation yleisyydestä. (Sarpavaara 2004, 37.) Sisällönanalyysi on tutkimusmenetelmä, jossa kuvat ja teksti muutetaan systemaattisesti numeroiksi kuvaamaan aineiston määrällisiä piirteitä. Omassa tutkimuksessani tämä merkitsee sitä, että lasken aluksi kuinka usein nais- tai miespuolisia hahmoja esiintyy eri toimijuuksien parissa. Ennen kuin tehdään teoreettista tulkintaa jostakin kuvasta tarkemmin, on hyvä tietää kuinka yleinen analysoimani kaltainen esitys on oppikirjojen kuvissa. Määrällisen sisällönanalyysin on myös havaittu antavan osviittaa siitä, millaisia visuaalisia järjestyksiä yhteiskuntamme kuvallisessa kulttuurissa vallitsee. (Seppänen 2005, 143-144.) Sisällönanalyysin jälkeen tarkastelen analyysini piiriin kuuluvia ja tyypillisiä kuvia tarkemmin. Määrällisen analyysin ansiosta pystyn kiinnittämään tässä analyysivaiheessa huomiota varsinkin aineistossani tyypillisiin toimijuuden esityksiin. Koska analysoin kuvia ja kuvien välittämiä merkityksiä, on valotettava hieman myös semiotiikkaan ja kuvien tulkitsemiseen liittyviä asioita.

Umberto Ecoon mukaan kuvia voidaan analysoida kolmella eri tasolla: syntaktisella, semanttisella ja pragmaattisella. Syntaktinen taso tarkoittaa kuvan fyysisten ominaisuuksien tarkastelua eli tarkastellaan kuvan tekotapaa ja kontrastia. Semanttisella tasolla tunnistetaan kuvan kulttuurisia yksiköitä ja tarkastellaan kuvan välittämiä denotaatioita ja konnotaatioita. Denotaatiolla viitataan

merkin yleisimmin hyväksyttyyn ja selvimpään merkitykseen. Denotaatiolla en siis tarkoita kuvan ”oikeaa” merkitystä, vaan meidän kulttuurissamme tyypillisintä tulkintaa. Esimerkiksi lapaset merkitsevät denotiivisella tasolla vaatekappaletta. Konnotiivinen taso on merkin sivumerkitys, joka voidaan tulkita eri tavoin. Lapaset voivat merkitä konnotiivisella tasolla talven tuloa tai pukeutumistyyliä. Pragmaattisella tasolla tarkoitetaan kontekstia, jossa merkki esiintyy ja joka vaikuttaa merkin tulkintaan. (Eco 1977, 70-106; Hatva 1993, 24; Sarpavaara 2004, 30-31.)

Riitta Niskanen on kehittänyt toimivan mallin ihmisiä sisältävien kuvien analysoimiseen. Siinä huomiota kiinnitetään kuvassa esiintyviin henkilöihin (ikä, vaatteet, olemus), henkilöiden välisiin suhteisiin (vartalon asento, ilme, katseen kohdistuminen), ympäristöön ja toimintaan. (Niskanen 1996, 9; Pesonen 2005, 53-54.) Otan käyttööni kuvien semioottisen tarkastelun analyysin eri tasoilla sekä Niskasen mallin, jossa kiinnitetään huomiota edellä mainittuihin piirteisiin (Pesonen 2005, 53-57).

Analysoin kuvia myös osana laajempaa yhteiskunnallista representaatiojärjestelmää. Kun kuvia lähestytään representaation keinoin ja on tärkeää määritellä, miten representaatiota tarkastellaan: refleksiivisesti (heijastusteoreettisesti), intentionaalisesti vai konstruktivistisesti. Representaation refleksiivinen tarkastelu merkitsisi sitä, että kuvia lähestyttäisiin kysymällä vastaavanko representaatiot todellisuutta. Representaatioiden intentionaalisessa tarkastelussa kiinnitetään huomiota representaation tekijään ja kysytään mitä kuvan piirtäjä tai kirjan kirjoittaja on halunnut kuvalla viestittää. Itse lähestyn representaatioita konstruktivistisesti; sen sijaan että etsisin totuutta tai tekijän tarkoituksia lähdän pohtimaan millaisen todellisuuden representaatio tuottaa ja millä keinoilla. (Seppänen 2005, 94-95.) Tarkastelen kuvan representaatioita esittämällä analysoimilleni kuville Judith Squiresin ehdottamat kysymykset: mitä (identiteettejä) representoidaan, miten representoidaan, miksi representoidaan (oikeudenmukaisuuden vai talouden vuoksi) ja missä representoidaan (Squires 1999, 201-203).

Kuvien tulkintaan liittyy muutamia erityispiirteitä. Kuvat voidaan nähdä kielen kaltaisena ja tietyistä koodeista muodostuvina. Kun kuvien yleisiä kulttuurisia koodeja osaa lukea, osaa lukea mitä tahansa kuvaa. Tämä käsitys on kyseenalaistettu ja kuvan on esitetty olevan monimerkityksinen ketju, jonka tulkinnessa huomio kiinnittyy tiettyihin asioihin. Kuvan merkitys muodostuu siis sen mukaan, mitä katsoja kuvassa katsoo. On nähty, että kuvan tulkintaan tarvitaan myös teksti, joka ohjaa katsetta ja kiinnittää kuvan merkitykset. Kuvan lukeminen ei siis perustu koodijärjestelmään vaan ihmisten arkipäiväisiin, sosiaalisiin havaintokokemuksiin. Kun kuva ja

teksti on asetettu toistensa lähelle, kuten mainoksissa, elokuvissa ja oppikirjoissakin, on mielekästä olettaa, että ne vaikuttavat toinen toistensa tulkintaan. (Kupiainen 2007, 40-43.) Tämän vuoksi kiinnitän huomiota kuvia tarkemmin analysoidessani myös siihen, millaisen tekstin yhteyteen nämä on asetettu. Econ mallia noudatellen kuvan tulkitsemista asiayhteydessään voidaan sanoa kuvan pragmaattisen tason tulkinnaksi.

Visuaaliset järjestykset sisältävät monia vakiintuneita ja jaettuja kulttuurisia merkityksiä ja representaatiot ilmentävät yhteiskunnallista diskurssia. Tästä näkökulmasta visuaalisten kuvien lukutaito edellyttää kykyä ymmärtää visuaalisten järjestysten kulttuurisia merkityksiä.

Tarkastelemme visuaalista kulttuuria ja kuvia siis sosiokulttuurisessa kontekstissamme.

Sosiokulttuuristen sääntöjen tietäminen ei kuitenkaan tarkoita, ettei niitä voisi kuva-analyysiä tehdessään kyseenalaistaa. Tämä vahvaksi lukutaidoksi kutsuttu kyky on taitoa ymmärtää, kritisoida ja analysoida yhteiskunnallisia diskursseja ja järjestyksiä. Kun valtaprosessit tiedostetaan, voidaan hahmottaa myös vaihtoehtoisia järjestyksiä. Kuvien tarkastelu vaatii siis taitoa hahmottaa niissä esiintyviä sosiaalisia merkityksiä ja kykyä kyseenalaistaa niitä. Diskursiiviset esittämistavat on hahmotettava kulttuuriseksi ja nähtävä kuinka ne tuottavat ja ylläpitävät valtasuhteita. Näin hahmottuu se, että kuvat tuottavat merkityksiä nimenomaan sosiaalisessa kontekstissaan ja siinä ajassa ja paikassa, jossa ne on tuotettu ja, jossa ne vastaanotetaan. (Kupiainen 2007, 50-53.)

Pyrin analyysini avulla hahmottamaan erilaisia toimijuuksia. Käsitän toimijuutta representoitavan kuvissa, joissa olevat hahmot on esitetty erilaisten ammattien, harrastuksien tai muun toiminnan parissa. Tutkielmassani analysoin, millaisia toimijuuksia kirjojen kuvissa annetaan mies- ja naispuolisille hahmoille. Analysoin näiden toimijuuksien määrällisiä ja laadullisia eroja. Otan analyysissäni usein huomioon myös tekstin ja asiayhteyden, joissa kuva esitetään, olettaen, että teksti ohjaa kuvan tulkintaa (Seppänen 2005, 89). Luokittelen kuvat aluksi siis sen perusteella esiintyykö niissä tyttöjä tai naisia vai poikia tai miehiä vai onko kuvissa molempia sukupuolia. Sukupuolen tunnistusta ja tulkintaani ohjaavat kulttuuriset koodit; esimerkiksi pitkät hiukset viittaavat usein naiseen ja parta miespuoliseen henkilöön (Seppänen 2005, 86-89).

Analyysini etenee siten, että analysoin ensin aineistoni määrällisiä piirteitä sisällönanalyysin keinoin. Tarkastelen kuinka usein miehiä ja naisia representoidaan eri toimijuuksien parissa ja onko näissä esittämisissä systemaattisia eroja. Vertaan havaitsemiani yhtäläisyyksiä ja eroja tilastoihin ja aiempaan tutkimukseen. Seuraavaksi syvennän tarkasteluani sisällönanalyysin pohjalta analysoimalla kahdeksaa aineistolleni tyypillistä kuvaa semioottisen kuva-analyysin keinoin. Tämä

analyysivaihe tukee ja syventää sisällönanalyysiä. Kuva-analyysin avulla päästään lähemmäs sitä prosessia, jossa kuvan merkitykset muodostuvat monen tekijän tuloksena.

6. SUKUPUOLI JA TOIMIJUUS PSYKOLOGIAN OPPIKIRJOISSA

Tässä luvussa analysoin sisällönanalyysin keinoin aineistoni tyypillisiä piirteitä ja kerron millaisissa toimijuuksissa mies- ja naishahmoja yleisimmin representoidaan oppikirjojen kuvissa.

Ensimmäiseksi laskin oppikirjoista miehiä tai poikia ja naisia tai tyttöjä esittävien kuvien määrän. Laskin siis kaikki psykologian oppikirjojen kuvat, joissa esiintyi miehiä, naisia tai molempia, kiinnittämättä vielä huomiota siihen kuinka paljon toiminnallisuutta tai erilaisia asemia kuvat sisältävät. Havaitsin, että osassa kuvista, joissa esiintyi kumpaakin sukupuolta olevia hahmoja, toista sukupuolta edustava hahmo oli kuvassa etualalla ja kuvan pääasiallinen toimija. Tämän vuoksi jaoin yhteiskuvat vielä kolmeen osaan. Yhteiskuvista osa oli kuvia, joissa on miestoimija, osa kuvia joissa on naistoimia ja osa kuvia, joissa toimijuus ei ole sukupuolittunutta. Kuvissa, joissa toimijuus ei ole sukupuolittunutta, ei joko ollut lainkaan toimijaa tai sitten niissä esiintyi useita, eri sukupuolta olevia ensisijaisia toimijoita.

Havaitsin, että miehiä esittäviä kuvia on kirjoissa hieman enemmän (40%) kuin naisia esittäviä kuvia (31%). Kun lasketaan mukaan myös ne yhteiskuvat, joissa on ensisijaisesti miestoimija, käy ilmi, että miehiä ja miestoimijuutta esitetään psykologian oppikirjoissa enemmän (48%) kuin naisia ja naistoimijuutta (34%). Yhteiskuvia, joissa esiintyy kumpaakin sukupuolta olevia hahmoja kuvan varsinaisina toimijoina on kirjojen kuvista vain 18 %. Tähän joukkoon kuuluvat myös passiivisia, miehistä ja naisista koostuvia ryhmiä kuvaavat kuvat, joista on vaikea hahmottaa toimijuutta lainkaan. Havaitsin siis, että psykologian kirjojen kuvissa kuvataan mieshahmoja ja mieshahmojen toimintaa useammin kuin naishahmoja ja naishahmojen toimintaa.

Seuraavaksi tutkin kirjoja etsien niistä kuvia, joissa esiintyy hahmoja erilaisen toiminnan ja erilaisten toimijuuksien parissa. Havaitsin, että suurin osa toiminnasta sijoittui joko perheen, työn ja opiskelun, vapaa-ajan tai seksuaalisuuden ja ihmissuhteiden piiriin. Nämä jaottelut eivät ole absoluuttisia; tiedostan, että perhe-elämä on osa vapaa-aikaa ja että ihmissuhteiden vaikutus ulottuu kaikille elämän osa-alueille. Jaotteluiden tärkein merkitys onkin, että ne auttavat hahmottamaan aineistoni kokonaisuutta ja aineiston jäsentäminen helpottuu kun kuvien toimijuuksia tarkastellaan näiden neljän teeman piirissä. Alla olevassa taulukossa esittelen numeerisesti yleisimpiä kuvissa esiintyneitä toimijuuksia ja asemia. Taulukosta 1 näkyvät karkeasti ne määrälliset erot, joita naisille

ja miehille annetuilla toimijuuksilla kirjojen kuvissa on. Olen järjestänyt taulukon toiminnot järjestykseen sen mukaan kuinka yleistä kyseinen toiminta kirjojen kuvissa keskimäärin on. Siten taulukon yläosassa näkyvät eniten esiintyneet ja alhaalla yhteensä vähiten esiintyneet toimijuudet.

Taulukko 1: Naisten ja miesten yleisimmät toimijuudet.

	Mies/poika	Nainen/tyttö	Molempia	Yhteensä
Ihmissuhteet	58	60	102	220
Kaverukset	56	57	32	145
Pariskunnat	2	3	70	75
Ammatit	107	50	16	173
Psykologian asiantuntijat	42	8	0	50
Johtajat ja päättäjät	24	5	1	30
Opiskelijat	4	17	7	28
Opettajat	12	13	0	25
Toimistotyöntekijät	4	0	7	11
Lääkärit	8	2	0	10
Myyjät	6	1	0	7
Rakentaminen	4	0	1	5
Perhe-elämä	30	76	25	131
Vanhemmat	28	58	25	111
Kotityöntekijät	2	18	0	20
Urheilu	74	35	13	122
Ulkoilu ja retkeily	32	7	3	42
Tanssillinen liikunta	1	17	9	27
Yksilölajit	19	8	0	27
Joukkuepelit	22	3	1	26
Muut toimijuudet	40	30	6	76
Moottoriajoneuvot	15	4	0	19
Väkivalta	13	1	2	16
Maalaaminen	4	9	1	14
Koristautuminen	2	10	0	12
Laulaminen	5	4	0	9
Teatteri	1	2	3	6
Yhteensä	309	251	162	722

Taulukosta selviää, että eri sukupuolta olevia hahmoja esitetään kirjojen kuvissa säännöllisesti erilaisen toiminnan parissa. Lihavoin selkeyden vuoksi elämänaalueet, jota oli kuvitettu selvästi useammin jommallakummalla sukupuolella. Näin nähdään se yleinen aineistossani vallitseva jako, että miehiä kuvataan huomattavasti naisia useammin erilaisissa ammateissa ja urheilulajien parissa ja naisia miehiä useammin perhe-elämään liittyvissä esityksissä.

Miehet kuvataan aineistossani usein psykologian asiantuntijoina sekä johtajina ja päättäjinä. Miehet myös esitetään monenlaisten joukkueurheilulajien ja ulkoilun harrastajina. Perinteisten arvojen rikontaakin löytyy aineistostani siltä osin, että myös miehiä esitetään usein lapsen kanssa isän roolissa. Naiset puolestaan representoidaan opettajina ja opiskelijoina, lapsen hoivaajina ja kotitöidentekijöinä sekä tanssillisen urheilun harrastajana.

Taulukosta 1 näkyy myös millaisiin ihmissuhteisiin miehiä ja naisia sijoitetaan keskenään. Sekä miehet että naiset kuvataan kirjojen kuvissa usein toverisuhteissa samaa sukupuolta olevien kanssa. Kun tekstissä puhutaan seurallisuudesta, kuvitetaan osio usein kuvalla, jossa miesporukka on pyöräretkellä keskenään (Mielen maailma 5 2007, 164). Kaverikuvaukset menevätkin osittain päällekkäin vapaa-ajan ja urheilukuvausten kanssa. Toverikuvauksissa on myös hieman rikontaa, sillä myös sekä miehiä että naisia sisältäviä kaveriporukoita kuvataan kirjojen kuvissa jonkin verran. Tyypillisiä ovat kuvaukset, joissa kuvataan isompaa nuorisoryhmää makailemassa nurmikolla keskenään eikä kuvasta voida päätellä, että hahmot muodostaisivat heteroseksuaalisia tai homoseksuaalisia seurustelupareja.

Miehet ja naiset esitetään keskenään huomattavasti useammin heteropariskuntana kuin ystävyksinä. Näissä kuvauksissa mies ja nainen esitetään lähekkäin, ja viimeistään kuvateksti ohjaa tulkitsemaan hahmot seurustelevalle pariskunnaksi. Osiot, joissa puhutaan vanhemmuudesta ja perheestä, on usein kuvitettu heteropariskunnalla ja lapsilla. Kirjojen yleisimmät toimijuudet asettuvat perhe-elämän, työelämän, vapaa-ajan ja urheilun ja ihmissuhteiden ja seksuaalisuuden teemojen piiriin. Tämän vuoksi esittelen näihin teemoihin liittyviä mies- ja naistoimijuuksia alaluvuissa tarkemmin.

6.1. Perhe-elämä

Tässä alaluvussa käsittelen toimintaa, jossa naiset ja miehet representoidaan perheen ja kodin piirissä. Psykologian oppikirjoja on kuvitettu melko runsaasti kotitöihin ja lapsen hoitamiseen liittyvillä kuvilla, sillä oppikirjoissa käsitellään elämän eri vaiheisiin, muun muassa perheeseen ja ihmislapsen kehitykseen liittyviä teemoja.

Olen laskenut vanhemmuuden kuvaukseksi ne kuvat, joissa nainen tai mies on lapsen kanssa samassa kuvassa ja jossa ympäristöstä tai asiayhteydestä on pääteltävissä, että aikuinen on lapsen vanhempi (Pesonen 2005, 52). Kirjoista löytyy myös kuvauksia, joissa mies- ja naishahmo esiintyvät yhdessä lapsen tai lasten kanssa ja asiayhteydestä on pääteltävissä kuvauksen esittävän mies- ja naishahmon sekä lapsen tai lasten muodostamaa perhettä. Esimerkiksi Otavan PS Lukion psykologian kehityopsykologian kurssin aikuisuutta käsittelevän luvun vanhemmuutta käsittelevä osio on kuvitettu kahdella kuvalla, jossa mies- ja naishahmo ovat yhdessä pienen lapsen kanssa. Tekstissä ei sanota, että kuvissa esitetään perhe, mutta viesti välittyy itsestään selvästi. (PS Lukion psykologia 2 2007, 131-138.)

Kirjojen kuvissa perhe onkin useimmiten kuvattu miehen, naisen ja lapsen tai lasten muodostamaksi kokonaisuudeksi. Kirjoissa on muutama kuvaus, jossa kuvataan naisia ja lapsia valmistamassa ruokaa. Toisessa näistä kuvauksista tummaihoiset piirroshahmonaiset valmistavat ulkosalla nuotiolla riisin näköistä ruokaa tummaihoisten lasten ympäröiminä. Oheisessa tekstissä puhutaan siitä kuinka kulttuuri ja ympäristö vaikuttavat syömiskäyttäytymiseen. (PS Lukion psykologia 4 2007, 29.) Kuvauksen voisi periaatteessa tulkita kahden naisen ja lasten muodostamaksi perheeksi, mutta toisaalta kuvauksen sijoittaminen kehitysmaata muistuttavaan ympäristöön suuntaa ajattelemaan, että eri kulttuurin naiset laittavat yhdessä ruokaa miesten tehdessä muita töitä. Perheet siis kuvataan kirjojen kuvissa usein miehen ja naisen ja heidän lastensa muodostamaksi ryhmäksi. Tässä kokoonpanossa miehille ja naisille on annettu toisistaan poikkeavia tehtäviä. Naisia esitetään miehiä useammin lapsen seurassa sekä suorittamassa perinteisiä kotitöitä, esimerkiksi siivoamassa tai laittamassa ruokaa. Miesten vastuulla on siivoamisen tai ruuanlaiton sijaan opettaa poikalapsille pyörän korjaamista tai lapsenlapselle halonhakkuuta (esim. Mielen maailma 2 2005, 166).

Taulukosta 1 (s.43) nähdään, että naiset kuvataan kotitöiden tekijöinä miehiä huomattavasti useammin. Naiset näyttäisivät tekevän miehiä enemmän kotitöitä myös todellisuudessa. Tilastokeskuksen ajankäyttötutkimuksen ”Tasa-arvo etenee pohjoisessa” mukaan naisten ja miesten kotitöiden tekoon käyttämä aika on tasoittunut Suomessa hiljalleen. Katsauksen otsikko johdattaa ajattelemaan, että kotityöt jakautuvat nykyisin aiempaa tasaisemmin. (Tilastokeskus 2010a.) Tilastoja tarkemmin katsomalla kuitenkin selviää, että kotitöiden tasa-arvoisesta jakautumisesta ollaan vielä kaukana (Jokinen 2005, 46).

Varsinkin perheissä, joissa kumpikin käy ansiotöissä, on naisten ja miesten viikoittain kotitöihin käyttämän ajan määrä lähentynyt toisiaan. Näissä tapauksissa naiset käyttävät viikossa kotitöiden

tekemiseen 25 tuntia, miehet 14 tuntia. Luvuista näkyy, että naiset käyttävät viikoittain yli kymmenen tuntia enemmän aikaansa kotitöiden tekoon kuin miehet. Tilanteissa, joissa vain mies käy ansiotöissä, nainen käyttää luonnollisestikin huomattavasti aikaansa kotitöiden tekoon; tällöin mies tekee edelleen noin 13 tuntia kotitöitä ansiotöidensä lisäksi ja nainen 41 tuntia kotitöitä. Mutta tapauksissa, joissa vain nainen käy ansiotöissä, on tilanne toisenlainen; tällöin nainen käyttää kotitöihin ansiotöiden lisäksi 22 tuntia, ja mies 25 tuntia. (Tilastokeskus 2010a.)

Tilastokeskuksen katsauksen perusteella voidaan hahmottaa yhteiskunnallinen diskurssi, näkemys jonka mukaan kotityöt kuuluvat pikemmin naisille kuin miehille. Tätä diskurssia tukevat myös psykologian oppikirjat esittämällä naisia tietyllä tavalla. Kirjojen kuvissa representoidaan nainen tiskaamassa (6), laittamassa ruokaa (6), pesemässä pyykkiä (2) sekä muutoin siivoamassa (3) sisätiloissa. Useimmiten nämä kuvaukset on laitettu itsestään selvästi kuvittamaan kotia ja perhettä käsitteleviä osioita eikä tekstissä kyseenalaisteta tätä järjestystä. Näin käsitys siitä, että nainen tekee, tai naisen kuuluisi tehdä, miestä enemmän kotitöitä, välittyy kirjojen kuvista, vaikkei sitä tekstissä sanottaisikaan.

Miehiä esitetään kotitöiden tekijöinä huomattavasti harvemmin. Yhdessä kuvassa mies opettaa pojalle ruuanlaittoa ja toisessa nuori mies laittaa ruokaa naiselle. Kolmannessa perinteisiä sukupuolirooleja rikkovassa kuvauksessa keski-ikäinen mies pesee mattoa ulkona juhlapuvussa. Viimeisen kuvan yhteydessä olevassa kirjan tekstissä puhutaan sovinnaisuuden rikkomisesta. (Mielen maailma 1 2004,125.) Koska tekstissä puhutaan sovinnaisuudesta, on luultavaa, että kuvalla yritetään herättää keskustelua erilaisiin tilanteisiin sopivasta pukeutumisesta eikä sukupuolirooleista. Kirjojen kuvissa miehet esitetään useimmin kotona tapahtuvien kotitöiden sijaan toisen tyyppisiin toimiin ja miehet esimerkiksi opettavat poikalasta pyöräilemään tai kuljettavat lapsia harrastuksiin.

Eri sukupuolta olevat hahmot esitetään kirjojen kuvissa myös lapsen vanhemmaksi järjestelmällisesti eri tavalla. Naiset esitetään kirjojen kuvissa ylivoimaisesti useimmin lohduttamassa ja hoivaamassa pientä lasta tai vauvaa pitämällä tätä sylissään (28). Nainen esitetään lapsen kanssa myös usein kuvauksissa, joissa nainen tekee perinteisiä kotiaskareita lapsen leikkiessä vieressä (10). Lisäksi nainen ja lapsi esitetään usein vaikeita kiintymystyylejä käsittelevien kappaleiden yhteyteen ja näissä kuvauksissa nainen rauhoittelee kiukuttelevaa lasta (7). Nainen kuvataan kirjojen kuvissa myös opettamassa lapsille käyttäytymissääntöjä (5), valvomassa lasten ulkoleikkejä (4) ja leikittämässä pientä lasta (3). Naiset opettavat lapsille käytössääntöjä muun

muassa opastamalla pikkutyttöä siitä kuinka teatterissa käyttäydytään (siellä pitää olla hiljaa eikä saa juosta), valistamalla teini-ikäistä poikaa tupakoinnin vaaroista, opastamalla pientä tyttöä hampaiden harjauksessa, houkuttelemalla pikkupoikaa satukirjan avulla olemaan kirkossa hiljaa ja selittämällä taaperolle, ettei isoa koiraa tarvitse pelätä.

Mies ja lapsi esitetään kuvissa usein toisella tapaa. Myös mies ja lapsi esitetään useimmiten rauhallisissa kuvissa, joissa mies pitää vauvaa sylissään tai lukee pienelle lapselle satukirjaa (10). Toiseksi useimmin mieshahmot opettavat kodin ulkopuolella poikalapsille pyöräilyyn tai puutöiden tekemiseen liittyviä asioita (5) tai ajavat autoa lapsia kyydissään (3). Yhdessä näistä kuvauksista mies on viemässä lapsia harrastuksiin (PS Lukion psykologia 2 2007, 174). Mies myös leikittää lasta heittämällä tätä leikkimielisesti ilmaan (5) ja opettaa ruuanlaittoa poikalapselle ja poimii mansikoita tyttölapsen kanssa (PS Lukion psykologia 2 2007, 135; PS Lukion psykologia 2 2007, 85).

Kun tarkastelee, kumpaa sukupuolta olevien lasten seurassa miehet ja naiset useimmiten esitetään, löytyy systemaattisia eroja. Mies esitettiin useimmiten poikalapsen kanssa (15), toisinaan vauvan kanssa (7) ja hyvin harvoin kahden eri sukupuolta olevan lapsen (4) tai tyttölapsen (2) seurassa. Nainen puolestaan esitettiin useimmin vauvan kanssa (28), mutta melko usein myös tyttölapsen (15) ja poikalapsen (11) seurassa. Nainen esitettiin miehen tapaan hyvin harvoin kahden eri sukupuolta olevan lapsen kanssa (3). Miehiä siis esitetään useimmiten poikalasten kanssa ja naisia vauvojen hoivaajina.

Miesten toistuva esittäminen poikalasten seurassa ohjaa ajattelemaan, että isän läsnäolo ja miehen mallin saaminen on tärkeää erityisesti poikalapsille. Kuvissa mies esitetään usein opettamassa poikalapselle ajoneuvoihin liittyviä asioita kodin ulkopuolella. Miehet myös toimivat usein ajoneuvojen kuljettajina naisen ja lasten ollessa kyydissä. Naisia esitetään ajoneuvojen kuljettajina harvemmin. Miehiin liitetään siis varsinkin perheen piirissä ajoneuvojen käyttöön ja korjaamiseen liittyviä taipumuksia sekä kykyä opettaa näitä taitoja poikalapsille.

Myös Elina Lahelma havaitsi, että oppikirjoissa esitetään nainen äidin roolissa eri tavalla kuin mies isän roolissa. Lahelman tutkimissa ala-asteen englannin kirjojen kuvissa isä puuhaa mukavia asioita kodin ulkopuolella lapsen kanssa ja tekee ostopäätöksiä. Äiti puolestaan toruu, tekee kotiaskareita tai kieltää pikkuasioissa kotiympäristössä. (Lahelma 1992, 71.) Samoja eroja voidaan nähdä tuotettavan edelleen ja myös psykologian oppikirjoissa.

On havaittu, ettei sukupuolten ero lasten hoivaamisen tavoissa ole pienentynyt, vaikka 1990-luvulla puhuttiin paljon uranaisista ja uusista isistä. Lasten hoitamisen voidaan nähdä jakautuvan lasten hoitamiseksi ja huoltamiseksi. Naisten tehtävä on paitsi hoitaa ja leikittää lapsia, myös huoltaa näitä, eli huolehtia, että kotona on lapsille ruokaa ja puhtaita vaatteita sekä huolehtia lasten päivän aikataulusta. Lasten huoltaminen ei näytä kasautuvan yhtäläisesti miesten velvollisuudeksi, vaan riittää kun mies leikkii lapsen kanssa, puuhaa tämän kanssa asioita ulkosalla tai kuljettaa lapsia harrastuksiin. Naiset siis hoitavat ja huoltavat lapsia, mutta miehet vain hoitavat. (Jokinen 2005, 46).

Vanhemmuuspolitiikassa on viimeaikoina vaihtelevin tuloksin pyritty osoittamaan, että myös isä pystyy hoivaamaan pientä lasta. On esitetty, ettei pienen lapsen hoivaaminen ole jotain, mihin naiset luonnostaan olisivat miestä kykenevämpiä. Toisaalta on argumentoitu, että isillä on lapsille, varsinkin poikalapsille, annettavanaan jotain erityistä. Isien osallistuminen tasa-arvoisesti lasten hoitoon olisi monella tapaa hyvä asia: siinä toteutuu isän oikeus lapseen, lapsen oikeus isään ja naisen tasa-arvo kotona ja työssä, kun kotityöt jakautuvat tasaisemmin. Tämän lisäksi kuitenkin väitetään, että miehet tarjoavat lapsille mallin jota naiset eivät pysty tarjoamaan: miehen mallin. Samalla kun muilla kentillä häivytetään sukupuolieroa, niin perheessä miehellä on tarjottavanaan jotain, mitä naisella ei ole. Kahden vanhemman heteroperhettä suojellaan sanomalla, että isän läsnäolo on välttämätöntä varsinkin pojan psykoseksuaalisen kehityksen kannalta. Samalla syyllä perustellaan myös sitä, miksi naispari ei voi adoptoida lasta; miehen malli jää puuttumaan. Toisaalta isyyden on nähty rakentuvan äidin läsnäolon varaan ja kun äiti on ollut aina ”viime kädessä” vastuussa lastenhoidosta, luovutetaan vastuu lapsista avioerotilanteissa useimmin äidille. Jos miehiä kannustettaisiin itsenäiseen isyyteen jo ennen avioeroa, olisi erotilanteessa miehen helpompi vaatia lapsia itselleen. (Julkunen 2009, 175-176.)

Perhe-elämän sukupuolen mukaisen jakautumisen voi nähdä johtuvan siitäkin, että toimijuus on muotoutunut tavanmukaiseksi, eli tehdään niin kuin on tapana tehdä, vaikka tiedostettaisiin toiminnan määräytyminen sukupuolen mukaan. Kotitöitä, lapsen hoitamistakin, tekee se joka ehtii, itse asiassa se, jolla on tapana ehtiä (Jokinen 2005, 47). Myös yhteiskunnalliset kuvastot, tässä tapauksessa psykologian oppikirjat, näyttäisivät representaatioiden avulla vahvistavan perinteistä käsitystä siitä kuinka asiat ”tavanmukaisesti” hoidetaan. Samalla ne tuottavat ja uusintavat sitä mikä käsitetään normaaliksi ja toivottavaksi toiminnaksi keneltäkin.

6.2 Työelämä ja opiskelu

Psykologian oppikirjoissa käsitellään työelämään siirtymistä ja näitä osioita on kuvitettu kuvauksilla eri ammateissa toimivista henkilöistä. Eri ammattiryhmien kuvaamisessa näyttäisi olevan sukupuolittuneita eroja; kirjojen kuvissa miehiä ja naisia kuvataan hieman eri ammateissa ja eri tavoin. Melkein kaikissa ammateissa miehiä kuvataan alan ammattilaisina naisia useammin.

Suomalaisen työelämän on havaittu jakautuneen sukupuolen mukaan. Alat ovat eriytyneet naisten ja miesten töihin. Naiset työskentelevät useammin julkisella sektorilla ja miehet yksityisellä ja naisten työt ovat keskimäärin huonommin palkattuja. (Tarkki & Petäjäniemi 1998, 30; Jokinen 2005, 79.) Tilastokeskuksen selvityksestä käy ilmi, että joka kolmas työssäkävijöistä työskentelee hyvin mies- tai naisvaltaisella alalla. Ammattiryhmissä, joissa sukupuolijakauma on tasainen, työskentelee vain 14% työssäkäyvistä. Naisvaltaisimpia ammatteja ovat hoiva- ja hoitoalan ammatit, kuten lähihoitajat ja sihteerit, joiden työntekijöistä yli 90% on naisia. Vastaavasti miesvaltaisimmat alat ovat ajoneuvojen kuljettajat, rakennustyöntekijät ja koneasentajat ja –korjaajat. Ammattiryhmiä, joissa sukupuolijakauma on tasainen, ovat muun muassa ammatillisten oppilaitosten lehtorit, toimittajat ja erikoislääkärit. (Tilastokeskus 2010b.) Seuraavaksi tarkastelen tarkemmin kirjojen ammattikuvauksia ja sitä kuinka paljon ne kykenevät uusintamaan tai kyseenalaistamaan sukupuolen mukaan jakautuneita työmarkkinoita.

Psykologian alan ammattilaiset

Ammattiryhmistä eniten psykologian oppikirjoissa kuvataan erilaisia psykologian asiantuntijoita. Psykologian oppikirjoissa esitellään useiden psykologien tutkimuksia ja teorioita. Samalla esitellään usein myös teorian kehittäjiä ja toisinaan näihin esittelyihin on liitetty tutkijan valokuva. Kuvan kanssa tunnetuista psykologian alan ammattilaisista kirjoissa esitellään seuraavat henkilöt: Alfred Binet, Antonio Damasio, Viktor Franklin, Sigmund Freud (8), Klaus Helkama, Alfred Kinsey, Kurt Lewin, Abraham Maslow, Margaret Mead, Ivan Pavlov (2), Jean Piaget, B. F. Skinner, Daniel Stern, J. B. Watson (3) ja Philip Zimbardo. Kirjassa esitellään kuvan kanssa siis yhteensä 25 kuuluisan psykologin kuvausta. Vain yksi näistä kuvauksista esittää naista (Margaret Mead), loput 24 kuvausta esittelevät miespuoleista psykologian alan ammattilaista. Näihin ammattilaisiin kuuluu

psykologian alan tutkijoita ja muita teoreetikoita. Eniten esitellään Sigmund Freudin kuvaa, hän esiintyy kirjoissa peräti kahdeksan kertaa.

Myös kuvitteellisiksi psykologian alan tutkijoiksi ja psykoanalytikoiksi kuvataan kirjojen kuvissa useimmiten miehiä. Psykologian alan tutkijoina esitetään piirretty mieshahmo kymmenen kertaa kirjojen kuvissa. Näissä kuvissa miespuoleiset hahmot tutkivat aivokuvia, järjestävät älykkyystestejä ja testaavat ehdollistumista eläimillä. Naispuoleisia psykologian alan tutkijoita puolestaan esitetään vain yhdessä kuvassa, jossa naispuoleinen henkilö miettii psykologian kysymyksenasettelua (PS Lukion psykologia 1 2007, 44). Psykoterapeuttina esitetään miespuoleisia hahmoja kuudessa kuvassa. Tällainen on esimerkiksi kuvaus, jossa parrakas mieshahmo analysoi ja kirjaa muistiin sohvalla makaavan unistaan kertovan hahmon puhetta (PS Lukion psykologia 3 2007, 124). Naispuoleista psykoanalytikon mallikuvaa ei löydy, mutta kirjoissa on yksi kuvaus, jossa Tenavat-sarjakuvan tyttö toimii leikisti psykoterapeuttina muille (Mielen maailma 5 2007, 123). Lisäksi kirjoissa kuvataan kolme kertaa naispuoleinen tutkimushaastattelija. Miespuoleinen haastattelija kuvataan vain yhdessä kuvassa. Naishaastattelijoita kuvataan havainnollistavissa kuvissa kun tekstissä puhutaan haastattelumenetelmistä persoonallisuuden tutkimuksen keskeisenä menetelmänä (Mielen maailma 5 2007, 48).

Näiden kuvien lisäksi Otavan PS Lukion psykologia 1:n ja Sosiaalipsykologian kirjojen johdantotekstissä on kertomuksia siitä, mihin psykologiaa opiskelleet voivat työllistyä. Näissä johdantoteksteissä yhdelle aukeamalle on laitettu tiheästi noin seitsemän ihmisen kasvokuvat ja ammattinimikkeet ja lyhyet kertomukset. Kuvauksissa yksi miespuoleinen hahmo kertoo olevansa terveyskeskuspsykologi. Yksi nainen on ammatiltaan neuropsykologian erikoispsykologi ja toinen nainen on psykoterapeutti. (PS Lukion psykologia 1 2005, Sosiaalipsykologia 2009.) Nämä helposti sivuutettavat kirjan alussa olevat lyhyet kertomukset tuntemattomien ihmisten työurista on kai tarkoitettu motivoimaan psykologian opiskelijoita. Tiedot henkilöiden ammateista ovat tietenkin yksinomaan kuvatekstien perusteella muodostetut, sillä kasvokuvista ei voi päätellä henkilöiden ammateista kovin paljoa.

Katsauksestani selvisi, että psykologian alan ammattilaiset, ainakin tutkijat ja psykoanalytikot, esitetään yleensä miehinä. Kirjoja on kuvitettu runsaasti kuuluisien miestutkijoiden valokuvilla ja myös tekstiä havainnollistavat psykologian tutkijan ja psykoanalytikon kuvaukset esittävät yleensä miehiä. Naisia esitetään yleensä vain haastattelijoina tekemässä tutkimuksen konkreettista ja

sosiaalista työvaihetta. Kun psykologian oppikirjoissa alan asiantuntijat representoidaan toistuvasti miehinä, jäävät naispuoleisen alan asiantuntijan roolimallit puuttumaan.

Miespsykologien näkyvyys kirjojen kuvissa on kiintoisaa siksikin, että psykologian on varsin naisvaltainen ala. Tilastokeskuksen ”Yliopistojen uudet opiskelijat ja opiskelijat yhteensä opintoaloittain 2007”-taulukosta selviää, että psykologian opiskelijoista Suomen yliopistoissa on 80% naisia ja 20% miehiä. (Tilastokeskus 2008.) Vaikka psykologia on naisvaltainen ala, psykologian oppikirjoissa kuvatut alan ammattilaiset esitetään miehinä.

Voi tietysti olla, että lukion psykologian oppikirjat pyrkivät tietoisesti purkamaan alan naisvaltaisuutta ja toivottamaan miesopiskelijat tervetulleiksi monipuolisilla miespsykologi-kuvauksillaan. Samalla naisopiskelijoille välittyy ristiriitainen viesti. Toisaalta tiedetään, että psykologia on naisvaltainen ala. Toisaalta kirjat viestittävät, etteivät naiset ole yhtä luontevia psykoanalytikoita kuin miehet eivätkä yhtä ansioituneita tutkijoitakaan. On myös huomattu, että miehiä saatetaan toivoa naisvaltaisille aloille, sillä alojen on havaittu hyötyvän palkassa ja arvostuksessa miesten mukaantulosta (Julkunen 2010, 133-138). Joka tapauksessa kirjat osaltaan purkavat käsitystä psykologiasta naisten alana, mutta toisaalta vahvistavat käsitystä miehistä naisia pätevämpinä asiantuntijoina.

Opettajan kuvaukset

Toiseksi yleisin ammatti psykologian oppikirjojen kuvituksessa ovat opettajat. Näissä kuvauksissa sukupuolijakauma on melko tasainen ja miehiä ja naisia esitetään opettajan roolissa suunnilleen yhtä usein. Kuvauksista löytyy kuitenkin jonkin verran laadullisia eroja.

Miesopettajia kuvataan naisia useammin opettajiksi korkeammille opetusasteille ja myös ylemmäs koulun sisäisessä hierarkiassa. Kirjoista löytyy yksi miesrehtorin kuvaus ja kaksi kuvaa, joissa miesopettaja luennoi yliopiston luentosalissa yliopistolehtorin tai professorin roolissa. Kolme miesopettajia esittävistä kuvauksista on mustavalkoisia valokuvia ilmeisesti noin 1940-luvulta. Näissä kuvauksissa tekstissä käsitellään sitä kuinka opetus ja pedagogiikka ovat vuosien kuluessa muuttuneet (esim. PS Lukion psykologia 1 2004, 135). Lopulta kuvauksia, joissa kuvataan nykypäivän miespuolista peruskoulu- tai lukio-opettajaa, on vain kolme kappaletta. Kaksi näistä kuvista kuvaa koulun näytelmäkurssia pitävää miesopettajaa, joka joutuu kurssin järjestämisen takia

tekemisiin koulun miesrehtorin kanssa (Sosiaalipsykologia 2008, 151). Yhdessä kuvassa miesopettaja auttaa pieniä, ala-aste oppilaita, heidän vieressään istuen (PS Lukion psykologia 2 2007, 131).

Naisopettajia kuvataan sen sijaan usein nuorempien lasten opettajiksi ja enemmän kasvatus- kuin opetustehtäviin. Suurin osa naisopettajan kuvauksista näyttäisi sijoittuvan peruskouluun. Kuvissa kuvataan luokan edessä taululle kirjoittavaa naispuoleista opettajaa (2) ja opiskelijaa auttamaan kumartunutta opettajaa (3). Kirjoista löytyy myös kaksi Lassi ja Leevi-sarjakuvan katkelmaa, joissa esiintyy myös Lassin ala-asteen opettaja. Kolme naisopettajakuvausta sijoittuu lastentarhaan. Näissä kuvauksissa lapset istuvat ringissä lattialla opettajan kanssa tai lastenhoitaja opettaa pieniä lapsia sopimaan riitansa (esim. PS Lukion Psykologia 4 2007, 92).

Kirjan ainoassa selkeästi lukioon sijoittuvassa kuvauksessa kuvan yhteyteen on laitettu miesopiskelijan ja naisopettajan välinen vuoropuhelu. Kuvassa miesopiskelija löhöilee pulpettinsa takana rennosti aurinkolasit silmillä ja kieltäytyy pyydettyä lukemasta kirjasta tekstikatkelmaa, koska ei ole hankkinut kyseisen kurssin kirjaa. Lyhythiuksinen loukkaantuneen näköinen naisopettaja seisoo pojan pulpetin vieressä ja ilmoittaa, että opiskelijan on hankittava oppikirja, sillä oppikirjassa olevien tehtävien tekeminen edesauttaa oppimista. Opiskelija vielä hangoittelee, mutta opettaja toteaa, että yhteisiä sääntöjä on noudatettava. Lopulta opiskelija myöntyy ylimielisen oloisena hankkimaan kurssin oppikirjat. (Sosiaalipsykologia 2008, 23.)

Tässä osiossa selvisi, että opettajat esitetään sukupuolesta riippuen eri tavoin opettajan tehtäviin. Miesopettajia kuvataan korkeampien koulutustasojen opettajiksi tai ankariksi menneen ajan auktoriteeteiksi. Naisopettajat esitetään alemmilla koulutustasoilla ja kasvatustehtävissä. Kuvissa miesopettaja voi joutua selkkaukseen miesrehtorin kanssa, mutta naisopettaja joutuu neuvottelemaan asioista myös opiskelijoiden kanssa.

Johtajat ja päättäjät

Psykologian oppikirjoissa kuvattiin melko paljon myös johtajan ja päättäjän ammatissa ja asemassa olevia ihmisiä. Päättäjillä tarkoitan tässä lähinnä poliittisia päättäjiä. Kirjoissa esiintyvät poliittiset päättäjät ovat todellisia henkilöitä, joita on edustettu kirjoissa valokuvilla. Psykologian kirjoissa esitetään Suomen entisistä miespresidenteistä Carl Gustaf Mannerheim, Urho Kekkonen ja Martti

Ahtisaari. Tarja Halonen esiintyy kirjoissa kaksi kertaa. Lisäksi kuvissa esiintyy entinen pääministeri Matti Vanhanen. Yhdysvaltojen poliitikoista esitetään nykyinen presidentti Barack Obama ja ulkoministeri Hillary Clinton. Lisäksi Yhdysvaltain poliitikoista esiintyvät kuvissa Albert ”Al” Gore, Arnold Schwarzenegger ja Kennedyn hallitus. Kirjoista löytyy myös kuvaus kongressitilasta, jossa tungeksii harmaisiin pukuihin pukeutuneita miehiä. Poliittisten päättäjien roolit on siis kirjojen kuvissa esitetty varsin miesvaltaisina, vaikka Suomen eduskunnassa sukupuolijako alkaa olla jo melko tasainen (Tasa-arvoasian neuvottelukunta 2011).

Psykologian oppikirjoissa esitetään myös ihmisiä johtajan asemassa kun käsitellään johtajuutta ja hyvän johtajan ominaisuuksia. Miesjohtajia kuvataan kirjoissa useammin kuin naisia. Kirjoissa esitetään kolme uskonnollisten ryhmien miesjohtajaa (esim. Sosiaalipsykologia 2008, 181). Muita valokuvalla esitettyjä johtohahmoja ovat Nokian entinen toimitusjohtaja Jorma Ollila ja Psykologien Kustannuksen toimitusjohtaja Pekka Heiskari. Lisäksi piirroskuvissakin esitetään lähinnä miespuolisia johtajia. Erilaisia johtamistyyliä käsittelevässä osiossa esitetään kaksi miesjohtajuutta; huutava muuttojohtaja ja toimiston johtaja omassa huoneessaan. Lisäksi esitetään myös miespuolinen tehtaanjohtaja ja B. Virtanen sarjakuvan miespuolinen esimies. Kolmessa toimisto- ja neuvottelukuvauksessa mieshahmo on asetettu niin voimakkaasti muiden yläpuolelle, että tämä on tulkittavissa johtajaksi eikä yhdeksi työntekijöistä (esim. Sosiaalipsykologia 2008, 128).

Naisia esitetään johtajana piirroskuvissa vain kerran; yhdessä johtamistyylikuvista naispuoleinen hahmo johtaa työryhmää lähes tasavertaisena työntekijöiden kanssa. Todellisten johtajanaisten kuvia ei kirjoista löydy Tarja Halosen ja Hillary Clintonin kuvia lukuun ottamatta. Joissain harvoissa tapauksissa johtajan tunnistaminen kuvasta ei tapahtunut välittömästi. Esimerkiksi neuvottelutilannetta kuvaava kuva vaikutti ensi katsomalta tasa-arvoiselta, vaikka yksi miespuoleinen neuvottelija olikin kuvassa etualalla ja näkyi näin kuvassa muita suurempana. Sitten huomasin miehen edessä pöydällä olevan puisen puheenjohtajan nuijan ja havaitsin kuvan esittävän pääasiassa naisvoittoista neuvottelutilannetta, jossa puheenjohtaja on kuitenkin mies. (Sosiaalipsykologia 2009, 147.)

Kerroin jo aiemmin Otavan PS Lukion psykologia 1:n ja Sosiaalipsykologian kirjojen alussa olevista psykologian alan ammattilaisten esittelyistä. Näissä esitellään myös muutamia johtamistehtäviin päätyneitä psykologian ammattilaisia. Yksi mies esittäytyy urheiluvalmentajaksi ja johtajaksi, toinen johdon ja esimiesten työnohjaajaksi, kolmas kuntoutussäätiön

projektipäälliköksi ja neljäs Voima Kustannus Oy:n toimitusjohtajaksi. Täältä johdatustekstien joukosta löytyy myös kaksi naisjohtajaa; yksi heistä on Merivoimien Esikunnan sosiaalipäällikkö ja toinen Tapiola-ryhmän henkilöstöjohtaja. (PS Lukionpsykologia 1 2004, Sosiaalipsykologia 2009.)

Miespuoleisten johtajien kuvaaminen oppikirjojen kuvissa heijastelee yhteiskuntaa, jonka osa kouluinstituutiokin on. Suomalaiset työmarkkinat ovat eriytyneet paitsi horisontaalisesti myös vertikaalisesti, siten että miehet toimivat usein hierarkkisesti korkeammilla tasoilla, vaikka naiset ovat jo jonkin aikaa olleet miehiä koulutetumpia. ”Naiset huipulla”-selvityksen mukaan Suomen suurimpien yritysten pää- ja toimitusjohtajista oli naisia 2%. Kun mukaan katsotaan myös keskikokoiset ja pienet yritykset, sekä valtion ja kunnan johtajisto, niin suomalaisista johtajista naisia on runsas neljännes. Naisten syrjimistä yritysten johdossa ei ole kuitenkaan nähty yksittäisten henkilöiden häijyydeksi, mutta miesjohtajuudella on pitkä perinne, mies voidaan helpommin mieltää tämän kautta ”luontevammin” johtajatyypiksi valintatilanteessa. (Tarkki & Petäjäniemi 1998, 43.) Psykologian kirjojen kuvaukset tukevat mielestäni yhteiskunnallista diskurssia, sillä miehiä representoidaan johtajina runsaasti, mutta naisia ei juuri lainkaan.

Toimistotyö ja opiskelu

Psykologian kirjoissa puhutaan usein yleisellä tasolla eri elämän osa-alueista kuten opiskelusta, perheestä ja työstä. Työstä puhuttaessa aihe on usein kuvitettu jonkinlaisen toimiston kuvauksella. Toimistokuvauksista seitsemässä on sekä naisia että miehiä ja neljässä kuvassa vain miehiä. Toimistotyön kuvauksia, joissa olisi vain naistyöntekijöitä, ei kirjoista löydy.

Toimistokuvaukset joissa on sekä naisia että miehiä ovat usein sellaisia, että niissä miespuolinen hahmo on kuvassa aktiivisena toimijana ja taustalla näkyy myös naispuolisia työntekijöitä. Tällaisia kuvia on seitsemästä yhteiskuvasta kolme. Vain yhdessä kuvassa naistyöntekijä on kuvan etualalla ja ensisijainen toimija, miestyöntekijöiden esiintyessä samassa kuvassa passiivisina ja taka-alalla. Kolme miesten ja naisten yhteisistä työpaikkakuvista on sellaisia, että niistä ei voi hahmottaa aktiivista toimijaa. Toimistokuvissa aktiivinen hahmo on esimerkiksi se henkilö, jolla on kädessään dokumentti, jota muut katsovat. Kuvan pääasialliseksi toimijaksi olen tunnistanut myös henkilön joka kuvassa näyttäisi parhaillaan puhuvan ja saavan muiden jakamattoman huomion.

Kaksi miehisistä toimistokuvauksista on peräisin sarjakuvista, joilla kirjoja on kuvitettu. Toisessa sarjakuvapätkässä B. Virtanen tekee puuduttavan tylsää toimistotyötä, mutta lähiesimies on tyytymätön ja repii Virtasen kirjoittaman paperin lattialle. Korkeampi esimies valittaa lattialla olevasta paperisilpusta ja paikalle saapunut lääkäri papereita noukkimaan kumartuneen Virtasen työasennosta. Kaikki toimijat ovat miehiä. (Mielen maailma 5 2006, 66.) Toinen sarjakuva-toimistokuvaus on peräisin Dilbert-sarjakuvasta. Siinä koirahahmo käy konsultoinnin ja käänteispsykologian avulla innostamassa tietokoneen ääressä työskentelevää miestä. (Sosiaalipsykologia 2009, 48.)

Muita toimistokuvauksia, joissa esiintyy vain mieshahmoja, on kuvaus miehestä, joka on väsyneen näköisenä tietokoneen ääressä. Taustalla hahmottuu toimiston näköinen tila, jossa ei ole muita ihmisiä. Oheisessa tekstissä puhutaan stressistä. (Mielen maailma 5 2007, 68.) Toinen tällainen toimistokuvaus esittää puhelimesta puhuvaa miestä. Kuvatekstissä kerrotaan, että tapahtumat sijoittuvat toimistoon, jossa työntekijä huomaa lasin läpi toisella puolella puhelimeen puhuvan, ja käsillään huitovan työtoverinsa, ja toteaa, että tällä on ilmeisesti puhelu Italiaan. Tekstissä puhutaan muutoin kulttuurien erilaisesta elekielestä. (Sosiaalipsykologia 2008, 176.)

Miehet esitetään siis naisia useammin toimistoissa ja työpaikoilla. Sen sijaan kirjojen opiskelijakuvauksissa myös naiset on huomioitu. Laskin opiskelijoiksi sellaiset opiskelemissa olevien hahmot, jotka voi tulkita lukio-opiskelijoiksi tai sitä vanhemmiksi. En siis laskenut peruskoulun oppilaita mukaan. Opiskelijat oli usein kuvattu kirjastoihin kirjahyllyjen läheisyyteen, luentosaliin tai lukusalia muistuttavaan tilaan koulukirjoineen. Tällaiset kuvat oli sijoitettu usein yhteyteen, jossa puhutaan opiskelumenetelmistä tai siitä kuinka myös kirjaston rauhallinen lukunurkka tarjoaa älylle virikkeitä. (esim. Mielen maailma 4 2006, 118.) Opiskelijanaisia kuvattiin kirjoissa usein, mutta opiskelijamiehiä vain muutaman kerran. Kuvia, joissa on sekä nais- että miesopiskelijoita oli niin ikään melko vähän. Mielenkiintoista on, että naisia ei esitetä työpaikoille ilman miehiä. Toisaalta miehiä ei esitetä opiskelijoina ilman, että kuvassa on myös naisopiskelijoita.

Myös muut tutkijat ovat tehneet samansuuntaisia havaintoja. On havaittu, että valtaosa suomalaisista yritysjohtajista ja poliittisista päättäjistä on miehiä. Kansalais- ja työväenopistoissa ja täydennyskoulutuksessa puolestaan naisopiskelijoiden määrä on miehiä suurempi. Miehet hallitsevat yhteiskunnassamme johtajuutta ja päättämistä. Naisten aluetta ovat opiskelu ja itsensä

kehittäminen. (Tiihonen 2002, 282.) Kirjojen kuvissa toistetaan yhteiskunnallista sukupuolijaon diskurssia representoimalla naiset opiskelijoiksi ja miehet johtotehtäviin.

6.4. Vapaa-aika

Vapaa-ajan harrastuksilla tarkoitan toimijuuksia, jotka eivät varsinaisesti sijoitu perhe- tai työelämään. Suurin osa tällaisen toiminnan kuvauksista liittyy harrastuksiin ja urheiluun. Urheiluun ja harrastuksiin liittyvien toimijuuksien lisäksi käsittelen tässä osiossa myös ulkonäköön ja koristautumiseen ja väkivaltaan liittyvää toimintaa. Kappaleen otsikko on tulkinnallinen, sillä toki esimerkiksi myös perheen parissa vietetty vapaa-aika on vapaa-aikaa ja toisaalta urheilu voi olla jonkun ammatti.

Sukupuolittunut urheilu

Kirjojen kuvissa eniten representoidut urheilumuodot ovat monenlaiset luonnossa tapahtuvat retkeilyt ja harrastukset, kuten soutaminen tai vuorikiipeily, sekä joukkuepelit kuten jalkapallo ja jääkiekko. Näiden harrastusten pariin oli kirjojen kuvissa esitetty lähinnä mieshahmoja. Kirjoista löytyi myös yksilölajien harrastajien kuvia ja myös nämä aiheet oli kaksi kertaa useammin kuvitettu mies- kuin naishahmoilla. Urheilukuvista vain tanssiin liittyvät kuvaukset oli kuvitettu miehiä useammin naishahmoilla. Miehiä esitetään urheilun parissa naisia useammin ja miehet ja naiset esitetään eri lajien parissa. Silloin kun miehet ja naiset esitetään saman lajin harrastajina, on kuvaukset usein esitetty eri tavoin. Esimerkiksi jalkapallokuvauksissa on tällainen laadullinen ero: miesten jalkapallokuvaukset ovat usein valokuvilla aikuisten miesten pelitilanteista ja naisten jalkapallokuvissa kuvataan jalkapalloa potkaisevaa tyttölästä.

Kirjojen kuvissa urheilun parissa representoidaan useimmiten mieshahmoja. Tutkijat ovat havainneet, että urheilu on edelleen vahvasti maskuliininen alue yhteiskunnassamme. Tämä näkyy urheilujournalismissa ja huippuvalmennuksen organisoinnissa. Urheilun maailmassa naisen miestä alempi asema näyttäytyy selvempänä kuin muilla elämänalueilla. Jos miesten mm-jääkiekon loppuottelu hävitään, on sen vuoden jääkiekot tiedotusvälineiden mukaan hävitty, vaikka naiset, pojat ja tytöt voittaisivat omat ottelunsa. (Tiihonen 2002 141, 255.)

Kaikki urheilu ei ole kulttuurissamme samantasoisesti maskuliinista, vaan urheilulajit asettuvat miehisuysasteikolle. Arto Tiihonen on havainnut, että tämä arvostusasteikko näkyy ”rivien välistä” lehtien urheilusivuilla ja ihmisten puheissa. Urheilulajien jako ”miesten” ja ”naisten” lajeihin näyttäisi jatkuvan lapsuudesta aikuisuuteen; edes opiskelijamiehet eivät harrasta naisten suosimia tanssilajeja. Jotkut urheilulajit, kuten amerikkalainen jalkapallo ja jääkiekko, ovat hyvin miesvoittoisia ja lajikulttuuriltaan maskuliinisia ja naisille aukeaa vain seksikkään viihdyttäjän rooli ottelutauoilla. Suomen suosituimmat urheilulajit, kuten yleisurheilu ja hiihto, ovat kuitenkin sellaisia, joiden harrastajakunnassa on melko tasaisesti naisia ja miehiä. (Tiihonen 202, 141-142.)

Yhteiskunnallinen diskurssi ja tieto siitä, että urheilu sopii erityisesti miehille, toistuu kirjojen representaatioissa. Miehiä kuvataan enimmäkseen ”perinteisten” miesten urheilulajien harrastajina. Kirjojen kuvissa poika- ja mieshahmoja esitetään esimerkiksi esimerkiksi jääkiekon (7), jalkapallon (5) ja koripallon (4) harrastajina. Yksilölajeissa miehiä esitetään vähemmän sukupuolittuneiden urheilulajien harrastajina, esimerkiksi uimassa (7) tai juoksukisoissa (3). Miehiä esitetään kirjoissa runsaasti myös erilaisten retkeily- ja ulkoharrasteiden parissa. Näissä kuvauksissa mieshahmot soutavat (5), vuorikiipeilevät (4) ja laskuvarjohyppäävät (4).

Naisia esitetään joukkueurheilun parissa paljon harvemmin. Kirjoissa on kaksi kuvaa, jotka esittävät jalkapalloa pelaavia pikkutyttöjä. Kirjoista löytyy myös yksi kuva, jossa aikuinen nainen esiintyy jalkapallon kanssa. Samassa kuvassa on jalkapallon kanssa myös liuta erilaisia miehiä ja kuvatekstissä kysytään, kenet olisi helpointa kuvitella jalkapallovalmentajaksi. Psykologian oppikirjoista löytyy vain yksi kuvaus aikuisista naisista joukkuepelitilanteessa. Kyseinen kuva esittää naisia pelaamassa koripalloa. (PS Lukion psykologia 1 2007, 140.) Naisia esitettiin tällaisissa yksilöurheilulajeissakin miehiä harvemmin. Kirjoissa esitetään kerran naispuoleinen aitaajuoksija, maratonilla juokseva nainen ja kamppailulajia harrastava naishahmo. Lisäksi naishahmo esitetään uimassa, sukeltamassa ja kellumassa vedessä. Silloin harvoin kun naiset on sijoitettu luontoon, eivät kuvat ole yhtä vauhdikkaita kuin miesten retkeilykuvaukset. Kuvaus on usein sellainen jossa naishahmo vain makailee ruohikossa tai seisoo kalliolla. Kirjoista löytyy kuitenkin kaksi esitystä, jossa naiset retkeilevät rinkat selässään (esim. Mielen maailma 4 2006, 17).

Kirjoista löytyy myös esityksiä, joissa mies ja nainen ovat yhdessä luonnossa. Yhdessä kuvassa mies ja nainen harrastavat vuorikiipeilyä yhdessä ja toisessa mies ja nainen lenkkeilevät yhdessä syksyisessä maisemassa. Kolmas kuva, jossa mies ja nainen harrastavat retkeilyä yhdessä, on kuva,

jossa yksi nainen on mukana miesporukan retkellä tyttöystävän ominaisuudessa. Kuvassa retken osallistujat seisovat laiturilla makuupusseissaan. Kukin miehistä seisoo toisistaan irrallaan, omilla makuupusseissaan. Yhdessä makuupussissa on kuitenkin kaksi hahmoa, mies ja ainoa mukana oleva nainen. Naista ei ole esitetty miesporukassa samoin kuin miehiä ja syntyy helposti päätelmä, että nainen on retkellä mukana sen miehen tyttöystävänä, jonka kanssa hän on makuupussissa. (Mielen maailma 2, 2005, 99.)

Kirjojen kuvissa miehet ja naiset esitetään siis erilaisten urheilulajien parissa. Edes lapsia, tyttöjä ja poikia, ei kuvissa esitetä juuri koskaan harrastamassa urheilua yhdessä. Kulttuurissamme vaalitaan jakoa, jossa urheilu kuuluu pääasiassa miehille, ja jossa miehet ja naiset eivät urheile keskenään. Psykologian oppikirjat eivät ole poikkeus vaan jako vallitsee muuallakin koulutusjärjestelmässämme ja esimerkiksi peruskoulussa tytöt ja pojat laitetaan liikunnassa eri ryhmiin. Syyn tähän jakoon ja erillään pitoon on arveltu piilevän biologiassa; naiset nähdään luonnostaan heikompina ja urheilullisesti huonompina. Samalla unohdetaan, että liikunnallinen lahjakkuus ei jakaudu sukupuolen mukaan. Monet biologiset ominaisuudet sekoittuvat yksilöissä siten, että jollain miehellä voi olla sukupuolestaan huolimatta enemmän naisen biologisia ja psykososiaalisia piirteitä ja toisinpäin. Urheilukisoissa naisille suoritettavat sukupuolitestit voivat johtua miesurheilijoiden pelosta naisten suorituskyyä kohtaan. (Tiihonen 2002, 270.)

Naisia representoidaan siis kirjojen kuvissa urheilijan roolissa miehiä harvemmin. Tanssilliset urheililajit muodostavat kuitenkin alueen, jonka harrastajina esitetään enimmäkseen naishahmoja. Näissä kuvauksissa on esityksiä tanssiesitystä suorittavista tai harjoittelevista tytöistä (5), aerobiccia harrastavista naisista (4), discossa tyttöporukalla tanssivista tytöistä (4), taitoluistelijanaisista (2), balettia harrastavista pikkutyttöistä (2) ja kuvaus taitouintijoukkueesta. Yhteistä näille lajeille ja kuvauksille on niiden esteettisyys. Tanssia voi toki myös omaksi ilokseen, kuten kirjojen muutamissa discokuvauksissa, mutta suurin osa tanssikuvauksista kuvasti tanssiesityksiä, jotka oli tarkoitettu esitettäväksi yleisölle ja joihin kuului huomiota herättävä esiintymisasu.

On havaittu, että tietoisuus katseen kohteena olemisesta jakaa tanssikokemuksen kahteen osaan. Toisaalta on olemassa tanssiva minä, ja toisaalta myös tanssiva ruumiini, jota muut katsovat. Katseen kohteena tanssiminen voidaan kokea kiusalliseksi varsinkin silloin jos tanssi tai esitys ei sujukaan. Katsojalla on nähty olevan ylivalta katseen kohteeseen, sillä katsottava asetetaan alttiiksi katsojan arvioinnille. Tanssiesityksessä arvioitavana kun ei ole vain itse tanssi (liikkeet ja eleet)

vaan myös tanssijan ruumiin ja pukeutumisen muodostama ulkonäkö. Toisaalta onnistunut tanssiesitys ja katsojien ihailu aiheuttaa onnistumisen tunteita. (Nykyri 1996, 54-55.)

Vielä 1930-luvulla keskusteltiin siitä, sopiiko urheilu naisille lainkaan. Nykyisin naiset harrastavat monenlaisia urheilumuotoja siinä missä miehetkin. Naisia voidaan nähdä voimaa ja aggressiivisuutta vaativien lajien, esimerkiksi kuntonyrkkeilyn tai painonnoston, harrastajina. (Tiihonen 2002, 304, 142.) Toisaalta julkisessa keskustelussa naisten urheilusta voidaan edelleen esittää mielipiteitä sen suuntaisesti, että naisten liikkuminen on miesten urheilusta poikkeavaa. Arto Tiihonen nostaa asian esiin arvostellessaan sosiologi Pekka Sulkusen Naisten kymppi-tapahtumaa käsittelevää kirjoitusta. (Tiihonen 2002, 305.)

Sulkunen kummastelee kirjoituksessaan tapahtumaan osallistuvien naisten väsyneitä, jopa kärsivän näköisiä, olemuksia ja epämääräisiä iskulauseita. Poliittisesti valveutuneet nuoret, sporttiset kaunottaret loistavat poissaolollaan. Sulkunen kritisoi naisten urheilutapahtumaa kuin olettaen, että kyseessä on perinteinen poliittinen mielenosoitus. Hänestä tapahtuma, jossa ei ole hyviä poliittisia iskulauseita on ”pelkkää näyttämistä ja fiilistä”. Toisaalta näyttämisessä ja fiiliksessäkin on Sulkusen mielestä epäonnistuttu, koska naisten ilmeet näyttävät nujerretuilta. (Sulkunen 1994, 219-220.) Sulkunen tuntuu unohtavan, että kyseessä on Suomen urheiluliiton järjestämä naisten lenkkeilytapahtuma. Ensisijaisesti paikalle on siis saavuttu urheilemaan. Sulkunen tulee siis vaatineeksi naisilta urheillessaankin kauneutta, tiedostavuutta ja illuusiota urheilusuorituksen kepeydestä. Yleisiin maraton-juoksutapahtumiin osallistuvien ilmeistä ja ulkonäöstä tuskin käydään tällaista keskustelua.

Miehistä ei löydy kirjoista montaakaan tanssiesitys- tai venyttelykuvaa. Ainoastaan yhdessä kuvassa myös miehiksi tulkittavia hahmoja osallistuu ilmeisesti joogatunnille. Miehiä ei esitetä siis tanssimassa itsekseen tai valmistamassa ryhmätanssiesitystä. Toisaalta myös miehet voivat tanssia paritanssia naisen kanssa ja tällaisia heteroseksuaalisuutta vahvistavia paritanssikuvauksia kirjoista löytyykin useita.

Koristautuminen ja väkivalta sukupuolittuneina ilmiöinä

Koristautuminen ja väkivalta ovat kaksi melko vahvasti sukupuolittunutta toimintaa. Kirjoista löytyy useita kuvauksia itseään peilistä katsovista naisista sekä kuvauksia lantion leveyttä

mittaavista naisista ja naisista, jotka vertailevat omaa ulkonäköään ajatuskuplissa muiden ulkonäköön. Kirjoista löytyy esimerkiksi kuvaus, jossa puhutaan yhdenmukaisuudesta ja mukautumisesta eri kulttuureissa. Siinä kerrotaan kuinka muiden jäljittelystä on hyötyä kun lapsena opitaan vanhemmilta. Kirjan mukaan muiden jäljittely jatkuu myöhemmin esimerkiksi opinnoissa ja työpaikalla. Osio on kuvitettu kuvalla, jossa esiintyy kaksi nuorta naista kireissä farkuissa. Kuvatekstissä kerrotaan, että nuorelle on tärkeää pukeutua samoin kuin muut. (Sosiaalipsykologia 2008, 95.) Kuvauksia koristautuvista ja ulkonäköään tarkkailevista miehistä ei juuri löydy.

Kulttuurissamme varsinkin naisten ulkonäköön kiinnitetään paljon huomiota. Naisen kauneus ja hoikkaus samaistetaan helposti menestymiseen elämässä ja seksuaalisuudessa – ja rumuus ja lihavuus päinvastoin. Ulkonäöllä on suuri merkitys naiseksi sosiaalistamisessa ja ulkonäön mukaan arvottaminen jäsennetään jo nuorena osaksi naisena olemista. Tyttö tietää joutuvansa arvioivan katseen kohteeksi, ja oppii pitämään ruumistaan toiselle tarkoitettuna. Naisen tajunta kehittyy kaksijakoiseksi, ja hän myös yksin ollessaan on samalla kertaa katsoja ja katsottava. (Nykyri 2002, 35-36.)

On hieman epäselvää, miksi naisten ulkonäkö on kulttuurissamme niin tärkeää ja miksi naisten on laittauduttava niin vaivalloisesti yhä kauniimmiksi. Psykoanalyttisen teorian mukaan kyse on naisen puutteellisuudesta suhteessa mieheen. Naiselta puuttuu fallos ja siksi hän pyrkii tekemään ruumiistaan toisen halun objektin, olemalla fallos toiselle. Naisen on siis kauneutta korostavien meikkien ja vaatteiden, tai puutteita peittävien huntujen, avulla pyrittävä tulemaan miehen halun kohteeksi saavuttaakseen sitä kautta falloksen eli itsenäisyyden äidistä ja jalansijan symbolisessa, isän ja miesten maailmassa. (Nykyri 2002, 38.)

On myös nähty, että tyttöjen ja naisten rituaaliset valmistelut heteroseksuaalisiin suhteisiin, kuten oikeanlaisen käytöksen tai pukeutumisen opettelu, toimivat normatiivisina sukupuolijärjestelmän vakauttajina. Käytäntöjä opetellessa sisäistetään kulttuurissa vallitsevia kauneusihanteita ja omaksutaan omat ruumiilliset rajat. (Liljeström 1996, 132.) Nämä rituaalit, esimerkiksi ripsivärin käyttäminen, luonnollistetaan osaksi naiseutta. Koska elämme varsinkin naisten ulkonäköä ankarasti arvioivassa kulttuurissa, ovat psykologian oppikirjojen kuvaukset itseään epävarmoina peilailevista tai toisiin vertaavista tytöistä ymmärrettäviä.

Väkivaltaan ja väkivaltakoneistoon liittyvät aiheet on puolestaan kuvitettu keskenään nujakoivilla pojilla tai miehillä (9) tai sotilaan asussa olevilla miehillä (6). Sotilaskuvaukset liittyvät väkivaltaan,

sillä armeija on nähty väkivaltaan valmistautuvana ja siihen kouluttavana yhteiskunnallisesti legitimiinä laitoksena (Jokinen 2000, 127). Väkivalta ja tappelu esitetään siis miesten miehiin kohdistamana toimintana. Tutkijoiden mukaan miesten miehiin kohdistama väkivalta onkin väkivallan yleisin ja hyväksytyin muoto kulttuurissamme. Sitä kuvastetaan myös erilaisissa kulttuurituotteissa kuten elokuvissa ja kirjallisuudessa. Miesten välinen väkivalta on jopa nähty osaksi mieheksi kasvamista suomalaisessa kulttuurissa. (Jokinen 2000, 29-30.) Väkivalta on muodostunut kulttuurissamme varsin miehiseksi ilmiöksi paitsi kulttuurituotteiden, myös tilastojen valossa. Poliisin tietoon tulleista väkivaltarikoksista ylivoimaisesti useimmissa tapauksissa tekijänä on mies. Myös suomen vangeista suurin osa on miehiä ja naisten väkivaltaisista kuolinsyistä yleisin on perheessä tapahtuva väkivalta. (Jokinen 2000, 21.)

Kirjojen tappelut on asetettu usein ihmisten aggressiivisuutta käsittelevän osion yhteyteen ja toisinaan myös muihin osioihin. Nämä kuvaukset ovat usein piirroskuvia tai valokuvia, joissa mieshahmot kuristavat toisiaan tai potkivat maassa makaavaa. Useimmiten kirjoissa ei pohdita väkivallantekijän sukupuolta, vaan väkivallantekijä kuvataan kuvissa itsestään selvästi miespuolisena. Otavan Sosiaalipsykologian kurssin kirja tekee poikkeuksen, sillä siinä käsitellään alaluvussa hieman myös aggressiivisuuden sukupuolieroja ja kerrotaan miesten harjoittavan enemmän fyysistä väkivaltaa ja naisten henkistä väkivaltaa. Osio on kuvitettu toisiaan hiuksista vetävillä naisilla. (Sosiaalipsykologia 2009, 79.) Naisten harjoittama fyysinen väkivalta esitetään kuitenkin eri tavalla kuin miesten, sillä miehiä ei koskaan esitetä vetämästä toisiaan hiuksista. Muutaman kerran kirjoissa on lyhyesti sivuttu lapsisotilaiden tilannetta. Lukion psykologian Kehityopsykologian kurssin kirjassa on tehtäväsivulla valokuva poikasotilaista. Alla olevassa kuvatekstissä opiskelijaa pyydetään pohtimaan millainen elämäntilanne on köyhällä afrikkalaislapsella tai levottomasta Lähi-idästä kotoisin olevalla. (PS Lukion psykologia 2, 2007, 24.)

Väkivalta esitetään kulttuurituotteissa usein maskuliinisena ja miehekkäänä. Esimerkiksi useissa elokuvissa ja kirjallisuudessa esitellään paljon maskuliinisia, väkivaltaisia miessankareita. Samalla miesten harjoittama väkivalta arkipäiväistyy ja siitä tulee normaalia katsojien silmissä. Miesten harjoittamasta väkivallasta tulee normaalia ja hyväksyttyä siis toiston kautta. (Jokinen 2000, 249). Hegemoniseen maskuliinisuuteen onkin nähty liittyvän viisi keskeistä odotusta: valta, voima, menestys, tunteiden hallinta ja heteroseksuaalisuus (Jokinen 2000, 217). Kaikki nämä aspektit näkyvät psykologian kirjojen kuvissa, ehkä helpottaakseen nuorten poikien tietä kulttuurissamme

tosimiehiksi. Miehet esitetään johtajina ja päättäjinä, siis vallan pitäjinä ja menestyjinä. Samoin miehet esitetään myös voiman hallisijoina, fyysisesti vahvoina ja tappelemassa keskenään.

6.5. Seksuaalisuus ja ihmissuhteet

Kirjoissa kuvattiin paljon myös ihmisten välisiä suhteita elämän eri osa-alueilla. Siksi esittelen tässä alaluvussa vielä sitä, miten eri sukupuolta olevia hahmoja esitetään ihmissuhteissa tai seurustelusuhteissa keskenään. Pääsääntöisesti rakkaus- ja seurustelusuhteet kuvattiin kirjoissa miehen ja naisen välisiksi, mutta toveri- ja ystävyysuhteet miehen ja miehen tai naisen ja naisen välisiksi.

Kehityopsykologian kurssin kirjoissa käsitellään usein perheen teemaa ja sosiaalipsykologian ja yksilöllisyyden ja mielenterveyden kurssien kirjoissa sosiaalisuutta ja seurallisuutta. Kirjoissa puhutaan myös yksilön seksuaali-identiteetistä ja siitä, kuinka tärkeää on, että ihminen kykenee nauttimaan seksuaalisuudestaan ja ilmaisemaan seksuaalisia tarpeitaan. Seksuaalisuutta käsittelevän kappaleen yhteydessä puhutaan myös eri kulttuurien tavoista, kuten esimerkiksi siitä, että joissakin maissa esiaviolliseen seksiin suhtaudutaan tuomitsevammin kuin muualla. Osio on kuvitettu heteroseksuaalisilla pariskunnilla. Mielen maailma-sarjan kehityopsykologian kurssin kirjassa kyseinen osio on kuvitettu muun muassa kuvalla, jossa esiintyy mieheksi ja naiseksi tunnistettavat hahmot. He makaavat vuoteella lähellä toisiaan aamiaistarjotin edessään, kasvot kohti kameraa ja katsovat toisiaan silmiin. Mies koskettaa naisen leukaa, mahdollisesti muuten vain tai suudellakseen naista. Kuva on selkeä ja helposti tulkittavissa kuvaavan heteropariskuntaa romanttisen aamiaisen parissa. (Mielen maailma 2, 2005,122.)

Heteroseksuaalisuutta kyseenalaistavia kuvia psykologian oppikirjoista löytyy vain neljä. Kaksi näistä kuvista esiintyy seksuaalisuutta käsittelevän kappaleen yhteydessä ja kaksi muualla. Muualla olevien heteroseksuaalisuutta kyseenalaistavien kuvien kuvateksti ohjaa tulkinnan kuitenkin oitis toisenlaiseksi; kuvassa esiintyvätkin kaverukset. Kirjojen seksuaalisuusosion viereen on saatettu laittaa muistutus seksuaalisista orientaatioista, osio jossa kerrotaan, että jotkut saattavat tuntea seksuaalista vetoa myös samaa sukupuolta oleviin. Seksuaalisten orientaatioiden yhteydessä saatetaan esittää kuva homoseksuaalisesta mies- tai naisparista. Kuvituksena on esimerkiksi

epätarkka kuva tavallisiin vaatteisiin pukeutuneista naisista suutelemassa keskenään. (PS Lukion psykologia 2, 115). Toisessa kirjassa homoseksuaalisuutta käsittelevä osio on kuvitettu hääkakun päällä olevilla miespari- ja naisparikakunkoristeilla (PS Lukion psykologia 4, 27). Nämä kuvaukset tuntuvatkin aika epämääräisiltä, ikään kuin ei-heteroparia ei voitaisi lainkaan esittää kirjojen kuvissa samaan tapaan kuin heteropareja; siis tavallisena kuvana, jossa samaa sukupuolta oleva pari on läheisesti keskenään.

Psykologian oppikirjoissa käsitellään lyhyesti myös nuoren ja aikuisen muita ihmissuhteita kuten ystävyys- ja toverisuhteita. Näissä osioissa sanotaan usein suoraan, että ystävyyssuhteita, toisin kuin seurustelusuhteita, solmitaan samaa sukupuolta olevien kanssa. Naisten ystävyyssuhteita kuvataan kahdenkeskeisiksi ja läheisiksi ja todetaan, että miehet viettävät mieluummin aikaansa ryhmissä. (PS Lukion psykologia 2, 2007, 106.) Kuvat, joissa psykologian oppikirjoissa kuvataan samassa kuvassa miehiä ja naisia, mutta ei parisuhteessa keskenään, ovat tyypillisesti kuvauksia nuorisoryhmistä oleilemassa keskenään. Kuva ei suoranaisesti viestitä, että kuvan henkilöt olisivat ystävyksiä keskenään, mutta vaikuttavat tuntevan toisensa.

On havaittu, että miehet muodostavat keskenään homososiaalisia ryhmiä, joissa he paitsi kilpailevat keskenään, myös luovat keskinäistä veljeyden tunnetta muita miesryhmiä ja feminiinisyyttä vastaan. Homososiaalisuuden on nähty liittyvän heteroseksuaaliseen kulttuuriin. Tässä naisen tehtävä yhteiskunnassa määrittyy suhteessa mieheen, mutta mies on naista varten vain tilapäisesti. Hierarkkinen sukupuolijärjestelmä rakentuukin miesten välisille homososiaalisille suhteille, kuten kaupoille ja liittoumille. Heteroseksuaalinen järjestelmä tarjoaa miehille yhteiskunnallisen vallan yhdessä liittoumissa muiden miesten kanssa ja naiselta saatua ylläpitoa, hoivaa ja tukea heterosuhteissa. (Jokinen 2000, 223, Liljeström 1996, 131.)

Miesten kaveriporukat mielletään usein naisista vapaaksi alueeksi, johon kykenevät vain keskenään veljelliset ja toverilliset miehet – eivät kinastelevat ja mustasukkaiset naiset. Miehiset kaveriporukat toimivatkin patriarkaatin ytimenä, jonka verhona toimii korostuneen heteroseksuaalinen käyttäytyminen. Heteroseksuaalinen järjestys pitää naiset poissa näistä miehisistä yhteenliittymistä ja varmistaa, etteivät miesten väliset ystävyyssuhteet vaarannu homoseksuaalisuudella. Maskuliininen mies valitsee naisen heterokumppaniksi ja muita miehiä tovereiksi ja ystäviksi. Naisten tarkoitus on täyttää tietyt tarpeet, esimerkiksi seksuaaliset ja kodinhoidolliset, mutta heidän henkiset ominaisuutensa ovat toisarvoisia. Naisten sosiaalinen arvottomuus ja seksuaalinen haluttavuus näkyvät esimerkiksi miesporukoiden naisiin kohdistamana seksuaalisena häirintänä.

Kuvioon kuuluu tietysti homoseksuaalisuuden kieltäminen miesten kesken. Näin homososiaalinen heterotodellisuus, homofobia ja misogynia tukevat toinen toistaan. (Jokinen 2000, 224.)

Teini-ikäisten toverisuhteita tutkinut Sinikka Aapola havaitsi tyttöjen ja poikien toverisuhteilla olevan monia esteitä. Tyttöjen yhteiskunnallinen arvostus on poikia matalampi. Tämän vuoksi tytön sosiaalinen status kohoaa, kun hän pääsee poikien seuraan. Pojan asema taas kyseenalaistuu tyttöjen seurassa oleillessa. Poikaryhmät kontrolloivatkin jäseniään esimerkiksi kiusoittelemalla estääkseen tämän. Aapolan aineistossa tyttöjen seuraan uskaltautuivat vain poikahierarkian korkeimmalla olevat sekä sen ulkopuolelle jätetyt – ne joiden ei tarvinnut pelätä ryhmän rankaisua. Tyttö, jolla on ”liikaa” miespuoleisia kavereita, pelkäsi myös vaikuttavansa muiden silmissä seksuaalisesti epäilyttävältä. Toinen Aapolan havaitsema tyttöjä ja poikia erillään pitävä seikka olivat erilaiset harrasteet. Pojat skeittailivat ja tytöt tanssivat, eivätkä näiden harrasteiden parissa kohdanneet toisiaan. (Aapola 1992, 78-84.)

7. SUKUPUOLI JA TOIMIJUUS SEMIOOTTISESTI TARKASTELTUNA

Edellisessä luvussa analysoin aineistoani sisällönanalyysin keinoin. Tarkastelin siinä lähinnä aineistoni määrällisiä piirteitä ja kerroin millaisten toimijuuksien parissa miehet ja naiset aineistossani tyypillisesti esitetään. Sisällönanalyysin pohjalta aineistostani alkoi hahmottua eroja; miehet ja naiset esitettiin usein toisistaan poikkeavien toimijuuksien parissa perhe-elämässä, työelämässä, vapaa-ajalla ja ihmissuhteissa. Tässä luvussa analysoin semioottisen kuva-analyysin avulla tarkemmin kahdeksaa aineistolleni tyypillistä kuvaa, joista kaksi on perhe-elämän, kaksi työelämän, kaksi vapaa-ajan ja kaksi ihmissuhteiden piiristä (ks. luku 5, 37).

Tarkastelen kuvia Anja Hatvan (1993) ja Riitta Niskasén (1996) analyysimalleja mukaillen. Analysoin kuvia semioottisesti syntaktisella, semanttisella ja pragmaattisella tasolla, kiinnittäen huomiota tiettyihin ominaisuuksiin. Lisäksi esitän kuville seuraavat kysymykset: mitä (toimijuusmalleja) representoidaan, miten representoidaan, miksi representoidaan ja missä representoidaan (Squires 1999, 201-203). Tarkastelen representaatioiden denotiivisia piirteitä kysyen, mitä kuva ensisijaisesti representoi. Sitten tarkastelen vielä kuvien konnotiivisia eli sivumerkityksellisiä representaatioita. Tässä analyysiosioissa päästään tulkitsemaan kuvan merkityksiä ja sivumerkityksiä ja pohtimaan, mitä kuvalla on pyritty viestittämään ja mitkä viestit tulevat viestitetyiksi kenties vähemmän tarkoituksenmukaisesti. Semioottinen kuva-analyysi täydentää määrällistä sisällönanalyysiä, sillä sen avulla päästään syvemmin perille siitä, miten ja millaiseksi kuvien merkitykset muodostuvat. Samalla lukijalle selviää myös se tapa, jolla olen muitakin aineistoni kuvia tulkinnut.

7.1 Vanhemmuuden representaatiot

Tässä luvussa analysoin tarkemmin kahta aineistolleni tyypillistä perhe-elämän piiriin kuuluvaa kuvausta. Olen valinnut analyysin kohteeksi kaksi vanhemmuuden representaatiota, jotka kuvaavat keskeistä osaa aineistossa esitetystä perhe-elämästä. Ensimmäinen kuva edustaa sitä miten naiset

yleensä representoidaan perhe-elämän piirissä psykologian oppikirjojen kuvissa. Toinen kuva kuvastaa aineistolleni tyypillistä tapaa representoida mies perhe-elämässä.

Naisen malli

Alapuolella oleva kuva on vaaleansävyinen piirroskuva. Kuvan tapahtumapaikkana on hyllystöistä ja vesihanasta päätellen keittiö. Kuvassa esiintyy kolme henkilöä; aikuinen ja kaksi lasta. Keskitytään ensin aikuiseen. Hän on hoikka, lyhythiuksinen ja melko sukupuolineutraalin näköinen. Koska hahmo vaikuttaa myös melko pieneltä ja hennolta, hänet tulee tulkittua naiseksi todennäköisemmin kuin mieheksi. Hänellä on silmälasit ja ruskeansävyiset vaatteet. Nainen seisoo osin selin katsojaan, mutta hänen katseensa näyttäisi kohdistuvan isompaan lapseen. Hahmon kädet ovat piilossa tiskialtaassa, joten hänen voi olettaa olevan tiskaamassa. Nämä ovat hahmon semanttisen tason denotaattiset piirteet; eli yleiset ja ilmeiset piirteet. Tarkemmin voitaisiin vielä analysoida esimerkiksi sitä miksi hahmolla on lyhyet hiukset. Lyhyet hiukset naisella voidaan nähdä esimerkiksi poikamaisuuden tai feminismin merkinä.

Kuva 1: Sosiaalipsykologia 2008, 30.

Seuraavaksi keskitytään lasten semanttiseen tasoon. Isompi lapsi on poika, jolla on lyhyet hiukset ja siniset vaatteet ja hänellä on kädessään repun olkain. Repun perusteella hahmo tulee tulkittua koululaiseksi. Pojan ilme on pahantuulinen ja katse näyttää kohdistuvan maahan. Pienemmällä lapsella on vaaleanpunaiset vaatteet ja hän on selin katsojaan ja takertuneena naisen paidan helmaan. Takertuminen voi kertoa siitä, että lapsi tarvitsee vielä tukea pysyäkseen pystyssä. Takertumisella taaperon voi tulkita myös vaativan aikuisen huomiota. Pieni lapsi takertuneena naisen paidan helmaan keittiötä muistuttavassa tilassa rakentaa päätelmän siitä, että nainen on ainakin tämän lapsen äiti.

Semanttisen analyysin jälkeen keskitymme siihen, missä asiayhteydessä kuva on esitetty. Yläpuolella oleva kuva liittyy WSOY:n sosiaalipsykologian kurssin kirjan osioon, jossa käsitellään ihmisen sosialisatiota. Kyseisessä kappaleessa kerrataan lapsen kiintymyssuhteiden muodostamista. Tekstissä kerrotaan, että jo parin kuukauden ikäinen vauva on kiintynyt hoitajaansa ja reagoi tämän liikkeisiin ja poismenoon eri tavoin kuin muihin ihmisiin. Tekstissä kritisoidaan sitä oletusta, että lapsen ensisijainen hoitaja olisi aina lapsen äiti. Kirjoittajat toteavat, että myöhemmissä tutkimuksissa on havaittu, ettei äidittömyys vahingoita lasta, jos vauvalla on muu turvallinen, pysyvä hoitaja. Varsinainen tekstiosio jatkuu tästä kartoittaen erilaisia kiintymyssuhteiden muotoja selittäen, että lapselle voi kehittyä turvallinen, ahdistunut tai ristiriitainen kiintymyssuhde ensisijaiseen hoitajaansa. (Sosiaalipsykologia 2008, 30.) Näiden osioiden väliin jää yläpuolella oleva kuva.

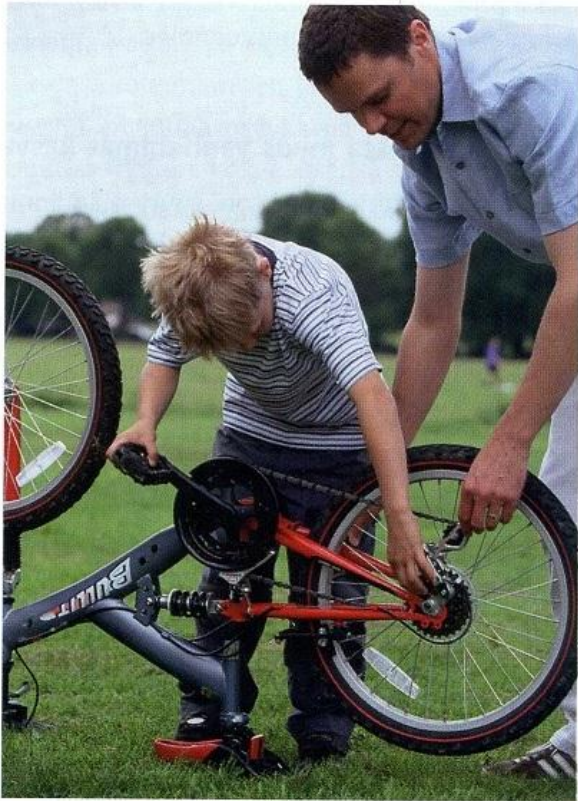
Kuvan yhteydessä on tekstikatkelma, joka kuvastaa kuvan hahmojen välistä sananvaihtoa. Vuoropuhelun hahmot on nimetty äidiksi ja Veetiksi. Tämä vahvistaa tulkintaa, jonka mukaan aikuinen on lasten äiti ja sinipukuinen lapsi kouluikäinen poika. Vuoropuhelussa äiti kyselee lapsen koulupäivästä ja poika kertoo koulussa sattuneesta selkkauksesta. Keskustelu päättyy kun äiti kehottaa Veetiä kertomaan isälle, että ruoka on valmista. (Sosiaalipsykologia 2008, 30.) Kuvan naista ei asiayhteydestä johtuen siis tulkita yksinhuoltajaäidiksi tai toisen naisen kanssa suhteessa olevaksi; isän mainitseminen kuvan vuoropuhelussa viittaa siihen, että kyseessä on heteroseksuaalisen pariskunnan ja heidän lastensa muodostama perhe. Näin kuvan pragmaattinen taso, varsinkin kuvan yhteydessä oleva vuoropuhelu, lisää tietoa kuvan semanttiseen tasoon ja ohjaa tulkintaa. Kuvan todennäköisimmäksi tulkinnaksi muodostuu, että siinä äiti valmistettuaan ruuan tiskaa ja tiedustelee samalla vanhemmalta lapseltaan koulupäivän sujumisesta ja vahtii pienempää lasta.

Kuvalta voidaan kysyä vielä neljä kysymystä: mitä kuvassa representoidaan, miten representoidaan, miksi representoidaan ja missä representoidaan ja kuka representoi (Squires 1999, 201-203).

Kuvassa representoidaan vanhemmuutta ja perinteistä äitiyttä. Ilmeisimmin kuvassa representoidaan vanhempi pitämässä huolta lapsistaan ja tekemässä kotitöitä. Konnotiivisesti on merkittävää, että tämän tyyppisen vanhemmuuden yhteydessä esitetään naishahmo. Näin äitiys tullaan esittäneeksi varsin perinteisellä tavalla; äiti esitetään vahtimassa pientä lasta, kyselemässä toisen lapsen koulupäivästä, laittamassa ruokaa ja tiskaamassa. Perinteistä äitiyttä representoidaan kirjassa luultavasti, koska halutaan havainnollistaa vanhemmuutta esittämällä tyyppillinen perhekuvaus. Ei luultavasti ole tultu edes ajatelleeksi, että tämän tyyppisessä vanhemmuuskuvauksessa voitaisiin yhtä hyvin esittää myös mies.

Miehen malli

Miehiä kuvataan vanhemman roolissa usein alapuolella olevaan tapaan. Kyseinen kuva on valokuva. Kuvan taustalla näkyy vihreää ruohoa ja puita. Tapahtumapaikka on siis luultavasti ulkosalla. Kuvassa esiintyy aikuinen ja lapsi. Aikuinen on normaalivartaloineen mieshenkilö. Hänellä on tummat lyhyet hiukset ja yllään sininen lyhythihainen kauluspaita, jonka ylin nappi on auki. Hahmo on kumartuneena lapsen ja ylösalaisin käännetyn pienen polkupyörän puoleen, hän katsoo ketjuihin ja pitää toista kättään niillä. Pienempi hahmo on kouluikäinen poika. Hänellä on lyhyet vaaleat hiukset ja yllään vaalea raidallinen t-paita ja tummat housut. Myös poika on kumartunut polkupyörän ylle. Pojan kasvoja ei näy, mutta pään asennosta päätellen katse kohdistuu ketjuihin. Hahmon toinen käsi on polkimella ja toinen ketjuilla. Vaikuttaa siltä, että poika ja mies ovat yhdessä laittamassa takaisin paikoilleen pojan polkupyörästä irronneita ketjuja. Koska hahmot ovat kuvassa lähekkäin ja arkisen oloisissa vaatteissa, tulkitsem, että kuvassa ovat isä ja poika, eikä esimerkiksi opettaja ja oppilas.

Kuva 2: PS Lukion Psykologia 2 2007,132.

Pragmaattisella tasolla analyysiin tulee mukaan myös kuvan konteksti. Kuva on Otavan kehityspsykologia kirjan luvusta, jossa käsitellään aikuisuutta ja siihen liittyvää vastuunkantamista. Kuva on kappaleen inforuudussa, jonka otsikko on ”Kasvattajan tärkeimpiä tehtäviä: 1) Turvallisen ja virikkeisen kasvuympäristön järjestäminen lapselle, 2) Ohjaavien ja tukevien vuorovaikutussuhteiden tarjoaminen, 3) Rakkauden osoittaminen ja rajojen asettaminen.” Kuva on kohdan yksi ja kaksi välissä. Tekstissä kerrotaan, että vanhemmat voivat edistää lastensa kehitystä järjestämällä tilanteita, joissa lapsi suorittaa tehtävää vanhemman seurattessa vierestä ja tarvittaessa auttaessa. (PS Lukion Psykologia 2 2007, 132.) Kuvan voi nyt tulkita tekstin yhteydessä niin, että ketjujen asettaminen paikoilleen on esimerkki tilanteesta, jossa vanhempi seuraa vierestä lapsen opettellessa uutta taitoa. Näin pragmaattinen taso tukee semanttisen tason tulkintaa, jonka mukaan isä auttaa poikaa laittamaan takaisin polkupyörästä irronneita ketjuja.

Myös tämän kuvan representaatiota voidaan tarkastella tarkemmin kysyen, mitä representoidaan, miten, miksi ja missä (Squires 1999, 201-203). Kyseisessä kuvauksessa representoidaan vanhemman ja lapsen ohjaavaa vuorovaikutussuhdetta ja isyyttä. Ohjaavaa vuorovaikutussuhdetta representoidaan esittämällä vanhempi auttamassa lasta pyörän ketjujen kanssa. Samalla representoidaan myös äitiydestä poikkeavaa isyyttä, esittämällä nimenomaan isä ja poika kodin

ulkopuolella ajoneuvoihin liittyvän toiminnan parissa. Äitiydestä poikkeava isärepresentaatio on muodostettu vahingossa tai sitten on tietoisesti haluttu osoittaa, että myös isää ja mielen mallia tarvitaan lasten hoidossa, kun poikalapsille täytyy opettaa ajoneuvoihin liittyviä asioita.

Yhteenveto

Representaatio on jonkun esittämistä jonkinlaisena (Sarpavaara 2004, 32). Yläpuolella olevissa kuvauksissa naiset ja miehet esitetään toisistaan poikkeavalla tavalla perhe-elämän piirissä. Esityksestä huolimatta kaikki todelliset äidit eivät ole perheessä pääasiallisesti vastuussa kotitöistä ja lasten hoitamisesta eivätkä kaikki isät opeta lapsilleen polkupyörän korjausta. Mutta näin sukupuoli kirjosten kuvissa kuitenkin representoidaan ja representaatioiden avulla sukupuolten erilaiset paikat ja toimijuudet luonnollistuvat (Hall 1999, 189, 193). Analysoimistani kuvista havaitaan siis, että oppikirjojen kuvissa tuotetaan tietynlaista tietoa sukupuolten kyvyistä ja ominaisuuksista. Kuvaukset kumpuavat yhteiskunnallisesta sukupuolijärjestelmän diskurssista, mutta osallistuvat samalla myös sen uusintamiseen. Sukupuolijärjestelmän diskurssissa sukupuolieroa rakennetaan erojen kautta; miehille ja naisille esitetään toisistaan poikkeavia rooleja ja toimijuuksia. (Rossi 2010, 272.)

Kirjojen kuvissa naisten toimijuuksiksi perhe-elämän piirissä piirtyvät perinteiset naiseuteen liitetyt hoivatyön muodot, kuten lasten vahtiminen, ruuanlaittaminen ja tiskaaminen. Miehet esitetään perhe-elämässäkin usein kodin ulkopuolella, ajoneuvojen asiantuntijoina ja miehen mallina poikalapsille. Tämä asetelma uusintaa yhteiskunnan sukupuolijärjestelmän diskurssia ja vakiinnuttaa tietynlaista tietoa eri sukupuolten luontaisista toimijuuksista. Sukupuolijärjestelmää, käsitystä sukupuolten erilaisista taipumuksista ja luontaisesta heteroseksuaalisuudesta, ei perhe-elämän osa-alueilla kyseenalaisteta, vaikka näin olisi psykologian opetussuunnitelman perusteiden perusteella voinut olettaa. Toisaalta perinteistä sukupuolijärjestystä tuskin tyrkytetään kirjojen kuvissa tahallaan; vaikuttaa siltä, että kuvat on lisätty tekstin yhteyteen vain kirjan psykologiaan liittyvien tietojen havainnollistamiseksi.

7.2. Koulutus ja työelämä

Analysoin seuraavaksi tarkemmin kahta työelämään ja opiskeluun liittyvää tyypillistä kuvausta. Koska naisia esitettiin ammateissa huomattavasti miehiä harvemmin, mutta opiskelijana huomattavasti useammin, otin tarkasteluuni kuvan, jossa esiintyy naisopiskelija. Koska miehiä esiintyi naisia huomattavasti useammin johtamiskuvauksissa, analysoin tarkemmin erästä miesjohtajuuden kuvausta.

Opiskelevat naiset

Oheinen kuva on Otavan Psykologian perusteiden ja oppimisen kurssin oppikirjasta. Kuva on puolet kirjan sivusta kattava suuri valokuva. Kuvan tapahtumapaikka on sisätila, jossa on paljon kirjahyllyjä. Huoneessa on suuri ikkuna, josta näkyy ulkona oleva vaaleanpunakukkainen puu ja polkupyöriä. Kuvan ympäristö on siis todennäköisesti kirjasto. Kuvassa esiintyy nuori naishahmo, jolla on vaaleat kiinni laitetut pitkät hiukset. Hän on hoikka ja on pukeutunut tummaan pitkähihaiseen paitaan, tummiin housuihin ja avokkasiin. Naisen vieressä lattialla on laukku. Nainen istuu penkillä ja hänen kätensä ovat pöydällä. Katse kohdistuu käsissä olevaan pieneen kirjaan. Nämä ovat kuvan ilmeisimmät tulkinnat.

Kuva 3: PS Lukion Psykologia 1 2007, 106.

Kirjojen ja lukeneisuuden voidaan lisäksi viitata oppineisuuteen. Toisaalta lukemiskuvauksien voidaan ajatella viestittävän ahkeruudesta. Hahmon siisti ulkonäkö ja pitkät vaaleat hiukset viestivät kyvystä pitää huolta omasta ulkonäöstä. Hahmon olemus vaikuttaa rauhalliselta ja vakaalta. Taustalla olevan vaaleanpunakukkaisen puun takia kuvasta jää herkkä ja kaunis vaikutelma. Pragmaattiseen tasoon päästään kiinni, kun katsotaan kuvan alapuolella olevaa tekstiä. Siinä on kyse koulumenestyksestä ja oppimisesta. Tekstissä painotetaan, että koulumenestyksen kannalta keskeisintä älykkyyden ja ahkeruuden sijaan ovat oppimismenetelmät. (PS Lukion psykologia 1 2007, 106.) Tekstin perusteella kuvan nainen on helppo tulkita kirjastossa opiskelemissa olevaksi opiskelijaksi. Koska tekstissä puhutaan oppimisesta ja koska tapahtumapaikka on kirjasto, ei kuvan henkilöä tule helposti tulkittua vaikkapa itsenäistä työtä tekeväksi tutkijaksi.

Tällä kuvalla representoidaan opiskelijaa esittämällä hahmo lukemaan kirjaa kirjaston näköiseen ympäristöön oppimista käsittelevän tekstin yhteyteen. Toisaalta kirjassa representoidaan myös nainen opiskelijana. Vaikutelmaa tukee varsinkin naisopiskelijakuvauksien toistuvuus ja miesopiskelijakuvausten puuttuvuus. Koska naisopiskelija representaatiot esitetään naisvaltaiseksi tiedetyn alan oppikirjassa, voi olla, että niiden tarkoitus saada psykologian opiskelijoiden valtarehmä, eli naiset, näkemään kuvan kautta itsensä.

Johtavat miehet

Esittelen alapuolella yhtä kirjojen johtajuuskuvausta. Siinä on toinen niistä kuvista, joissa mieshahmo on nostettu neuvottelutilanteessa muiden työntekijöiden yläpuolelle siten, että hänet voi helposti tulkita johtajaksi, vaikkei asiaa suoraan tekstissä sanotakaan.

Kuva 4: Sosiaalipsykologia 2008, 128.

Yläpuolella oleva kuva on pienehkö vaaleansävyinen valokuva. Kuvan tapahtumapaikkana näyttäisi olevan jonkinlainen neuvottelutila. Seinät ovat vaaleat ja hahmot istuvat ruskean pöydän ääressä, lukuun ottamatta seisovaa hahmoa. Kuvassa voidaan tulkita esiintyvän kuusi hahmoa. Kolmesta heistä näkyy liian vähän analysoitavaksi: yhdestä vain kädet, toisesta vain päälaki ja kolmannesta hieman poskea ja käsiä. Siitä syystä keskityn kolmeen eniten näkyvään hahmoon. Vain yksi kuvan hahmoista seisoo muiden istuessa. Seisova hahmo näyttää noin 30-vuotiaalta mieheltä. Hänellä on tummat lyhyet hiukset ja yllään siisti valkoinen kauluspaita, ruskea kravatti ja tummat housut. Hahmo nojaa edessään olevaan tuoliin rennon oloisena. Hän hymyilee ja hänen katseensa kohdistuu pöydän toiselle puolelle hahmoihin, joita ei näy kunnolla.

Seisovan hahmon oikealla puolella on kaksi muuta hahmoa. Ensimmäinen heistä on hieman seisovaa vanhemman näköinen mieshenkilö. Hänellä on lyhyet hiukset ja mahdollisesti silmälasit. Yllään tälläkin hahmolla on valkoinen kauluspaita ja ruskea kravatti. Mieshahmo istuu pöydän ääressä ja hänen kätensä ovat pöydällä. Hän vaikuttaisi nauravan ja hänen katseensa kohdistuu alaspäin. Tämän hahmon vieressä istuu naishahmo. Tämä on nuori aikuinen ja hänellä on pitkät kiharaiset vaaleat hiukset. Yllään naishahmolla on vaaleansininen hihatton paita. Nainen istuu ja hänen kätensä näkyvät vain osittain. Hahmo nauraa ja hänen katseensa kohdistuu pois kuvasta. Kuvan henkilöillä näyttäisi olevan hauskaa, mutta neuvotteluhuoneen näköinen tapahtumapaikka

ohjaa tulkitsemaan tilanteen esimerkiksi työpaikan sisäiseksi palaveriksi eikä vapaa-ajan tapaamiseksi. Sukupuolikoodi näyttäisi ohjaavan pukeutumista jonkin verran, sillä kumpikin mieshahmoista on pukeutunut samanlaisiin vaatteisiin; valkoiseen kauluspaitaan ja beigeen kravattiin. Naisella on vaaleansininen hihatton paita, joka poikkeaa hieman miesten keskenään samanlaisista vaatteista. Valkoista kauluspaitaa ja kravattia voidaankin pitää miestyypillisenä pukeutumisena, vaikkei naisilta varsinaisesti ole näiden vaatekappaleiden käyttöä kielletty.

Lisään tulkintaan myös pragmaattisen tason, eli tulkitsemme kuvaa myös kontekstissaan. Kuva on peräisin sosiaalipsykologian oppikirjan osiosta, jossa käsitellään luottamusta ja yhteiskunnan taloudellista kilpailukykyä. Tekstissä puhutaan siitä, kuinka luottamus on suurinta maissa, joissa pyritään tasa-arvoisuuteen. Kuvan kuvatekstissä lukee: ”Moniin muihin maihin verrattuna suomalaisten johtajien ja alaisten suhteet ovat varsin epämuodollisia. Tasa-arvo onkin yhteydessä ihmisten väliseen luottamukseen.” (Sosiaalipsykologia 2008, 128.) Kuvateksti ohjaa tulkitsemaan, että kuvassa esitetään johtaja alaisineen. Muita korkeammalla oleva seisova mieshahmo tulee helposti tulkittua tämän työpaikkakuvauksen johtajaksi, jolla on hyvät välit alaisiinsa.

Kuvassa representoidaan hyvää työilmapiiriä ja miesjohtajuutta. Hyvää työilmapiiriä representoidaan kuvan oheisella tekstillä ja kuvan hahmojen iloisilla ilmeillä. Kuvan konnotiivisella tasolla representoidaan myös miesjohtajuutta, esittämällä kuvaus seisovasta miesjohtajasta. Kuvaus on luotu havainnollistamaan tekstiä eikä johtajan sukupuolta ole varmaankaan mietitty.

Yhteenveto

Representaatioiden avulla voidaan kyseenalaistaa tai vahvistaa yhteiskunnan jaotteluita. Suomalaiset koulutusalat ja työmarkkinat ovat vahvasti sukupuolen mukaan eriytyneet, ja eriytymistä ohjaavat käsitykset sukupuolen erilaisista luontaisista taipumuksista. (Julkunen 2010, 131-135.) Psykologian oppikirjojen kuvaukset osallistuvat näiden erottelujen tukemiseen. Miehiä esitetään työelämässä huomattavasti naisia runsaammin ja asiantuntijatehtävissä. Lisäksi miehiä esitetään hierarkkisesti naisia korkeammalla ja johtotehtävissä. Kuvaavaa on, että oikeastaan ainoa ”ammattiala”, jossa naiset esitetään selvästi miehiä useammin, ovat opiskelijat. Samalla tiedetään sekin, että naiset ovat yhteiskunnassamme jo miehiä koulutetumpia, mutta silti huonommin palkattuja. Oppikirjat välittävät kuvien representaatioissa tämän tiedon, mutta eivät tarjoa sille selityksiä tai kyseenalaistamismahdollisuutta.

On ongelmallista, ettei kuvissa representoida stereotypiasta poikkeavilla aloilla työskenteleviä miehiä ja naisia, esimerkiksi kasvatustehtävissä työskenteleviä miehiä tai johtotehtävissä olevia naisia. Kuvaamalla miehiä naisia useammin työelämässä, ja useammin johto- ja asiantuntijatehtävissä, korostetaan sukupuolijärjestelmän diskurssia, jossa työelämä on ensisijaisesti miehistä aluetta. Kun samalla naisia kuvataan useimmin perhe-elämän piirissä, on selvää että kirjojen kuvissa representoidaan sukupuolten perinteistä työnjakoa. Samalla tieto sukupuolten paikoista ja hierarkioista luonnollistuu; diskursiivisilla representaatioilla on kyky esittää historian saatossa muotoutunut jako asioiden luontona (Barthes 1994, 190).

7.3. Harrastukset

Tässä luvussa analysoin kahta tyypillistä vapaa-ajan piiriin kuuluvaa esitystä. Valitsin analyysin kohteeksi kaksi vapaa-ajan representaatiota, jotka kuvaavat keskeistä osaa aineistossani esitetyistä vapaa-ajan toimijuuksista. Ensimmäinen kuva edustaa sitä, kuinka miehet yleensä representoidaan harrastusten parissa ja toinen kuvastaa aineistolleni tavallista tapaa representoida urheilevia naisia.

Pelaavat miehet

Alapuolella on kuvaus, jossa esitetään miespuolisia jääkiekon pelaajia. Kuvassa on läsnä myös fyysisyyteen tai aggressiivisuuteen liittyvä elementti, joka kuitenkin näyttäisi olevan hallinnassa ja kuuluvan peliin. Analysoin kuvaa semioottisesti.

Kuva 5: Mielen maailma 1, 2004, 69.

Yläpuolella oleva kuva on mustavalkoinen piirroskuva. Kuvan tapahtumaympäristöksi voi etualalla olevien hahmojen jääkiekkovarusteiden ja taustalla olevan yleisön perusteella päätellä jääkiekkopelin ja sen yleisön. Kuvassa on useita hahmoja, mutta parhaiten erottuvat etualalla olevat pelaajat ja katsomossa seisomaan noussut pelaajan näköinen kannattaja. Kuvan etummaisina hahmoja on tummaan pelipaitaan, kypärään, luistimiin ja vaaleisiin housuihin sonnustautunut mieshahmo. Hänellä on kädessään jääkiekkomaila, ja hän näyttäisi taklaavan toista pelaajaa reunusta vasten ja hymyilevän. Taklattava pelaaja näyttää myös mieheltä, mutta on pukeutunut vaaleampaan pelipaitaan. Pelaajan maila lentää kädestä taklauksen voimasta ja hänen ilmeensä näyttää kärsivältä. Kuvan kolmas muista erottuva hahmo on yleisön joukosta seisomaan noussut mieshahmo. Tällä on yllään samanlainen tumma paita kuin taklaavalla pelaajalla ja hän on kohottanut kätensä ilmaan. Kädessään hänellä on jääkiekkomaila ja jokin toinen esine. Pelaajan ilme näyttää iloiselta, jopa riehakkaalta. Katsomossa olevien ihmisten ilmeet vaihtelevat. Jotkut seuraavat peliä innokkaasti tai kauhistuneina näköisinä, jotkut vilkuilevat paheksuvasti seisomaan noussutta kannattajaa. Kuvaa tulee tulkittua siten, että meneillään on jääkiekkopeli, jossa on meneillään raju taklaustilanne, josta fanaattinen kannattaja innostuu.

Pragmaattinen taso aukeaa kun huomataan, että kuvan kuvatekstissä puhutaan väline-ehdollistumisesta. Kuvatekstissä kerrotaan kuinka yleisön kannustus palkitsee pelaajia ja innostaa näitä hyökkäyksiin, vaikeivätkin nämä tätä tiedostaisikaan. Kuvateksti laittaa ajattelemaan, että

katsojien riehakas kannustus on palkinnut ja innostanut pelaajaa pelaamaan tavallista rajummin. Pelaajan raju taklaus saa myös innokkaan kannattajan huutamaan ja nousemaan seisomaan. Sekä pelaaja että seisomaan noussut kannattaja tuntuvat olevan rajusta taklauksesta riemuissaan. Kuvassa nivotaan yhteen paitsi ajatus jääkiekosta miesten lajina, myös ajatus siitä, että väkivalta kuuluu lajiin ja innostaa erityisesti miehiä.

Kyseisessä kuvassa representoidaan jääkiekkoilijan väline-ehdollistumista ja miesurheilijaa. Denotiivisesti eli ilmeisesti representoidaan jääkiekkoilijan väline-ehdollistumista kuvatekstin avulla ja esittämällä kuvassa kuinka yleisön kannustus kannustaa myös pelaajaa. Kuvan tarkoitus tässä mielessä on havainnollistaa opetusta. Samalla representoidaan kuin vahingossa miesurheilija vauhdikkaana ja väkivaltaisena.

Tanssivat naiset

Seuraavaksi analysoin kuvausta, jollaisessa naiset usein vapaa-ajalla esitetään. Kun miehiä esitetään joukkuelajien harrastajina, naiset kuvataan usein tanssillisten ja esteettisten lajien harrastajina, ja kauniisiin esiintymispukuihin pukeutuneina.

Kuva 6: PS Lukion psykologia 4 2007, 7.

Koska naisia esitetään useimmiten tanssillisen esittävän liikunnan parissa, käsittelen seuraavaksi yläpuolella olevaa taituintiryhmää esittävää kuvaa. Kuva on valokuva, jossa on kirkkaat värit ja voimakas kontrasti. Kuvan tapahtumapaikkana näyttäisi olevan uima-allas. Hahmot makaavat vedessä selällään ja veden voimakas sinisyys viittaa uimahalliin, jossa voimakkaan sininen altaan pohja saa myös veden näyttämään siniseltä. Kuvassa on kuusi hahmoa. Heillä on yllään

punakeltaiset naisten uima-asun malliset esiintymisasut ja heidät tunnistaa nuoriksi naisiksi. Naisilla on tummat kiinni olevat hiukset ja he ovat hoikkia. Hahmot makaavat vedessä selällään, ympyränmuotoisessa muodostelmassa, pääläet toisiaan kohden. Osan hahmoista kasvot ovat kuvaajaan päin, osa on kuvaajasta katsoen ylösalaisin. Hahmot hymyilevät ja nauravat ja heidän katseensa kohdistuu ylöspäin. Hahmojen toiminta on esteettisesti kauniin kelluntakuvion muodostamista.

Koska kuvan hahmot hymyilevät ja nauravat, tulee urheilusuoritus helposti tulkittua helpoksi ja vaivattomaksi. Paljaiden reisien voisi tulkita lähettävän myös seksuaalisviritteisiä viestejä. Kelluntaa, edes muodostelmassa, ei helposti tule miellettyä oikeaksi urheiluksi. Vantaan Uimarit ry:n nettisivuilla lajin kerrotaan olevan vaativa ja yleisöystävällinen. Taitouimarille välttämättömiksi ominaisuuksiksi listataan muun muassa hyvä uimataito, kestävyys ja voima, hyvä koordinaatiokyky ja notkeus. (Vantaan taitouimarit ry 2010.)

Kyseinen kuva on tunteita ja motivaatiota käsittelevän psykologian kurssin ensimmäisen luvun alussa. Kuvan yläpuolella on aihepiiriin johdattelevia lauseita, joissa pyydetään pohtimaan motivaation vaikutusta käyttäytymiseen ja ihmisen psyykkisiä ja sosiaalisia motiiveja. (PS Lukion psykologia 4 2007, 7.) Kuva on laitettu kirjan sivulle kenties koristukseksi tai ehkä kuvassa yritetään representoida hyväntuulisia naisurheilijoita, joilla on halua ja motivaatiota lajin harrastamiseen. Kuvan yhteydessä olevat motivaatiota käsittelevät kysymykset johdattavat opiskelijat miettimään mihin tekemiseen heillä itsellään on psyykkisiä tai sosiaalisia motiiveja. Toisaalta kuvaus yhdessä kirjan muiden naisurheilijakuvausten kanssa representoi myös tietynlaista käsitystä naisurheilijoista yleisemmin. Konnotiiviselta merkitykseltään kuva jähmettää naisurheilijat kauniiksi, paljastavissa esiintymisasuissaan hymyileviksi tanssiurheilun harrastajiksi. Tämä kuva vahvistaa käsitystä siitä, että naisten urheilu on miesten urheilusta poikkeavaa. Naisten urheilusuoritus voi olla raskas ja vaikea, mutta kauneus ja hymy antavat vaikutelman liikkeen keveydestä ja helppoudesta.

Yhteenveto

Sukupuolen diskurssissa myös urheilulajit näyttäisivät olevan eriytyneet sukupuolen mukaan. Psykologian oppikirjoissa miehet ja naiset representoidaan erilaisten urheilulajien parissa; ja näin luonnollistetaan käsityksiä miesten ja naisten ominaisuuksista. Miehet esitetään joukkuepelien ja

seikkailulajien harrastajina ja samalla miehiin liitetään vauhtiin ja voimaan liittyviä ominaisuuksia. Toisinaan miesten urheilukuvauksiin liitetään myös väkivaltaan liittyvä elementti; mutta ei hätää, taklaukset kuuluvat jääkiekkoon. Naiset puolestaan representoidaan esteettisen ja rauhallisen urheilulajin harrastajina, jossa lajiin kuuluu paljastava esiintymisasu. Kuvissa representoidut naiset näyttävät nauttivan urheilusuorituksesta ja mahdollisesti yleisön ihailevista katseista. Samalla hymy luo illuusion urheilusuorituksen keveydestä.

Myös urheilukuvauksien myötä vahvistetaan ja uusinnetaan sukupuolidiskurssiin kuuluvaa sukupuolijakoa ja käsitystä sukupuolten toisistaan poikkeavista ominaisuuksista. On havaittu, että esittämällä eri sukupuolta olevia ihmisiä systemaattisesti toisistaan poikkeavalla tavalla, uusinnetaan representaation keinoin sukupuolten järjestystä (Seppänen 2005, 11). Naiset ja miehet esitetään toisistaan erillään homososiaalisissa ryhmissä harrastamassa toisistaan poikkeavia lajeja. Representaatioissa miehiin yhdistetään voima ja aggressiivisuus, naisiin liitetään esteettisyys ja seksuaalinen viehättävyys. Kuvaavaa sukupuolijaolle on myös se, että vaikka kirjoista löytyy joitain harvoja kuvauksia, joissa naiset tai tytöt harrastavat ”miesten lajeja” kuten jalkapalloa, eivät tytöt ja pojat pelaa näitä lajeja keskenään. Näin urheilun sukupuolijako ylläpitää myös jakoa homososiaaliin mies- ja naisharrasteryhmiin.

7.4. Parisuhde ja ystävyys

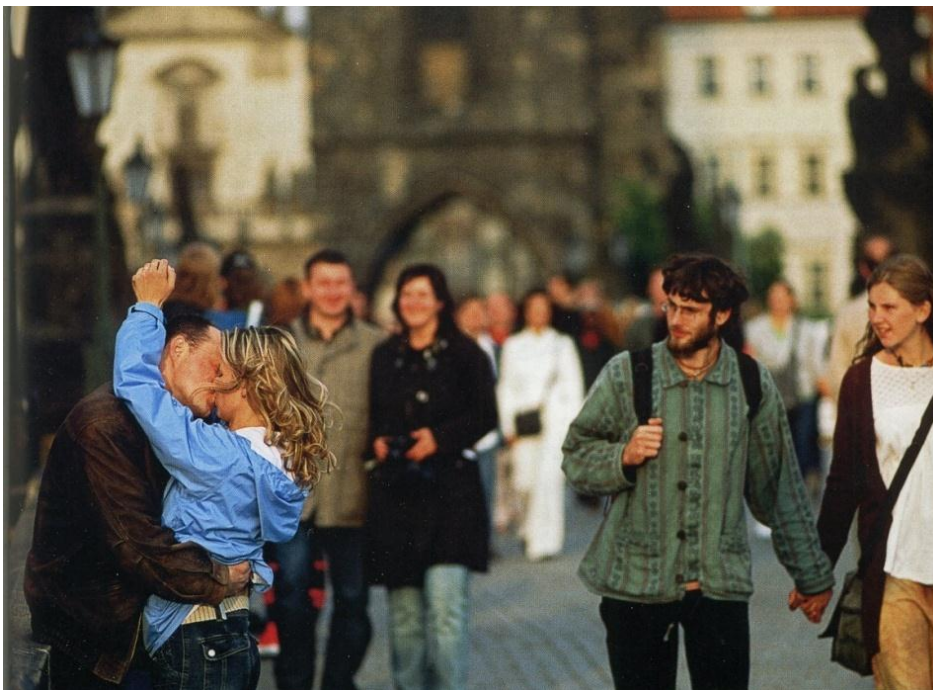
Tässä kappaleessa olen valinnut tarkempaan analyysiin kaksi ihmissuhteisiin liittyvää kuvausta, jotka kuvastavat aineistoni yleisiä piirteitä. Ensimmäinen kuva esittää sitä, millaisissa suhteissa miehet ja naiset useimmiten esitetään yhdessä ja toinen kuva sitä, millaisissa suhteissa samaa sukupuolta olevat hahmot representoidaan keskenään.

Rakkaus

Koska kirjoissa oli paljon heteroseksuaalisia pariskuntia esittäviä kuvauksia, analysoin tarkemmin erästä näistä. Alapuolella oleva kuva on puolet kirjan sivusta peittävä valokuva, joka on tarkennettu etualalla oleviin pariskuntiin. Myös taaempana on ihmisiä, mutta he näkyvät epäselvemmin. Kuvan

taustalla näkyy katukiveystä, katuvaloja, rakennuksia ja paljon ihmisiä. Kuvan tapahtumapaikka on näin ollen todennäköisesti jonkin kaupungin kadulla. Kuvan vasemmassa etureunassa on kaksi hahmoa, jotka suutelevat toisiaan. He ovat melko nuoren näköisiä. Toisella on lyhyet hiukset, pakeneva hiusraja ja yllään ruskea takki. Hänet tulkitseen mieshahmoksi. Toisella on pitkät vaaleat hiukset ja vaaleansininen takki. Hänet tulkitseen naishahmoksi. Kuvasta voidaan tunnistaa myös kaksi muuta pariskuntaa. Etualalla olevan parin takana on hieman epätarkasti erottuva pariskunta. Parin vaaleatakkinen hahmo tulee tunnistettua mieheksi ja tummatakkinen naiseksi. He ovat kuvassa hyvin lähekkäin ja heidät voi tulkita heteroseksuaaliseksi pariskunnaksi. Kuvan oikeassa alalaidassa hahmottuu kolmas heteroseksuaalinen pariskunta. Tässä kuvauksessa vihreäpaitainen parrakasmieshahmo pitää kädestä vaaleaan paitaan ja ruskeaan villatakkiin sonnustautunutta pitkähiuksista naishahmoa.

Toisiaan suutelevan pariskunnan kasvoja ei näy kunnolla. Mieshahmo on kietonut kätensä naisen vyötärölle ja naishahmo nostanut ainakin toisen kätensä miehen niskan taakse. Taka-alalla olevan sumeasti näkyvän pariskunnan ilmeet näyttävät hilpeiltä. Oikeassa alalaidassa näkyvä pariskunta katsoo suutelevaa pariskuntaa ja heidän ilmeensä näyttävät kummeksuvilta.

Kuva 7: Mielen maailma 5 2007, 191.

Kuva on WSOY:n Mielen maailma-sarjan Persoonallisuuden ja mielenterveyden kurssikirjan rakkautta käsittelevää osiota kuvittava kuva. Tekstissä puhutaan rakkauden eri muodoista. Rakkaus määritellään tekstissä voimakkaaksi tunteeksi, joka voi kohdistua ihmisiin, mutta myös asioihin kuten isänmaahan. Rakkauden eri muotoja mainitaan olevan lukemattomia ja romanttisen rakkauden oppikirja tietää suhteellisen uudeksi ilmiöksi. Kirjan teksti on melko avoimen pohdiskeleva, mutta osio on kuvitettu puolen sivun kokoisella kuvalla, joka nostaa romanttisen, miehen ja naisen välisen rakkauden, rakkauden muodoista tärkeimmäksi. (Mielen maailma 5 2007, 191). Etualalla oleva pariskunta suutelee kiihkeästi ja vierestä kävelevä toinen pari näyttäisi katsovan heitä hieman kummissaan. Koska toinenkin pariskunta pitää toinen toistaan kädestä kiinni, ei ehkä ole mieltä olettaa heidän kummastelevan toisen parin heteroseksuaalisuutta. Ehkä kummastuksen kohteena on hellyyden julkinen osoittaminen ja kuva saattaa näin keskustella heteroseksuaalisen hellyyden soveliaista esiintymistiloista.

Kuvassa representoidaan rakkautta ja heteroseksuaalisuutta. Kuvaus representoi denotiivisesti rakkautta esittämällä rakastuneen pariskunnan. Näin representaatiolla havainnollistetaan rakkautta käsittelevää tekstiosiota. Konnotiivisesti kuvaus representoi myös heteroseksuaalisuutta esittämällä rakastavaisiksi eri sukupuolta olevat hahmot. Kuvauksen selkeä tarkoitus on havainnollistaa rakkautta, mutta samalla se havainnollistaa myös heteroseksuaalista parisuhdetta rakkauden sopivimpana esiintymispaikkana.

Ystävyys

Alapuolella oleva kuva on peräisin Otavan tunteita ja motivaatiota käsittelevän kurssin kirjasta. Kuva on piirroskuva, jossa on melko voimakas väritys. Kuvassa on kaksi naispuoleista hahmoa. Heidän rintojaan on korostettu hieman kenties tulkinnan vahvistamiseksi. Kummallakin hahmolla on tummat pitkät hiukset ja he ovat kietoutuneina ruskeanpunaiseen ja vaaleansiniseen pyyhkeeseen. Hahmot istuvat vierekkäin penkillä ja kummankin katse kohdistuu eteenpäin. Hahmot hymyilevät ja näyttävät tyytyväisiltä. Kuvan ympäristö näyttäisi olevan saunan terassi. Tätä tulkintaa tukee kyltti jossa lukee ”sauna” ja vasemmassa ylälaidassa roikkuva saunavihta ja penkin alla oleva puukori. Naiset ovat siis todennäköisesti tulleet saunasta ulos vilvoittelemaan.

Kuva 8: PS Lukion psykologia 4 2007, 44.

Kuvan oheisessa tekstissä käsitellään ihmisen liittymisen tarvetta. Kuvan vieressä olevassa tekstissä kerrotaan eri ihmisten liittymisen tarpeen olevan erilaista. Toisilla on voimakas seurallisuuden tarve ja he ovat mielellään tekemisissä muiden kanssa. Ihmisillä kerrotaan voivan olla myös voimakas läheisyyden tarve, jolloin heillä on vähemmän, mutta läheisempiä ihmissuhteita. (PS Lukion psykologia 4 2007, 44.) Kuvatekstissä ei puhuta eri sukupuolten taipumuksista, mutta yhdessä kahdestaan saunovat naiskaverukset tulee tulkittua läheisyyttä ihmissuhteissaan arvostaviksi. Tekstin kautta myös vahvistuu tulkinta siitä, ettei kuva esitä lesbopariskuntaa vaan läheisiä ystävyksiä.

Kyseinen kuvaus representoi ystävyyttä ja homososiaalisuutta. Kuvaus representoi denotiivisesti ystävyyttä esittämällä ystävykset tyytyväisen näköisinä saunan terassilla. Representaatio on luotu havainnollistaakseen kirjan seurallisuutta käsittelevää tekstiä. Konnotiivisesti kyseinen kuvaus representoi kuitenkin myös homososiaalisuutta. Sen se tekee esittämällä nimenomaan samaa sukupuolta olevia ystävyksiä. Ääneen lausuttu tarkoitus on havainnollistaa kirjan tietoja, mutta samalla kuvaus tulee havainnollistaneeksi myös yhteiskunnallista tietoa homososiaalisuudesta ja siitä kuinka toveruus kuuluu ensisijaisesti samaa sukupuolta olevien välille.

Yhteenveto

Sukupuolijärjestelmän pohjana on nähty heterosuhteutunut todellisuus ja luonnollistetut heterosuhteet (Liljeström 1996, 131-132). Sukupuolen idea on kehittynyt seksuaalidiskurssissa, jossa tietyt anatomiset elementit niputettiin kuvitteelliseksi ykseydeksi, sukupuoleksi, jonka avulla voitiin perustella heteroseksuaalisuutta ja esittää se luonnollisena. (Foucault 1998, 110-112.) Sukupuolia ja käsitystä sukupuolten erilaisista luontaisista ominaisuuksista valvotaan ja säännellään osittain heteroseksuaalisuuden varmistamiseksi. (Butler 2006, 21.) Psykologian oppikirjoissa ei juuri kyseenalaisteta heteroseksuaalisuutta. Perhe-elämä-, seksuaalisuus- ja rakkausosioiden kuvittaminen esityksillä, joissa representoidaan heteroseksuaalisia perheitä ja pareja, on omiaan pönkittämään tietynlaista käsitystä heteroseksuaalisista rakkaussuhteista eri sukupuolta olevien ihmisten luonnollisimpana kohtaamispaikkana. Heteroseksuaalisuutta perustellaan kirjojen seksuaalisuusosioissa biologialla ja oppimisella. Sen sijaan kirjan rakkausosiossa, sinänsä epäbiologiseen tunnetilaan liittyen ei käydä keskustelua siitä, voisiko rakkaussuhde muodostua yhtä hyvin myös samaa sukupuolta olevien välille.

Kirjojen kuvissa toverukset representoidaan usein samaa sukupuolta olevina.

Sukupuolijärjestelmässä sukupuolten välisen hierarkian kannalta merkityksellisempiä ovat heteroseksuaalisten parisuhteiden sijaan miesten väliset homososiaaliset toverussuhteet (Jokinen 2000, 223, Liljeström 1996, 131). Niinpä kirjojen kuvissa miehet esitetään vapaa-ajalla harrastamassa urheilua yhdessä kaveriporukalla ja naiset representoidaan kahdenkeskisissä ystävyysuhteissa keskenään. Tämä esittämistapa uusintaa käsitystä, jonka mukaan keskenään erilaiset miehet vetävät toisiaan seksuaalisesti puoleensa, mutta ovat henkisiltä ominaisuuksiltaan liian erilaisia ystäväystymään keskenään. Mallin voidaan nähdä uudistavan homososiaalisuuden mallia, jossa naisten seura ei ole miehille tarpeeksi arvokasta muualla kuin seksin ja parisuhteen piirissä. (Jokinen 2000, 224; Julkunen 2010, 18.)

8. YHTEENVETO

Tarkastelin tutkielmassani kuinka eri sukupuolta olevien ihmisten toimijuutta representoidaan lukion psykologian oppikirjojen kuvissa. Yhteiskunnalliset diskurssit eli kulttuurimme yleiset käsitykset sukupuolten kyvyistä ja ominaisuuksista vaikuttavat siihen, millaisia representaatioita eri sukupuolta olevista ihmisistä muodostetaan (Hall 1999, 105; Jokinen 2000; 118). Lukion opetussuunnitelman perusteissa psykologiaa kuvaillaan kriittistä ajattelua kehittäväksi ja ihmisen toimintaa tutkivaksi tieteenä (Opetushallitus 2003, 190). Siksi oletin, että psykologian oppikirjoissa kyseenalaistettaisiin normatiivisia käsityksiä eri sukupuolille kuuluvista toimijuuksista.

Aiemmissa lähinnä peruskoulun oppikirjoista tehdyissä tutkimuksissa havaittiin, että eri sukupuolta olevat ihmishahmot esitetään oppikirjoissa toisistaan poikkeavalla ja stereotyyppisellä tavalla ja miehiä esitetään naisia enemmän (Palmu 2003, Lahelma 1992). Näistä tutkimuksista on kuitenkin jo aikaa ja ne on tehty peruskoulun oppikirjoista. Oletin, että lukion psykologian oppikirjoissa mies- ja naishahmoja esitettäisiin perinteisiä sukupuolirooleja rikkoen ja kyseenalaistaen. Toivoin perinteisiä sukupuolirooleja purettavan oppikirjoissa myös siksi, että näen sukupuolten väliset erot pitkälti sosiaalisesti rakentuneiksi (de Lauretis 2004, 37-38; Butler 2006, 235-236). Niinpä sukupuolten välisten erojen purkamisella tai toistamisella oppikirjojen representaatioissa voi olettaa olevan vaikutusta opiskelijoiden käsityksiin omista toimintamahdollisuuksistaan ja tätä kautta sukupuolidiskurssin uudelleenmuotoutumiseen.

Tarkastelin WSOY:n ja Otavan kustantamia lukion psykologian oppikirjoja ja erityisesti kirjojen kuvia. Etsin vastausta tutkimuskysymykseeni analysoimalla kuvia kahdella menetelmällä. Ensin analysoin aineistoani määrällisesti sisällönanalyysillä ja syvensin sitten analyysiäni tarkastelemalla aineistolleni tyypillisiä kuvia tarkemmin semioottisen kuva-analyysin keinoin. Ensimmäisellä analyysimenetelmällä selvisivät aineistoni yleiset piirteet ja toisella analyysimenetelmällä pääsin tarkastelemaan kuvan merkityksen muodostumisen prosessia. Tutkielmani tulokset voidaan hahmottaa neljällä kysymyksellä: millaisia mies- ja naistoimijuuksia kirjoissa representoidaan, missä ja miksi representoidaan ja mitä merkitystä muodostetuilla representaatioilla on. Ensimmäinen kysymys on ensisijainen tutkimuskysymykseni. Muut kysymykset ovat varsinaista tutkimusongelmaani täydentäviä, tutkimustulosten mahdollisia syitä selittäviä ja tutkimuksen merkitystä perustelevia.

8.1. Miesten ja naisten erilaisuus ja heteroseksuaalisuus

Tämä alaluku vastaa kysymykseen siitä, millaisia käsityksiä sukupuolten toimijuuksista kirjoissa representoidaan. Analysoin kirjojen kuvia sisällönanalyysillä ja laskin kuinka usein mies- tai naishahmoja esitetään erilaisten toimijuuksien parissa. Tässä vaiheessa jaoin aineistoni neljän teeman piiriin ja työstäni hahmottuivat perhe-elämän, työelämän, vapaa-ajan ja ihmissuhteiden kentät. Havaitsin, että miehiä esitetään naisia enemmän työelämän ja vapaa-ajan alueilla. Naishahmojen toimijuuksia representoidaan miehiä enemmän vain perhe-elämän piirissä. Kaikilla mainitsemillani elämän osa-alueilla miehille ja naisille annetaan kirjojen kuvissa toisistaan poikkeavia toimijuuksia.

Perheet esitetään kirjoissa naisesta, miehestä ja heidän lapsistaan muodostuviksi. Perhe-elämän alueella naiset representoidaan tekemässä kotitöitä ja huolehtimassa pienistä lapsista. Miehet puolestaan kuvataan puuhaamassa poikalasten kanssa ajoneuvoihin liittyviä asioita kodin ulkopuolella. Työelämässä miehet esitetään psykologian asiantuntijoina ja johtotehtävissä ja naiset kuvataan kasvattajina ja opiskelijoina. Miehet harrastavat kirjojen kuvissa ulkolajeja ja joukkuepelejä, naiset harrastavat tanssillista urheilua. Kirjojen kuvissa miehet esitetään väkivallan tekijöinä ja naiset tarkkailemassa ulkonäköään. Ihmissuhteissa miehet ja naiset representoidaan heteroseksuaalisissa parisuhteissa keskenään, mutta ystävyksinä vain samaa sukupuolta olevien kanssa.

Oppikirjoissa representoidut sukupuolen mukaan jakautuvat toimijuudet noudattelevat yhteiskuntamme yleisesti hyväksyttyjä käsityksiä ja ovat siis yhdenmukaisia yhteiskunnallisen diskurssin kanssa. Kotitöiden jakamista kartoittavissa tutkimuksissa on havaittu, että naiset tekevät miehiä enemmän kotitöitä (Tilastokeskus 2010a). Naiset huolehtivat miehiä enemmän myös lasten päivittäisistä tarpeista kuten siitä, että kaapissa on ruokaa ja lapsille on puhtaita vaatteita. Miehet kuitenkin leikittävät lapsia ja kuljettavat heitä harrastuksiin yhtä usein kuin naiset. (Jokinen 2005, 46.)

Myös kirjojen sukupuolittuneille työelämäkuvauksille löytyy malli muualta yhteiskunnasta. Suomalaisen työelämän on havaittu jakautuneen miesten ja naisten töihin. Naisvaltaisia aloja ovat

monet hoiva- ja hoitoalan ammatit, miesvaltaisia aloja taas ovat rakentamiseen ja tekniikkaan liittyvät alat. (Tilastokeskus 2010; Julkunen 2010, 232, 131.) Myös johtaminen on yhteiskunnassamme miesvaltaista; suurimpien yritysten pää- ja toimitusjohtajista vain 2% on naisia. Erityisen miehisiä ovat juuri talouselämän johtoasemat, jotka ovat Suomessa miehisempiä kuin EU:ssa keskimäärin. (Tiihonen 2002, 282; Tarkki & Petäjäniemi 1998, 43; Julkunen 2010, 135-136.) Yhteiskunnassamme löytyy toki myös naisjohtajia ja kotitöitä tekeviä miehiä ja kyse onkin paljolti siitä, kenen näkyvyys kirjojen representaatioissa taataan (Seppänen 2005, 15). Oppikirjoissa annetaan näkyvyyttä perinteisille mies- ja naistoimijuuksille rajoja rikkovien toimijuuksien kustannuksella ja vahvistetaan näin käsitystä miehistä ja naisista toisistaan erillisinä kategorioina.

Kirjojen sukupuolen mukaan eriytyneet urheiluharrastuksetkin kuvastavat yhteiskunnassa vallitsevaa jakoa. Urheilua on perinteisesti pidetty vahvasti maskuliinisena alueena ja suurin osa kirjan urheilukuvauksista on kuvitettu urheilevilla miehillä. Naiset harrastavat nykyisin monia perinteisesti miehiseksi luokiteltavia lajeja. Stereotyyppien tasolla vallitsee kuitenkin edelleen selkeä jako ”miesten” ja ”naisten lajeihin”. Myös oppikirjojen kuvissa tämä jako on selkeä ja miehet esitetään pelaamassa joukkuepelejä ja naiset tanssillisten lajien parissa. Samalla vahvistetaan myös käsitystä miesten ja naisten ominaisuuksista ja luontaisista kyvyistä (Tiihonen 2002, 270). Vaikka jotkut naiset harrastavat jääkiekkoa ja miehet voimistelua, heidät jätetään oppikirjojen kuvista pois. Miehistä maalataan kulttuurissamme mielikuvaa vallan, menestymisen, voiman ja heteroseksuaalisuuden hallitsijoina (Jokinen 2000, 217).

Tutkijoiden mukaan miesten miehiin kohdistama väkivalta on väkivallan yleisin ja hyväksytyin muoto kulttuurissamme. Ylivoimaisesti useimmissa poliisin tietoon tulleessa väkivallan tapauksessa tekijänä on mies. Myös Suomen vangeista suurin osa on miehiä. (Jokinen 2000, 21.) Näin psykologian kirjojen kuvaukset, joissa väkivaltaosioiden yhteyteen on laitettu kuvia keskenään nujakoivista miehistä, vahvistavat käsitystä väkivallasta miehisenä alueena. Samoin naisten esittäminen tarkkailemassa ulkonäköään tulee kulttuurista, jossa naisten ulkonäköön kiinnitetään erityisen paljon huomiota (Nykyri 2002, 35-36; Julkunen 2010, 192).

Kulttuurissamme miehet ja naiset esitetään toisistaan poikkeavalla tavalla ja asetetaan heteroseksuaalisiin suhteisiin keskenään (Butler 2006, 34). Psykologian oppikirjat eivät juuri kyseenalaista tätä järjestystä tai pohdi sen vaikutuksia tai syitä. Itsestään selvänä esitetty heteroseksuaalisuus tukee käsitystä kahdesta toisistaan poikkeavasta sukupuolesta. Tutkijat ovat havainneet, että miesten ja naisten ystävystymiselle on monia esteitä, sillä naisten yhteiskunnallinen

arvostus on miehiä alhaisempi. Myös tyttöjen ja poikien erilaiset harrasteet pitivät sukupuolia erillään. (Aapola 1992, 78-84.) Kirjojen kuvissa toverukset esitetään useimmiten samaa sukupuolta olevina. Miehet ja pojat esitetään urheilemassa yhdessä miesporukalla ja naiset representoidaan kahdenkeskisissä ystävyyssuhteissa keskenään. Tämä esittämistapa uusintaa käsitystä, jonka mukaan keskenään erilaiset miehet ja naiset vetävät toisiaan seksuaalisesti puoleensa, mutta ovat henkisiltä ominaisuuksiltaan liian erilaisia ystäväystymään. Mallin voidaan nähdä uudistavan homososiaalisuuden mallia, jossa naisten seura ei ole miehille tarpeeksi arvokasta – paitsi yhdellä areenalla – seksin ja parisuhteen piirissä (Jokinen 2000, 224). Ajatus miesten ja naisten perustavasta erilaisuudesta siis estää näitä ryhtymästä tasa-arvoisiksi ystäviksi, mutta kutsuu liittymään yhteen toisiaan täydentäviksi vastakohtapareiksi.

Sisällönanalyysin avulla aineistostani nouseva kuva ei tue tutkimuksen alussa asettamaani hypoteesia, jossa oletin psykologian oppikirjoissa kyseenalaistettavan perinteisiä sukupuolirooleja. Kirjoissa luodut representaatiot tukevat yhteiskuntamme perinteisiä sosiaalisia järjestyksiä. Tätä jakoa ja jaon muodostamista voidaan kutsua sukupuolen diskurssiksi tai sukupuoliteknologiaksi. Kirjojen kuvissa kuvatut toimijuudet luovat käsitystä sukupuolista, miehistä ja naisista, joille kuuluu elämän eri osa-alueilla erilaisia toimijuuksia, toimintatapoja ja asemia. Kuvissa toistetaan käsitystä myös näiden sukupuolten välisten heteroseksuaalisten parisuhteiden luonnollisuudesta. Tämä ei ole yllättävää, sillä yksi koululaitoksen tehtävistä on opettaa oppilaille yhteiskunnassa vallitsevia arvoja (Althusser 1984, 90-93; Lahelma 1992, 41-42). Se kuitenkin on yllättävää, että tätä toistoa on näin uskollisesti harjoitettava vielä lukioikäisten oppikirjoissakin ja oppiaineessa, jonka tarkoitus oli käsitellä ihmisen toimintaa ja opettaa opiskelijoita kriittiseen ajatteluun. Yhteiskunnassa vallitseva jako esitetään, mutta jaon syitä ei pohdita vaan jako näyttää luonnollisena.

Halusin selvittää merkitysten muodostumista tarkemmin ja siksi analysoin aineistolleni tyypillisiä kuvia vielä semioottisen kuva-analyysin keinoin. Tarkempi semioottinen tarkastelu osoitti samansuuntaisia tuloksia sisällönanalyysin kanssa. Samalla selvisi, ettei sukupuolia varmaankaan esitetä oppikirjoissa tietoisesti stereotyyppisellä tavalla; pikemminkin kyseessä näyttäisi olevan havainnollistamistapa. Esimerkiksi vanhemmuutta käsittelevän tekstin yhteyteen asetettu kuva äidistä ja lapsista representoi ensisijaisesti vanhemmuutta, mutta luo samalla myös stereotyyppistä kuvaa naisesta kotitöidentekijänä ja lasten hoivaajana. Valitsemani analyysitavat tukevat toisiaan, sillä yksittäinen stereotyyppinen esitys ei ehkä pönkittäisi käsitystä sukupuolten erilaisista ominaisuuksista, mutta toistuvat stereotyyppiset mies- ja naisesitykset ovat omiaan vahvistamaan

perinteisiä käsityksiä eri sukupuolten erilaisista kyvyistä ja ominaisuuksista. Tulokseni on tältä osin siis, että psykologian oppikirjojen kuvissa esitetään miehet ja naiset toisistaan poikkeavien perinteisesti miehille ja naisille asetettujen toimijuuksien parissa. Vastoin alussa asettamaani hypoteesia psykologian oppikirjoissa ei juurikaan kyseenalaisteta perinteisiä käsityksiä miehille ja naisille sopivista toisistaan poikkeavista toimijuuksista.

8.2. Koulutusjärjestelmän yhteiskunnalliset tehtävät ja itsestään selvät kuvat

Tässä alaluvussa vastaan kysymykseen siitä missä ja miksi tarkastelemani representaatiot on muodostettu. On havaittu, että kuvat tuottavat merkityksiä sosiaalisessa kontekstissaan, eli siinä ajassa ja paikassa jossa ne tuotetaan ja vastaanotetaan (Kupiainen 2007, 50-53). Tästä syystä on hyvä hahmottaa se konteksti, jossa psykologian oppikirjojen kuvien representaatiot tuotetaan. Oppikirjojen kuvat esiintyvät suomalaisen koulutusjärjestelmän piirissä. Ei ole salaisuus että koululla, myös lukiokoulutuksella, on opetustehtävien lisäksi myös kasvatuksellisia tarkoituksia (Opetushallitus 2003, 12). Tämä merkitsee, että oppilaille opetetaan varsinaisten opetusten lisäksi myös käytöstapoja ja sosiaalisia sääntöjä ja järjestyksiä. Koulun on nähty valmistavan oppilaita ja opiskelijoita työvoimaksi ja kelpoiksi yhteiskunnan jäseniksi. (Althusser 1984, 90-93; Lahelma 1992, 41-42.) Vaikka suomalainen koulutusjärjestelmä pyrkii sanojensa mukaan sukupuolten väliseen tasa-arvoon, koulu näyttäisi valmistavan opiskelijoita työvoimaksi ja yhteiskunnan jäseniksi tiettyjen sosiaalisten järjestysten mukaisesti ja kohti sukupuolen mukaan eriytyneitä koulutus- ja ammattialoja (Opetushallitus 2004, 14; Julkunen 2010, 232).

Tarkastelemieni representaatioiden tarkempi sijainti koulujärjestelmän sisällä ovat psykologian oppikirjat. Oppikirjat on useissa tutkimuksissa havaittu sukupuolikäsityksiltään melko normatiivisiksi ja jäykiksi. Niissä rakennetaan kategorioita toisistaan poikkeavista sukupuolista. Tarkastelin erityisesti oppikirjojen kuvia. On nähty, että sukupuolet saatetaan esittää stereotyyppisesti oppikirjojen kuvissa oppikirjan tekijän taloudellisten tai pedagogisten tarkoitusperien vuoksi (Seppänen 2005, 15). Oppikirjojen tärkein tavoite on tiedon välittäminen ja opetettavia asioita saatetaan epähuomiossa havainnollistaa stereotyyppisillä esityksillä miehistä ja naisista (Metso 1992, 277). Oppikirja, jossa asioita käsitellään yleisesti ymmärretyllä tavalla ja joka sisältää paljon kuvia, on myös hyvin kaupaksi menevä tuote (Hannus 1996, 13-14). Yhteiskunnallisen

sukupuolidiskurssin mukainen sukupuolten esittäminen palvelee siis kirjan pedagogisia ja taloudellisia tarkoituksia, sillä kaavamaiset sukupuolikuvaukset on helppo tunnistaa, ja näin ne havainnollistavat tekstiä tehokkaasti (Seppänen 2005, 15). Tämä osaltaan selittää sitä, että oppikirjojen tekijät ovat kuvittaneet oppikirjoja kuvauksilla, joissa sukupuolia esitetään perinteisellä tavalla.

Yhteiskunnalliset diskurssit ohjaavat representaatioiden muodostamista ja käsitykset sukupuolten erilaisista ominaisuuksista esiintyvät oppikirjoissa usein tekstin sijaan opetettavaa asiaa havainnollistavissa kuvissa. Kirjojen ideologinen materiaali piilee siis kirjojen kuvien itsestäänselvyyksissä. Kuvissa ei esitetä yhteiskunnassa ja kulttuurissa marginaalissa olevia asioita, vaan niissä markkinoidaan yhteiskunnallista valtaideologiaa, joka on useimmille opiskelijoille jo ennestään tuttua. (Selander 1991, 53-54.) Tarkastelemissani psykologian oppikirjoissa kirjojen tekstiosuudet vaikuttivat sukupuolineutraaleilta eikä eroja miesten ja naisten välillä mainittu tai kyseenalaistettu. Kuitenkin kuvissa esitetään yhteiskunnallisia itsestäänselvyksiä, esimerkiksi kun rakkautta käsittelevä osio on kuvitettu heteroseksuaalisilla pareilla. Kuvavalinnat on varmaankin tehty kirjan pedagogisia ja liiketaloudellisia tavoitteita silmälläpitäen. Samalla ympäröivän yhteiskunnan hierarkioista ja sukupuolten järjestyksistä luodaan itsestään selvä ja kyseenalaistamaton kuva, sillä diskurssin mukaisilla representaatioilla on taipumus luonnollistaa kohteitaan (Barthes 1994, 190).

Kirjojen tekijät sanovat stereotyyppisten sukupuoliesitysten johtuvan kuvapankkien rajallisesta valikoimasta, mutta väittäisin että oppikirjan tekijöilläkin on kaavamaisesta esittämisestä vastuu, sillä asiayhteys johon kuva on laitettu vaikuttaa yleensä kuvan tulkintaan. Esimerkiksi tyytyväisinä keskenään oleilevan naiskaksikon kuvaa ei liitetä rakkaus- tai parisuhdeosioon vaan seurallisuudesta kertovan tekstin yhteyteen. Kuvien ”koodien” ja sisällön sijaan myös kuvien asetteluun on tärkeää kiinnittää huomiota. Juuri kuvissa, siis kuvissa asiayhteydessään, on havaittu piilevän oppikirjojen ideologinen viesti, vaikka tekstissä pyrittiisiin neutraaliuteen. (Selander 1991, 53-68.)

On esitetty, ettei kaikki toimijuus ole tietoista, vaan osa toiminnasta on rutinoitunutta. Kotityöt toimivat esimerkkinä rutinoituneesta toiminnasta, jossa sukupuolen mukaista jakoa noudatetaan lähinnä tavan vuoksi. Tapaisuuden ja kulttuurin tapojen on havaittu kutsuvan tietynlaiseen toimintaan. (Jokinen 2005, 50.) Tämä tapaisuus on luultavasti ohjannut myös psykologian oppikirjojen tekijöiden toimintaa. Tekstiosioita mietitään ehkä tarkasti, mutta kuvat asetetaan

tekstin yhteyteen vähemmän tiedostamatta, tapaisuuden ohjaamana. Väkivaltaa ja aggressiivisuutta käsittelevät osiot on voitu kuvittaa keskenään nujakoivilla mieshahmoilla, koska kulttuurissamme on miestapaista käyttäytyä väkivaltaisesti. Samalla tapaisuutta toistetaan ja välitetään eteenpäin; myös opiskelijoille välittyy viesti väkivallasta miehisenä ominaisuutena.

Ihmisruumista muodostetaan tietoa ja sitä ohjaillaan monenlaisten esitysten ja teknologioiden avulla (Foucault 2005a, 39-40). Sukupuoli muotoutuu monenlaisista sukupuoliesityksissä ja -teoissa. Siksi sukupuolta ei nähdä toiminnan selittäjänä vaan toiminnasta tulee sukupuolen selittäjä. Ihminen ei siis pukeudu mekkoon koska on nainen, vaan on nainen koska pukeutuu mekkoon. (Butler 2006, 234-235; de Lauretis 2004, 41-42.) Oppikirjojen kuvituksen tapauksessa diskurssin kehä kiertää mielestäni kahteen suuntaan: kirjojen kuvissa miehet esitetään johtajina, koska suuriosa johtajista on miehiä – suuri osa johtajista on miehiä, koska johtajat esitetään kulttuurissamme miehinä. Näin kulttuurinen diskurssi jossa johtaminen nähdään miehisenä alueena, ohjaa diskurssin ohjaamien representaatioiden kautta ihmisten toimintaa.

8.3.Diskursiivisten representaatioiden kautta kohti sukupuolittunutta toimijuutta

Vaikka tunnistettaisiinkin yhteiskunnalliset käsitykset sukupuolten erilaisista ominaisuuksista ja myönnettäisiin oppikirjojen normatiiviset sukupuolikuvaukset, voidaan yhä kysyä, merkitystä asialla on. Mitä vaikutuksia on sillä, että yhteiskunnassamme vallitsee käsitys miesten ja naisten erilaisista ominaisuuksista ja sen mukaan muodostuvasta luontaisesta työnjaosta? Mitä merkitystä on sillä, että psykologian oppikirjoissa toistetaan käsitystä eroista?

Mielestäni stereotyyppisillä käsityksillä sukupuolten erilaisista ominaisuuksista on haittaa kaikilla hahmottamillani elämän osa-alueilla: perhe-elämässä, työelämässä, vapaa-ajalla ja ihmissuhteissa. Se, että perinteiset kotityöt mielletään naisille ominaiseksi työksi, on vastoin tasa-arvon ideologiaa. Kotityö on yhteiskunnallisesti välttämätöntä työtä, mutta se on palkatonta ja kokoaikaisena kotityö saa tekijänsä riippuvaiseksi puolison tuloista tai sosiaaliturvasta. Jos nainen taas on ansiotyössä, tulee kotityöstä hänelle toinen työvuoro. Kotitöiden on nähty rajoittavan naisten työmarkkina-asemaa ja yhteiskunnallisen osallistumisen mahdollisuuksia. (Julkunen 2010, 161.) Koska

palkattomien kotitöiden ja hoivavastuun kasautuminen naisille on tasa-arvoideologian vastaista, olisi hyvä jos oppikirjoissa esitettäisiin miehiä ja naisia kotitöidentekijöinä yhtä usein.

Suurin osa vanhempain- ja hoitovapaista on yhtä lailla tarjolla äideille ja isille. Silti äidit käyttävät näistä vapaista lähes kaikki. Ilmeisesti sukupuolirutiinit, mielikuva äidistä lasten ensisijaisena hoivaajana ja mielikuva miehestä ensisijaisena ansaitsijana, ohjaavat vapaiden käyttöä. (Julkunen 2010, 178.) Nähdäkseni psykologian oppikirjoissa olisi voitu kyseenalaistaa enemmän mallia, jossa nainen esitetään varsinkin pienten lasten ensisijaisena hoivaajana. Mieshoivaajien näkymättömyys kirjojen kuvissa tukee yhteiskunnallista ajatusta siitä, ettei miehen ole luontevaa toimia pienen lapsen ensisijaisena hoivaajana. Näin oppikirjojen kuvat eivät ohjaa miehiä aktiivisempaan isyyteen ja hoitovapaiden käyttöön jatkossa.

Yhteiskunnassamme koulutusalat ja työmarkkinat ovat vahvasti sukupuolen mukaan jakautuneet ja eriytymistä ohjaavat käsitykset sukupuolen erilaisista taipumuksista. Eriytymisen on nähty jättävän hyödyntämättä yksilöiden kykyjä, sillä sukupuolten väliset lahjakkuuserot eivät ole niin jyrkkiä, että ne selittäisivät eri sukupuolta olevien hakeutumisen eri ammatteihin. Segregaatio antaa myös mahdollisuuden hierarkiaan, jossa miesten ammatteja pidetään naisten ammatteja arvostetumpina ja niistä maksetaan parempaa palkkaa. Sukupuolten palkkakuilua selitetään usein sillä, että miehet ja naiset työllistyvät eri aloille. Ei kuitenkaan selitetä, miksi juuri miesten työ nähdään tuottavammaksi ja vaativammaksi ja miksi siitä kuuluu maksaa parempaa palkkaa. (Jokinen 2005, 79; Julkunen 2010, 131-135, 138.) Naiset suorittavat nykyisin miehiä enemmän korkeakoulututkintoja, mutta naisten on havaittu hyötyvän koulutuksesta miehiä vähemmän. Naiset päätyvät korkeammasta koulutuksesta huolimatta työmarkkinoilla miehiä huonompiin asemiin. (Julkunen 2010, 135; Epstein, Eldwood, Hey & Maw 1998, 10.) Kirjojen kuvaukset tukevat vallitsevaa järjestystä kuvaamalla miehiä asiantuntijatehtävissä ja johtajina ja naisia opiskelijoina, mutta eivät kyseenalaista järjestystä tai tarjoa sille selityksiä.

Sukupuolen mukainen eriytyminen työmarkkinoilla on osittain seurausta sukupuolittuneesta koulutusjärjestelmästä. Lukiokoulutukseen osallistuu vielä melko tasaisesti miehiä ja naisia, mutta lukion jälkeen ammattikorkeakouluun ja yliopistoon jatkettaessa miehet ja naiset suuntautuvat usein eri aloille. Ammattikorkeakouluissa tekniikka ja luonnontieteet ovat miesvaltaisia opiskelualoja ja loput, varsinkin sosiaali- ja terveysala, naisvaltaisia aloja. Yliopistossa tasapainoa on enemmän, mutta pitkälle naisistuneita aloja on kuitenkin paljon ja teknistieteellinen on ainoa miesvaltainen ala. Tästä seuraa, että sosiaalityöntekijät ja sairaanhoitajat ovat usein naisia ja insinöörit miehiä.

Koulutusvalinnat siis selittävät osaltaan ammatillista eriytymistä, mutta epäselvemmäksi jäävät sukupuolittuneiden koulutusvalintojen syyt. (Julkunen 2010, 130-134.) Koska lukion jälkeen hakeudutaan usein jatkokoulutukseen ja myöhemmin sukupuolittuneille työmarkkinoille, ei ole yhdentekevää kyseenalaistetaanko vai vahvistetaanko oppikirjoissa käsitystä miesten ja naisten erilaisista ominaisuuksista ja eri sukupuolille sopivista ammattialoista. Kirjojen kuvaukset kannustavat naisia hakeutumaan naistyyppisille aloille kasvatukseen ja hoivan pariin ja miehiä johtotehtäviin luomalla mielikuvaa siitä, että kasvatustyö sopii naisille ja johtotehtävät miehille. On myös ongelmallista, että psykologian opiskelijoille luodaan mielikuvaa siitä, että psykologian asiantuntijat ovat miehiä, vaikka psykologia on yliopistossa naisvaltainen ala. Naisasiantuntijoiden kuvausten puuttuminen voi ohjata ajattelemaan, että miehet ovat kyvykkäämpiä alalla ja alentaa näin naisopiskelijoiden kunnianhimoa ja itsetuntoa.

Myös vapaa-ajalla ja ihmissuhteissa sukupuolittuneisuus luo epätasa-arvoa. Kun pojat ja tytöt jo nuorena laitetaan eri liikuntaryhmiin harrastamaan eri lajeja, muodostetaan käsitystä tytöistä ja pojista kahtena kategoriana jolla on erilaisia taitoja ja taipumuksia. Erillään pitäminen vaikeuttaa poikien ja tyttöjen välisten toveruussuhteiden muodostumista ja pönkittää käsitystä siitä, että miehet ja naiset ovat sosiaalisesti ja henkisesti perustavalla tavalla erilaisia, mutta erilaisuutensa vuoksi seksuaalisesti yhteensopivia. (Julkunen 2010, 18). Oppikirjoissa vahvistetaan käsitystä luontaisesta heteroseksuaalisuudesta esittämällä kuvissa vain heteroseksuaalisia pareja. Kun muita seksuaalisuuksia ei kuvata ja heteroseksuaalisuus esitetään ainoana tai ainakin ensisijaisena vaihtoehtona, joutuvat ei-heterot nuoret epämukavaan asemaan eivätkä löydä kirjoista samaistumispintaa. Heteroseksuaalisuuden esitetty luonnollisuus voi johtaa seksuaalivähemmistöjen syrjimiseen (Lehtonen & Mustola 2004).

Sukupuoli muodostuu sosiokulttuurisesti toistettujen esitysten ja kuvien kautta, joiden pohjalta neuvottelemalla yksilö muokkaa omaa käyttäytymistään. Sukupuolijärjestelmä representaatiojärjestelmänä muodostaa yksilön merkityksen, arvon ja aseman yhteiskunnallisessa arvosteluasteikossa. (de Lauretis 2004, 41-42.) Näin sukupuoli määrittää myös millaisia odotuksia miehille ja naisille asetetaan ja millaisia toimintatapoja miehet ja naiset näiden odotusten pohjalta omaksuvat. Sukupuoli ohjaa myös yksilöiden käsityksiä omista kyvyistä ja mahdollisuuksista. (Ojala, Palmu & Saarinen 2009, 27.)

Diskursiivista sukupuolta rakennetaan usein erojen kautta; miehille ja naisille esitetään toisistaan poikkeavia rooleja ja toimijuuksia. (Rossi 2010, 272.) Psykologian oppikirjat tuottavat

sukupuolidiskurssia, jossa miehille ja naisille tarjotaan toisistaan poikkeavia toimintamalleja. Tämä tehdään representoimalla miehet ja naiset kuvissa erilaisten toimijuuksien pariin. Tuottamalla representaatioiden kautta tietoa eri sukupuolille sopivista erilaisista toimijuuksista, oppikirjat tuottavat myös toimijuudelle sukupuolittuneita rajoituksia. Näin oppikirjoissa muodostetuilla sukupuolen representaatioilla on yhteiskunnallisia ja konkreettisia vaikutuksia yksilöiden elämään. (de Lauretis 2004, 82; Koivunen 1996, 54.)

Opiskelijat rakentavat käsitystä omista toimintamahdollisuuksistaan sen pohjalta, millaista materiaalia ja samaistumisen malleja heille välitetään kulttuuristen representaatioiden kautta. Psykologian oppikirjoja ei yksistään voi syyttää sukupuolittuneen toimijuuden malleista, sillä representaatiot esitetään usein kulttuurisesti jaettujen tietojen, eli diskurssien, ohjaamalla tavalla (Jokinen 2000, 118-119; Sarpavaara 2004, 32; Koivunen 1996, 52). Samoja malleja tarjotaan esimerkiksi myös kirjallisuuden, mainonnan ja elokuvien kautta (esim. Sarpavaara 2004; Rossi 2003; Jokinen 2000). Sukupuolen voidaan nähdä muodostuvan näin monien erilaisten sukupuolen representaatioita muodostavien teknologioiden, kuvastojen ja käytäntöjen tuotteenä. Teknologiaa ei nielaista sellaisenaan, mutta se tarjoaa pohjan, jonka kanssa erilaisista representaatioista neuvotellaan. (de Lauretis 2004, 37.) Rakenteen, toimijan ja muiden toimijoiden välisissä suhteissa muotoutuviissa neuvotteluissa omalle subjektipositiolle, esimerkiksi sukupuolen ja iän mukaiselle, tyypillisellä tavalla toimiminen voi olla helpompaa, mutta toisin toimiminenkin on mahdollista (Ojala 2010, 39). Diskurssin sisällä on mahdollisuus myös kuvien toisin tulkitsemiseen (Braidotti 1993, 260).

Psykologian oppikirjat toimivat yhteiskuntamme pienoismallina. Niissä käsitellään runsaasti ihmisten arkielämän eri alueita kuten perhe-elämää, työelämää, ihmissuhteita, seksuaalisuutta ja urheilua. Psykologian oppikirjojen tekijät tuskin pyrkivät luomaan näistä elämän osa-alueista harhaista mielikuvaa, vaan esittävät asioita ja ihmisiä yleisesti hyväksytyllä tavalla. Niinpä esitykset kuvastavat yhteiskuntaa ja kulttuuriamme, mutta samalla osallistuvat itsekin todellisuuden luomiseen. Vaikka psykologian oppikirjoissa käsitelläänkin yhteiskuntaa yleisesti hyväksytyllä tavalla, pitäisi niissä pystyä suhtautumaan käsittelemiinsä aiheisiin myös kriittisesti, kuten opintosuunnitelmien perusteissa vihjaillaan (Opetushallitus 2003, 190).

Psykologian oppikirjat muodostavat vain yhden yhteiskunnallisen alueen, jossa sukupuolen diskurssia voidaan vahvistaa tai horjuttaa. Lisäksi sukupuolen diskurssi rakentuu mainonnassa, elokuvissa ja yhteiskunnallisissa instituutioissa ja ihmisten arjessa. Analysoin tutkimuksessani

erityisesti oppikirjojen kuvia ja huomioin kirjojen tekstiä vain siltä osin kuin se ohjasi kuvien tulkintaa. Koska kirjojen tekstin havainnointi oli omassa tutkimuksessani toissijaista, olisi kiinnostavaa nähdä jatkotutkimusta siitä kuinka lukion oppikirjojen teksteissä käsitellään sukupuolta ja seksuaalisuutta. Systemaattisen analyysin avulla selviäisi sivuutetaanko kirjojen tekstissä sukupuolen mainitseminen, jolloin kuvien itsestäänselvydet saavat enemmän valtaa ja kuin huomaamatta ohjaavat eri sukupuolta olevia opiskelijoita kohti erilaista toimintaa.

LÄHTEET

Aineistolähteet

Ahokas, Ferchen, Hankonen, Lautso & Pyysiäinen (2008): Sosiaalipsykologia. Kuvatoimitus Vainikainen & Virkki. WSOY.

Järvinen, Tontti, Lindblom-Ylänne, Niemelä & Päivänsalo (2009): PS Sosiaalipsykologia. Kuvatoimitus Kivistö & Sanmark. Otava

Karrasch, Lindblom-Ylänne, Niemelä, Päivänsalo & Tynjälä (2007): PS Lukion psykologia 3. Kuvatoimitus Kivistö, Sirkka. Otava.

Karrasch, Lindblom-Ylänne, Niemelä, Päivänsalo & Tynjälä (2007): PS Lukion psykologia 4. Kuvatoimitus Lauchlan & Kivistö. Otava.

Karrasch, Lindblom-Ylänne, Niemelä, Päivänsalo & Tynjälä (2007): PS Lukion psykologia 5. Kuvatoimitus Kivistö & Sanmark. Otava.

Laine, Vesa & Vilkkö-Riihelä, Anneli (2005): Mielen maailma 3. Ihminen ja tieto. Kuvatoimitus Vainikainen, Aki. WSOY.

Laine, Vesa & Vilkkö-Riihelä, Anneli (2006): Mielen maailma 4. Tunteet, motiivit ja taitava ajattelu. Kuvatoimitus Virkki, Tuula. WSOY.

Lindblom-Ylänne, Niemelä, Päivänsalo & Tynjälä (2007): PS Lukion psykologia 1. Kuvatoimitus Kivistö, Sirkka & Sanmark, Mona-Rita. Otava.

Lindblom-Ylänne, Niemelä, Päivänsalo & Tynjälä (2007): PS Lukion psykologia 2. Kuvatoimitus Kivistö, Sirkka. Otava.

Vilkkö-Riihelä, Anneli & Laine, Vesa (2004): Mielen maailma 1. Psykologian perustiedot. Kuvatoimitus Probst & Maltzeff. WSOY.

Vilkko-Riihelä, Anneli & Laine, Vesa (2005): *Mielen maailma 2. Kehityopsykologia*. Kuvitatoimitus Virkki, Tuula. WSOY.

Vilkko-Riihelä, Anneli & Laine, Vesa (2007): *Mielen maailma 5. Persoonallisuus ja mielenterveys*. Kuvatoimitus Virkki, Tuula. WSOY.

Kirjallisuuslähteet

Aapola, Sinikka (1992): *Ystävyyden keinulauta: helsinkiläistytöjen ystävyyskulttuurista*. Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus, Helsinki.

Aapola, Sinikka (1999): *Murrosikä ja sukupuoli*. SKS, Helsinki.

Adkins, Lisa (2004): Reflexivity: Freedom or habit of gender? Teoksessa Adkins, Lisa & Skeggs, Beverley (toim.): *Feminism after Bourdieu*. Blackwell Publishing, Oxford & Malden.

Alenius-Taipalus, Anu (2003): *Opetuskertomukset uskonnonopetuksessa. Oikeilla jäljillä-oppimateriaalin sisällön analyysi*. Kasvatustieteen pro gradu-tutkielma. Opettajankoulutuslaitos. Jyväskylän yliopisto.
<https://jyx.jyu.fi/dspace/bitstream/handle/123456789/10204/G0000416.pdf?sequence=>. Haettu 25.4.2012.

Alhanen, Kai (2007): *Käytännöt ja ajattelu Michel Foucault'n filosofiassa*. Gaudeamus, Helsinki.

Althusser, Louis (1984): *Ideologiset valtiokoneistot*. Suomentaneet Lehto, Leevi & Sivenius, Hannu. Kansankulttuuri Oy, Helsinki.

Antikainen, Ari, Rinne, Risto & Koski, Leena (2006): *Kasvatussosiologia*. WSOY, Helsinki.

Barthes, Roland (1994): *Mytologioita*. Suomentanut Minkkinen, Panu. Gaudeamus, Helsinki.

- Berger, Peter L. & Luckmann, Thomas (1994): *Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen*. Suomentanut Raiskila, Vesa. Gaudeamus, Helsinki
- Braidotti, Rosi (1993): *Riitasointuja*. Suomentanut Kosonen, Päivi. Vastapaino, Tampere.
- Butler, Judith (2006): *Hankala sukupuoli*. Suomentaneet Pulkkinen, Tuija & Rossi, Leena-Maija. Gaudeamus, Helsinki.
- Eco, Umberto (1977): *A theory of semiotics*. The Macmillan Press Ltd, London & Basingstoke.
- Eteläpelto, Anneli, Heiskanen, Tuula & Collin, Kaija (2011): *Valta ja toimijuus aikuiskasvatuksessa*. Aikuiskasvatuksen tutkimusseura, Helsinki.
- Foucault, Michel (1980): *Power/knowledge: selected interviews and other writings 1972-1977*. Edited and translated by Colin Gordon. Pantheon Books, New York.
- Foucault, Michel (1998): *Seksuaalisuuden historia*. Suomentanut Sivenius, Kaisa. Gaudeamus, Helsinki.
- Foucault, Michel (2005a): *Tarkkailla ja rangaista*. Suomentanut Nivanka, Eevi. Otava, Helsinki.
- Foucault, Michel (2005b): *Tiedon arkeologia*. Suomentanut Kilpeläinen, Tapani. Vastapaino, Tampere.
- Giddens, Anthony (1984): *Yhteiskuntateorian keskeisiä ongelmia: toiminnan, rakenteen ja ristiriidan käsitteet yhteiskunta-analyysissä*. Suomentaneet Andersson, Pasi & Heiskanen, Ilkka. Otava, Helsinki.
- Hall, Stuart (1999): *Identiteetti*. Suomentanut Lehtonen, Mikko & Herkman, Juha. Vastapaino, Tampere
- Hatva, Anja (1993): *Kuvittaminen*. Rakennustieto Oy, Helsinki.

- Hannus, Matti (1996): *Oppikirjan kuvitus: koriste vai ymmärtämisen apu*. Turun yliopisto, Turku.
- Jokinen, Arto (2000): *Panssaroitu maskuliinisuus*. Tampere University Press, Tampere.
- Jokinen, Eeva (2005): *Aikuisten arki*. Gaudeamus, Helsinki.
- Julkunen, Raija (2010): *Sukupuolen järjestykset ja tasa-arvon paradoksit*. Vastapaino, Tampere.
- Koskela, Merja (2005): Kuvallisen käänteen kielellisellä puolella – pitäisikö kuvan kiinnostaa kielentutkijaa? Teoksessa Järvi, Outi & Koskela, Merja (toim.): *Kuvia analysoimaan*. Vaasan yliopisto, Vaasa.
- Karvonen, Pirjo (1995): *Oppikirjateksti toimintana*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Knuuttila, Tarja & Lehtinen, Aki Petteri (2010): Johdanto: Representaatio – tiedon kivijalasta tieteiden työkaluksi. Teoksessa Knuuttila, Tarja & Lehtinen, Aki Petteri (toim.): *Representaatio*. Gaudeamus Helsinki University Press.
- Koivunen, Anu (1996): Sorto. Teoksessa Koivunen, Anu & Liljeström, Marianne (toim.): *Avainsanat. 10 askelta feministiseen tutkimukseen*. Vastapaino. Tampere.
- Korhonen, Tetta (2010): *Sukupuoli ala-asteen uskonnon ja elämäkatsomustiedon oppikirjojen kuvissa*. Uskontotieteen pro gradu-tutkielma. Humanistinen tiedekunta. Helsingin yliopisto.
- Kupiainen, Reijo (2007): Voiko kuvaa lukea? Visuaalisen lukutaidon kysymyksiä. Teoksessa Rossi, Leena-Maija & Seppä, Anita (toim.): *Tarkemmin katsoen. Visuaalisen kulttuurin lukukirja*. Gaudeamus, Helsinki.
- Laajasalo, Teemu (2001): *Seksuaalisuus lukion oppikirjoissa*. Yliopistopaino, Helsinki.
- Lahelma, Elina (2009): Tytöt, pojat ja kysymys koulumenestyksestä. Teoksessa Ojala, Hanna, Palmu, Tarja & Saarinen, Jaana (toim.): *Sukupuoli ja toimijuus koulutuksessa*. Vastapaino. Tampere.

Lahelma, Elina (1992): *Sukupuolten eriytyminen peruskoulun opetussuunnitelmassa*. Helsingin yliopisto.

de Lauretis, Teresa (2004): Sukupuolen oireita eli miehen tapaan pissaten. Teoksessa Koivunen, Anu (toim.): *Itsepäinen vietti*. Suomentaneet Palin, Tutta & Sivenius, Kaisa. Vastapaino, Tampere.

de Lauretis, Teresa (2004): Sukupuolen teknologia. Teoksessa Koivunen, Anu (toim.): *Itsepäinen vietti*. Suomentaneet Palin, Tutta & Sivenius, Kaisa. Vastapaino, Tampere.

de Lauretis, Teresa (1987): *Technologies of gender*. Indiana University Press, Bloomington.

Lehtonen, Jukka (1998): Piilossa ja näkyvissä. Seksuaalisuuden kirjo koulussa. Teoksessa Tolonen, Tarja (toim.): *Suomalainen koulu ja kulttuuri*. Vastapaino, Tampere.

Lehtonen, Jukka & Mustola, Kati (toim.) (2004): ”Eihän heterotkaan kerro...”: seksuaalisuuden ja sukupuolen rajakäyntiä työelämässä. Edita, Helsinki.

Lempiäinen, Kirsti (2003): *Sosiologian sukupuoli*. Vastapaino, Tampere.

Lempiäinen, Kirsti (2007): Sukupuolinen toimija. Kysymys olemuksesta, roolista ja tavasta. *Sociologia* 44 (2), 109-120.

Liljeström, Marianne (1996): Sukupuolijärjestelmä. Teoksessa Koivunen, Anu & Liljeström, Marianne (toim.): *Avainsanat. 10 askelta feministiseen tutkimukseen*. Vastapaino. Tampere, 111-138.

Manner-Raappana, Tanja (2006): Sukupuoli on rakennettu – joulunakin. Sukupuolen representaatiot joulun televisiomainoksissa. Teoksessa Mäkiranta, Mari & Brusila, Riitta (toim.): *Kuvakulmia: puheenvuoroja kuvista ja kuvallisesta kulttuurista*. Lapin yliopistokustannus, Rovaniemi.

Matero, Johanna (1996): Tieto. Teoksessa Koivunen, Anu & Liljeström, Marianne (toim.) (1996): *Avainsanat. 10 askelta feministiseen tutkimukseen*. Vastapaino. Tampere

Metso, Tuija (1992): Yhdessä vai erikseen? Tytöt ja piilo-opetussuunnitelma. Teoksessa Näre, Sari & Lähteenmaa, Jaana (toim.): *Letit liehumaan: tyttöökulttuuri murroksessa*. SKS, Helsinki.

Niskanen, Riitta (1996): *Ihmiskuva 1950-luvun suomalaisissa julisteissa*. SKS, Helsinki.

Ojala, Hanna, Palmu, Tarja & Saarinen, Jaana (2009): Paikalla pysyvää ja liikkeessä olevaa. Feministisiä avauksia toimijuuteen ja sukupuoleen. Teoksessa Ojala, Hanna, Palmu, Tarja & Saarinen, Jaana (toim.): *Sukupuoli ja toimijuus koulutuksessa*. Vastapaino. Tampere.

Ojala, Hanna (2010): *Opiskelemassa tavallaan: vanhat naiset ikäihmisten yliopistossa*. Tampere University Press.

Opetushallitus (2003): Lukiolaisten opiskeluaika on pidentynyt.

<http://www.oph.fi/tiedotteet/2003/005>. Haettu 25.4.2012.

Opetushallitus (2003): Lukion opetussuunnitelman perusteet.

http://www.oph.fi/download/47345_lukion_opetussuunnitelman_perusteet_2003.pdf. Haettu 25.4.2012.

Opetushallitus (2004): Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet.

http://www.oph.fi/download/139848_pops_web.pdf. Haettu 25.4.2012.

Palmu, Tarja (2003): *Sukupuolen rakentuminen koulun kulttuurisissa teksteissä*. Etnografia yläasteen äidinkielen oppitunneilla. Yliopistopaino. Helsinki.

Pesonen, Jenni (2005): Aapisen kuvitukset perhesuhteiden ilmentäjinä 1950-luvulta 2000-luvulle. Teoksessa Järvi, Outi & Koskela, Merja (toim.): *Kuvia analysoimaan*. Vaasan yliopisto, Vaasa.

Pulkkinen, Tuija (2000): Judith Butler – Sukupuolen suorittamisen teoreetikko. Teoksessa Anttonen, Anneli, Lempiäinen, Kirsti & Liljeström, Marianne (toim.): *Feministejä – aikamme ajattelijoita*. Vastapaino. Tampere.

Rojola, Lea (1996): Ero. Teoksessa Koivunen, Anu & Liljeström, Marianne (toim.): *Avainsanat. 10 askelta feministiseen tutkimukseen*. Vastapaino. Tampere

Ronkainen, Suvi (1999): *Ajan ja paikan merkitsemät: subjektiviteetti, tieto ja toimijuus*. Gaudeamus, Helsinki.

Rossi, Leena-Maija (2003): *Heterotehdas. Televisiomainonta sukupuolituotantona*. Gaudeamus, Helsinki.

Rossi, Leena-Maija (2010): Esityksiä, edustamisia ja eroja: representaatio on politiikkaa. Teoksessa Knuuttila, Tarja & Lehtinen, Aki Petteri (toim.): *Representaatio*. Gaudeamus, Helsinki University Press.

Saaristo, Kimmo & Jokinen, Kimmo (2004): *Sosiologia*. WSOY, Helsinki.

Sarpavaara, Harri (2004): *Ruumiillisuus ja mainonta*. Tampere University Press, Tampere.

de Saussure, Ferdinand (1974): *Course in General Linguistics*. Fontana/Collins, London.

Selander, Steffan (1991): Pedagogic text analysis. Teoksessa Julkunen, Marja-Liisa, Selander, Steffan & Åhlberg, Mauri (toim.): *Research on texts at school*. Joensuun yliopisto, Joensuu.

Seppänen, Janne (2005): *Visuaalinen kulttuuri. Teoriaa ja metodeja mediakuvien tulkitsijalle*. Vastapaino, Tampere.

Skeggs, Beverley (1997): *Formations of class and gender. Becoming respectable*. Sage, London.

Squires, Judith (1999): *Gender in political theory*. Polity Press, Cambridge.

Tarkki, Jarmo & Petäjäniemi, Tuulikki (1998): *Tasa-arvo: saavutuksia ja haasteita*. Atena, Jyväskylä.

Tarmo, Marjatta (1992): ”Työt ne mutisee mekkoonsa.” Opettajien käsityksiä tytöistä. Teoksessa Näre, Sari & Lähteenmaa, Jaana (toim.): *Letit liehumaan: tyttökulttuuri murroksessa*. SKS, Helsinki.

Tasa-arvoasian neuvottelukunta (2011): Uusi eduskunta naisistui puolella prosenttiyksiköllä.
<http://www.tasa-arvovaalit.fi/vaaliviestit/Uusi+eduskunta+naisistui+puolella+prosenttiyksik%C3%B6ll%C3%A4>.
Haettu 25.4.2012.

Tekijänoikeuslaki (8.7.1961/404): Taideteosten käyttäminen (14.10.2005/821) 25 § (24.3.1995/446)
<http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1961/19610404>. Haettu 25.4.2012.

Tiihonen, Arto (2002): *Ruumiista miestä, tarinasta tulkintaa: oikeita miehiä – ja urheilijoita?*
Likes, Jyväskylä.

Tilastokeskus (2008): Yliopistojen uudet opiskelijat ja opiskelijat yhteensä opintoaloittain 2007.
http://www.stat.fi/til/yop/2007/01/yop_2007_01_2008-04-17_tau_002.html. Haettu 25.4.2012.

Tilastokeskus (2009): Valtaosa uusista ylioppilaista viettää väli vuoden opinnoista.
http://www.stat.fi/artikkelit/2009/art_2009-03-16_001.html?s=0. Haettu 25.4.2012.

Tilastokeskus (2010a): Ajankäyttötutkimus: tasa-arvo etenee pohjoisessa.
http://www.stat.fi/artikkelit/2010/art_2010-07-09_004.html. Haettu 25.4.2012.

Tilastokeskus (2010b): Työssäkäynti 2008: Joka kolmas työskentelee hyvin nais- tai miesvaltaisessa ammattiryhmässä. http://www.stat.fi/til/tyokay/2008/04/tyokay_2008_04_2010-12-03_fi.pdf. Haettu 25.4.2012.

Tilastokeskus (2011a): Työssäkäynti 2009. Naisjohtajien osuus kasvanut eniten julkisella sektorilla.
http://www.stat.fi/til/tyokay/2009/04/tyokay_2009_04_2011-11-28_fi.pdf. Haettu 25.4.2012.

Tilastokeskus (2011b): Työssäkäynti 2009. Yrittäjistä noin joka kolmas oli nainen.
http://www.stat.fi/til/tyokay/2009/01/tyokay_2009_01_2011-04-04_fi.pdf. Haettu 25.4.2012.

Vantaan taitouimarit ry (2010): Taitouinnin lajiesittely.
<http://www.vantaanumarit.fi/taitouinti/taitouinnin-lajiesittely/>. Haettu 25.4.2012.

Willis, Paul (1984): *Koulun penkiltä palkkatyöhön?* Suomentanut Mäki-Kulmala, Airi. Vastapaino, Tampere.

Yle (2011): Akaa tarjoaa kirjat lukion aloittaville.

http://yle.fi/alueet/tampere/2011/07/akaa_tarjoaa_kirjat_lukion_aloittaville_2729879.html. Haettu 25.4.2012.